

VIGILIA

1979
december

CSERHÁTI JÓZSEF
DIALÓGUS ÉS EGYSÉG

VAS JÓZSEF
A LEGRÉGIBB KARÁCSONY

HEINZ SCHÜRMANN
**A VILÁGÉRT VALÓ KERESZTÉNY FELELŐSSÉG
AZ ÚJSZÖVETSÉG FÉNYÉBEN**

Ferenczy Béni Naplójából — Pilinszky János Ferenczy Béniről
Keresztury Dezső Ferenczy Béni emlékének ajánlott verse

Sáry Gyula: **A veszprémi gótikus Madonna**

Dallos Sándor: **Eleven legenda (elbeszélés)**

Tűz Tamás és Szabó Irma versei

A KARÁCSONY AZ ÉLETÜNKBEN: Béky Gellért,
Benamy Sándor, Erdélyi Zsuzsanna, Gál Ferenc, Joós Ernő,
Határ Győző, Kádár László, Sinkó Ferenc, Szennay András,
Zsebők Zoltán

Teenagerek karácsonya (Lukács László) — Balassi üzenete (Tóth Sándor)
Várdai Béla születésének centenáriuma (Giczgy György) — Mednyánszky-tárlat
a Várban (Haits Géza) — Egy történelmi előadás megörökítése (R. L.) — Tájékoztató

Précis: français, deutsch

12

Ára 16 Ft

CSEHATI JÓZSEF	Dialógus és egység — — — — —	793
VAS JÓZSEF	A legrégibb karácsony — — — — —	802
SCHÜRMANN, HEINZ	A világeért való keresztény felelősség az Újszövetség fényében (fordította <i>Endreffy Zoltán</i>) — — — — —	811
TÓZ TAMÁS	Veranda, Látványok, Úgy van ahogy mondtad, Egyszer majd megérted, Egy nap (versek) — — — — —	822
PILINSZKY JÁNOS	Ferenczy Béniről — — — — —	823
FERENCZY BÉNI	Naplójából — — — — —	824
KERESZTURY DEZSŐ	Alvilági út (Ferenczy Béni emlékének) (vers) — — — — —	828
SARY GYULA	A veszprémi gótikus Madonna — — — — —	829
DALLOS SÁNDOR	Eleven legenda (elbeszélés) — — — — —	832
SZABÓ IRMA	Kelepecében, Üvegkoporsó, Divináció (versek) — — — — —	835

A KARÁCSONY AZ ÉLETÜNKBEN. *Válaszolnak:* Béky Gellért, Benamy Sándor, Erdélyi Zsuzsanna, Gál Ferenc, Határ Győző, Joós Ernő, Kádár László, Sinkó Ferenc, Szennay András, Zsebők Zoltán — — — — — 837

NAPLO

Lukács László: Teenagerek karácsonya — 854; *Tóth Sándor:* Balassi üzenete — 855; *Giczgy György:* Várdai Béla születésének centenáriuma — 857; *Haitz Géza:* Mednyánszky-tárlat a Várban — 859; *R. L.:* Egy történelmi előadás megörökítése (Bach: Máté passió) — 859; *Tájékoztató* — 860; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 862.

Felelős szerkesztő: DOROMBY KÁROLY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-438, 173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekszámla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekszámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetés: egy évre 180,— Ft, félévre: 90,— Ft, negyedévre: 45,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024.

Dialogus és egység

A haladáshoz hozzátartozik
a tévedés is azzal, hogy aki-
ben van erő a haladáshoz, az
legyőzi a tévedést.

(Rónay György)

A dialógus három fázisa. Hazánkban az egyház és az állam közötti dialógus az 1950-es megegyezésben létrejött első közeledesből bontakozott ki és a mai napig szemmel kísérhető lépcsőkön vagy emelkedőkön át fejlődött számottevő társadalmi és politikai tényezővé. Rónay György, a *Vigilia* tavaly elhunyt neves főszerkesztője e lap 1977. decemberében megjelent *Hol tartunk?* című tanulmányában állította föl ennek a fejlődésnek mérlegét. Az azóta eltelt két év során további reálisan fogható, mindkét fél számára előnyös és jelentős eredményeket regisztrálhattunk, amelyek egyúttal bizonyos fejlődési menet lezárását és valami újnak kibontakozását is jelentik. Rónay György szerint az egyház és állam egymáshoz való közeledésének útja még közel sincs befejezve: „Csak az nem halad előre, ami halott! Az egyháznak az élő és haladó szocializmusban kell élnie és szintén haladnia. Az élet éppen azért mert fejlődés, új és új kérdéseket vet föl, és ezek új és új válaszokat kívánnak, mind magának a fejlődésnek a lehetőségeit és módokat illetőleg, mind az úgynevezett keretekre vonatkozólag, melyek nyilvánvalóan már első formájukban sem azért voltak keretek, hogy megbénítsák, hanem azért, hogy lehetővé tegyék az életet. Erre szolgál a párbeszéd.”

Az egyház és állam viszonyának alakulásában a második világháborúval beállott nagy történelmi fordulat után a mai napig három fázis vagy szakasz állapítható meg. Ezek között a határvonalakat megtalálni ma már könnyebb feladat. A zsinat döntő jelentőségű volt itthoni egyházi életünk alakításában is, s ezért helyezném az egybenezés középpontjába, innen kell visszapillanttanunk és majd előre tekintenünk. E tanulmány válaszadás kíván lenni a *Vigiliában* ez év februárjában hozott „Az egyház szolgálata a világban” című cikkemben felvetett aktuális kérdésekre.

A zsinat előtt. A zsinatot megelőző időszakra az egyház oldalán jellemző marad a kezdeti meddő magába zárkózás és bizonytalanság. Pasztorális szempontból sem lehetett termékeny az olyan beállítottság, melynek legfőbb gondja a régi átmenetése, a formák és keretek minden áron való megőrzése és a tartalom felfrissítése elleni védekezés volt. A saját csigaházába menekülő egyházi élet bizonyos vonatkozásban a régi visszavárásának nosztalgijában és álmában ringatta magát. A történelem színpadáról eltűnt politikai és társadalmi rendszer, amelylyel az egyház nemcsak együtt élt, hanem sokak nézete szerint azt részben ki is szolgálta, — legalábbis részesedett annak hatalmában —, bukásával szerencsére nem sodorta mindenestől magával az egyházat is. Az egyház ugyan elvesztette gazdasági és politikai hatalmát, közéleti funkcióját, de nem vesztette el történelmi küldetését. Az intézményes egyház kénytelen volt feladni azokat a pozíciókat, amelyek tekintélyének és hatékonyságának külső támaszai voltak, ezek azonban egyáltalán nem tartoztak a lényegéhez, sőt a józanul gondolkodók szemében nemcsak régen értelmetlenné váltak már, hanem komoly tehetetlenséget is jelentettek. Nehezen volt kivédhető a vád, hogy az egyház a szegényekkel szemben a gazdagok és kiváltságosok oldalán áll. S ez annál károsabbnak bizonyult, mert feledtette az egyház oly sokrétű kulturális tevékenységét. A hatalmi intézmény megrendülése után egyszerre kellett lemondani az egyesületekről is és mindenfajta társadalmi mozgató apparátusról. E tekintetben kétségtelenül a legfájóbb volt az egyházi iskolák elvesztése: tanítás és nevelés terén különösen szerzetesi iskoláink álltak magas nívón.

Az egyház számára azonban továbbra is megmaradt annak a lehetősége — ha nem is az eddigi apparátus tegnapi adottságaival, de mégis történelmi folytonosságban —, hogy evangéliumi küldetésének a megváltozott helyzetben való

újrafogalmazásával, a külső, idejét múlt lerakódások lefejtésével saját belső lényegehez visszatérhessen. Megmaradtak az egyház kezében Jézus Krisztus tanítása, az örök vallási és erkölcsi alapelvek, az emberi lélek formálásához kapott isteni megbízatása, az Isten és az emberek közötti kapcsolat megműtésének és ki-terjesztésének számtalan módja és eszköze. Az egyház belső lényegének tartalma tehát érintetlen maradt, csupán kifelé következett be a megszorítás: a vallásos világnézet vagy maga a vallás nem tarthatott többé igényt a társadalmi élet közvetlen alakítására.

Determináló külső körülmények az okai annak, hogy a zsinat előtt képtelenek voltunk az egyház belső lényegéből megtalálni azokat a normákat, amelyek az egyház magára találását az új történelmi helyzetben meghatározhatták volna. Túl soká tartott a radikális történelmi fordulattal beállott megmerevedés állapota, de még inkább a bizonytalanság és tanácstalanság. A meg nem értés az új társadalmi akarással, de főleg az új honosságot követelő szocialista gazdasági berendezkedéssel szemben, akarva, nem akarva együtt járt a materialista világnézet elutasításával. Ezen egy pillanatilag sem szabad megakadnunk, annál is inkább, mert ma a kritikus történelmi visszapillantás is elismeri a nagy hibákat, s a személyi kultusz korszakának ártalmas, sőt romboló kinövéseit is. Annak ellenére azonban, hogy az új rendszer csak nehezen tudott megbékélést, megnyugvást ígérő lelki klímát teremteni, mégis világosan látszott, hogy a nemzet, az egész társadalom csak a megkezdett úton haladhat tovább belső és külső megújulása felé. A jó hívők mellett papok is akadtak, akik nemcsak az új út járhatóságára mutattak rá, hanem keresték az együttélés reális lehetőségeit azzal a haladó társadalmi réteggel, amely a múlttal teljesen szakítani akart.

Az egyház és állam közötti közeledésnek, mint történelmileg egyedül lehetséges kiútnak, szükségszerűen be kellett következnie. Ezt mindkét oldalon kereszték és szorgalmazták. Így jött létre 1950-ben a Magyar Katolikus Püspöki Kar és a Magyar Népköztársaság Kormánya között az első megegyezés. A kölcsönös kapcsolat alakulásában a kezdeti vagy első szakasznak ez az eseménye nem csupán az alapvető kiindulási pontot jelentette, hanem magába foglalta már a további kibontakozás elvi körvonalait is. Ebben a megállapodásban az első lépés a kölcsönös bizalom megteremtése és kifejezése volt. Az egyházi vezetők a tárgyalások felvételével együtt „de facto” előzetes bizalomnyilvánításban ismerték el a Magyar Népköztársaság államformáját, az államosítást, az új gazdasági rendszert, a mezőgazdaság, a falu szocialista átszervezési tervét. Ezzel az egyház tudomásul vette az új állam társadalomépítési törekvéseit, és így az állam hatalmi tekintélyének is súlyt adott a hívek és a világ előtt. Az állam a maga részéről tudomásul vette az egyház jelenlétét és szerepét az új történelmi helyzetben a szocialista társadalomban. Az új köztudatot formáló tényezőknek azonban még hosszú küzdelmet kellett megvívniuk, sok próbát kellett kiállniuk. Gondoljunk a személyi kultusz éveire, a hidegháború kívülről jövő zavaraira, továbbá az 1956-os eseményekre. De millióknak kellett átjutni a lelkiismeret, a közösségi felelősség kritikai küszöbén is. Mindez nem volt könnyű, s mégis azt kell mondanunk, hogy mind többen ismerték föl, hogy az új társadalmi rend haladás, fejlődés ígértét hordozza magában. Hogy azonban ebből az első lépésből valóban cselekvés, valamilyen mozgás, belső indítás is legyen, meg kellett várni a zsinatot.

A II. Vatikánum nálunk. A zsinat tanítása Magyarországon sok tekintetben érte felkészületlenül a papságot és a híveket is. A legnehezebb volt a megszokott, megmerevedett, időszerűtlenné vált formákon túljutni: ilyen volt a liturgiában a latin nyelv használata, az egyházkormányzatban pedig a túlzott tekintélytiszteltet. Időközben a magyar egyház megérett arra, hogy a zsinati tanítást megnyitottan és megértéssel tudja befogadni. E tanításnak két újszerűsége volt. Az egyik, inkább az a hangsúly, hogy a „kisember”, az egyszerű, születési előjogok nélküli ember volt az, akit az egyház, mint a szegény Jézus örököse és követője, mindig meg akart szólítani. A zsinat egész magatartásában és szellemében szembe fordult azzal a liberális és polgári szemlélettel, mely a vagyonos, a gazdag, a tulajdonnal rendelkező emberben látja a társadalmi élet alappillért. A zsinat második újszerűsége annak felfedezése volt, hogy valami új van feltörőben és ez az emberi közösség gondolata, a társadalmi, a szociális igazságosság és ki-egyenlítődség igazsága.

Hazánkban a zsinat hatása csak lassan érvényesült. A magyar állam közösségi, világnézeti átformálást kezdett meg: demokráciát kívánt megteremteni, egyenlőséget hirdetett és többé már nem a birtoklás, a vagyon képezte a társadalmi és politikai szereplés alapjait. Nem a gazdagság és a fény, hanem az odaadó munka, az egyéni teljesítmény, a személyi magatartás és kiállás lettek az új zsinórmértékek, amelyeknek mind akkor van értelmük, ha nem öncélúak, hanem a közösségre, a társadalomra is irányulnak. A zsinat evangéliumi előjellel ugyanezt tanította. Az egyház értékelésének középpontjában már nem az egyházi legfőbb vezetőség, a hierarchia, és nem is a papság, hanem a nép, az Isten népe került. Mindenkinek egyénileg kell találkoznia Istennel, de a közösségben kell állnia és ott is kell maradnia. Az istentiszteleti reform lehetővé tette a liturgikus cselekvésben tevékenyen részt vevő hívők új közösségi tudatának formálását és mélyítését. Krisztus titokzatos testének, vagyis az egyházi közösségnek eleven életfunkciója nem csupán a vallási előírások követése, hanem az Isten népének jelenléte az egyházközség vasárnapi gyülekezeteiben.

Van olyan nézet, mely szerint a zsinaton megindult belső egyházi reformoknak gyorsabb menetben kellett volna az egyház belső megújulásához vezetniük és ugyanakkor új és biztosabb perspektívákat nyújtaniuk ahhoz, hogy kifelé, a társadalmi egész felé is, határozottabb elvi és gyakorlati alapon biztosítsuk vagy bizonyítsuk, hogy a megújuló egyház a társadalmi haladás és fejlődés oldalán áll. Egyesek szerint a püspökök a papsággal együtt túl hosszú ideig nem ismerték föl a zsinati újrakezdés mélyebb, új történelmi kort nyitó értelmét és lehetőségeit. Erről sokat lehetne elmélkedni éppen a XX. század emberének és a világ viszonyának kérdésében. A régi egyházképpel és általában a régi világ-szemlélettel való szakítás csak lassított lépésekben haladt előre, az új tartalmak és irányelvek pedig késve, és éppen ezért erőtlenül jelentek meg ott, ahol új életet is fakaszthatnak volna. A szocialista állam most különösképpen is érdekelve volt abban, hogy az egyház, még jobban mint eddig, etikai és erkölcsi ráhatás terén az új társadalom építői sorába álljon a felebaráti szeretet, a közösségi emberkép, az egymásért és a közösségért való áldozatvállalás hirdetésével.

A jelen, mint harmadik fázis. Egyáltalában nem képviselek szubjektív álláspontot, amikor azt állítom, hogy a zsinat utáni szakasz első menete véglegesen lezárult Kádár Jánosnak, az MSZMP első titkárának az elmúlt év júniusában VI. Pál pápánál tett látogatása alkalmával. Ma már elfogadott, általános megítélés szerint: „ez a találkozás alapján véve, mintegy lezárta a magyar és a katolikus egyház viszonya rendezésének folyamatát”. (Világosság, 1978.) Előtte sok minden történt, ami már rámutatott arra, hogy az egyház és állam közti viszonyulásban különösen kiemelkedő, lezáró momentumok jelentkeztek egymás után. A legjelentősebb ezek között az *esztergomi érseki székhely betöltése*. Ezzel a magyar hierarchia a háború befejezése óta, 1950 után első alkalommal ismét teljessé lett. Rómában az egyház és állam közötti viszony eredményes alakulásának, fejlődésének világviszonylatban is figyelemreméltó elismerésére került sor. VI. Pál pápa ama reményének és várakozásának adott kifejezést, hogy a dialógus segítségével folytatni és tökéletesíteni lehet a kapcsolatokat, mert eljutottunk ahhoz a történelmi jelentőségű pillanathoz, amikor az egyház Magyarországon az új társadalmi fejlődés talaján állva saját rendeltetése és célkitűzései alapján is a nép szolgálatában állhat. A pápa maga állapította meg, hogy egy hosszú fejlődési szakasz végéhez s ezzel együtt bizonyos lezáráshoz és nyugvóponthoz jutottunk el, ami a Szentszék és a magyar állam jogi kapcsolatait illeti. E látogatás lassú, de soha meg nem szakított folyamat, az egyház és állam közötti dialógus befejező pontja lett, és mint ilyen új szakaszt nyitott meg a Magyar Népköztársaság és a Vatikán kapcsolatában.

Kétségtelenül megállapítható, hogy néhány év óta politikai vonalon pozitíve beszélnek nálunk a vallásról. Kádár János beszédeiben számít a vallásos emberek helytállására. A közvélemény nézete szerint a vallásos ember munkájában és közösségi helytállásában megbízható és lelkes ember. Más lett a vallásos ember tudata is reális helyzetének és erkölcsi súlyának felismerésében. Tudja, hogy számszerűségénél vagy többségénél fogva komoly tényező és mindjobban gyakorlati bizonyossága van arról is, hogy sajátos helyzetmeghatározását annak a tartalomnak köszönheti, melyet vallásos meggyőződése és annak etikai súlya jelent.

Tehát a *harmadik szakaszban* állunk. Ennek körvonalai már élesen rajzolódtak ki, amikor felszabadulásunk harmincéves évfordulójához jutottunk el. Meg kellett állapítani, hogy a rendszer megszilárdult, megerősödött, hogy a párt hegemoniája valóság lett, hogy a szövetségi politika eredményekkel dicsekedhet, és hogy sokszor nem kis küzdelmek vállalása után megelégedettség, a növekvő jólét tudata és jóérzés tölti be az embereket. Harminc év után kiemelkedően elének tárultak az új társadalom, a szocializmus építésének egyes állomásai. Lajstromozhatjuk az eredményeket, számba vehetjük a hiányokat és a hibákat. Az eddigiek alapján hihetünk abban, hogy a mostani gazdasági krízis, habár nagy áldozatokat követelhet, nem jelent megtorpanást, főleg a lelki hozzáállásban. A harmadik fázis tehát továbbmenést jelent, és most az elért eredményeken mint alapokon nyugvó új perspektívákat kell keresnünk. A keret ismét csak a párbeszéd lehet és a célkitűzés a nemzet egysége.

Az egyház meg akar újulni a közös felelősség tudatában és erkölcsi vállalásában. A zsinaton az egyház ünnepélyesen kijelentette, hogy segítségére kíván lenni az emberiségnek egy emberségesebb, igazságosabb és alkotóbb társadalom kialakításában. Senki sem tagadhatja, hogy a zsinati reformok már jó néhány éve éreztetik hatásukat a világegyházban és hazánkban is, de több mint tíz évnek kellett elmúlnia, hogy itthon is megindulhasson az a belső szemléleti elrendeződés, főleg már a zsinat közvetlen hatása alatt, amely végre belátta, hogy az egyháznak elsősorban nem közeleti és politikai szerepeket kell vállalnia, hanem az evangélium küldetésében a mindig több szeretet meghirdetését, a társadalmi megbékélés és társadalmi összefogás előmozdítását kell szorgalmaznia. A zsinatnak egyik első vívmánya volt, hogy ledöntötte a válaszfalakat: mindannyian Isten gyermekei, Krisztus testvérei és az egyház, vagyis Krisztus titokzatos testének tagjai vagyunk. Ettől kezdve az egyház már nem a papság, nem a hierarchia és nem is az egyházi szervezetek összessége, hanem maga a hívő sereg, az Isten népe a papsággal együtt. A megújított egyházfogalomban a nép jelenléte, szerepe, ismeretszerzése, akarása és célkitűzése döntő jelentőségűek lettek. Itt azokra a milliókra, főleg a gyakorló keresztényekre gondolok, akik a jövő társadalom kialakításában felelősséget óhajtanak vállalni. E milliók érzései, gondolatai és cselekedetei nem közömbösek a magyar jövő szempontjából sem.

Az egyház él Magyarországon, sorai azonban megfogytak. A szekularizáció tovább lépkedett előre, sok hívő olyan ok alapján közömbös lett és elfordult az egyháztól. Másrészt a megmaradt hívő egyház hazánkban most már tudatosan megújulási folyamatban áll, ennek jele az is, hogy egyre több az olyan hívő, aki elmélyültebb, körültekintőbb és realisabb mint a régiek. Nézem szerint ezt a mélységigényt kellene jobban kiaknázni az egyház jelenlegi belső helyzetének megerősítése érdekében. Mélyebbről kell feltárnunk a hit titkait, mindig tudatosabban beavatni a hívőket a Krisztusról és az egyházzal szóló biblikus igazságokba. Az új igény az, hogy a hívők élni akarják hitüket és közel jutva a vallási mélység igazi megragadásához, a vallás etikai, erkölcsi kihatásait az életben is látni akarják. Aki Krisztusra, mint életalakítóra, mint lelki újjáteremtőre talál rá, hűséges fog maradni hozzá és hűséges marad egyházához is. Ezek a hívek a hit erejének megérzéséből, a hit megtapasztalásából tekintenek szét az életben. Végeredményben tehát a belső megújulás lenne az egyház helyzetén való segíteni akarás legfontosabb eszköze. Erre a minőségi átalakulásra van ma elsősorban szükségünk.

Az egyházi tudat közösségi mélyülése. Híveink az utóbbi években szemlátomást közelebb jutottak az egyház, a vallásos élet belső, igazi tartalmához. Egyre mélyültebb lett az egyházi közösség belső összetartozási tudata. Az egyházközségi képviselőtestületek jó vezetése mellett példaadóan tudtak működni és a hívők testvériségének kovásza lettek. Mélyül a keresztény tartalom jó híveink gondolkodásában és magatartásában. Mindig jobban az az érzés hatja át az egyház kisebb-nagyobb csoportjait, hogy a társadalom egészéhez, a nemzeti családhoz való hozzátartozásnak a mindennapi termelői munka, a politikai vonatkozásokon túl egyre inkább erkölcsi kötésnek, szívből jövő ragaszkodásnak és egybeforottnak kellene lennie. Amikor híveinkhez szólva ma azt hangsúlyozzuk, hogy közös helytállással kell a jövőért dolgoznunk, akkor egyúttal új megalapozású

tanítással fordulunk hozzájuk: nem elég csak külső kapcsolatokat keresni a politikai hatalomhoz és ezeket ápolni, hanem a politika külső körein és hullámvérésein túlmenve az egyházi, a vallásos élet belső struktúrájából kell kielemezni azokat a forrásokat, amelyek előbb az egyházi közösségnek, a híveknek és papoknak egymáshoz való kapcsolatát és annak ápolását határozzák meg, hogy ezután a testvériség áldozatos szolgáló szellemét a társadalom minden tagja felé is tudják képviselni. Papjelöltjeink nevelési rendszerében és egész képzési folyamatában az került előtérbe, hogy nem hivatalnokok vagy tisztviselők, de nem is elsősorban hittudósok lesznek, hanem Isten szolgálatára hívott olyan emberek, akik a jobb ember kialakításán fáradoznak előbb saját magukban, azután másokban.

A jelen idők vallási tendenciáira általában jellemző a személyes keresés mellett a kultikus részvétel, a cselekvésbe való bekapcsolódás utáni vágy és a közösségi átélés igénye. Ezek nyilvánulnak meg az ún. bázis-törekvésekben, melyek nálunk is, különösen az ifjúságnál, jelentkeznek az utóbbi években. Igazi mai jelenség, amely mögött nem szabad mást látnunk, mint a modern ember közösségi megvalósításokra törekvő alapkeresésének jelenségét. Hivatalos egyházi helyről ismételtel felhívták a figyelmet az őszinte, belső vallásos személyiségépítésért való törekvések értékeire, ugyanakkor a szektarianizmus és hamis miszticizmus veszélyeitől is óvták, különösen az ifjúságot. Ugyancsak ebből az igényből kell megértenünk azt a keresést, amely sok hívőt, férfit és nőt arra indított, hogy beiratkozzék a Hittudományi Akadémia által indított teológiai levelező tagozatra. Hasonlóképpen e jelek közé kell sorolni, hogy sajtótermékeink az utóbbi három évben nagyobb példányszámban jelennek meg, a katolikus könyvkiadás pedig mennyiségileg, de főleg minőségileg hatalmasat fejlődött a korábbi szűkösebb állapothoz viszonyítva.

A politikai, de főleg a társadalmi együttműködés szükségességét senki sem tagadja. Ezt maga az élet követeli, de egyúttal igazolja is. „Az eddigi erőfeszítések nem voltak hiábavalók és mivel sok elvi alapon őszinte jószándékkal és teremtő akarattal fogtak hozzá a kapcsolatok ápolásához és mélyítéséhez, megszületett a lehetősége annak, hogy a párbeszéd és a gyakorlati tevékenység együttes alkalmazásával az egyházak és az állam között új típusú viszony, a haza és az emberiség javát szolgáló együttműködés alakuljon ki” — mondotta *Miklós Imre*, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke a magyarországi evangélikus egyházzal kötött megegyezés harmincéves évfordulója alkalmával rendezett ünnepségen.

De vessünk egy pillantást a másik oldalra is. A konkrét kérdés az utolsó három évben ez: hogyan látja a pártvezetés és az állam most már a megújult, a lojális hozzáállást 30 év után még határozottabban kereső és minden társadalmi réteg együttműködését szükségesnek ítélő egyház szerepét és hogyan sorolja be nemzetépítő tervébe? Ez az egyház már a zsinat utáni koncepciójában és célkitűzéseiben, éppen szociális akarásában, a szociális igazságosság keresésében megtisztult egyház. A *Magyar Hazafias Népfront* 1978. január 18-i gyűlésén hangzott el a következő: „Az egyház aktív társadalmi szerepének minden társadalmi és politikai erő átfogásában kell állnia. Az együttműködés területei a kulturális területek, az építő családi politika, a nők egyenjogúsága és a jótékonykodó karitatív munkában való tevékenység. Aki a nemzetközi munkásmozgalmat ismeri, az tudja, hogy az osztályharc nem a hívők és nem hívők között, hanem a fejlődés hívei és ellenzői között zajlik le.” Ehhez még hozzátehetjük *Kádár János* nemrég elhangzott kijelentéseinek néhány gondolatát: a szocializmusnak nincs szüksége arra, hogy erőit a vallás elleni harcban pazarolja el; senki sem vitatja, hogy a magyar népi állam legfőbb célkitűzése egy igazságosabb társadalmi rend felépítése, nagy kárt jelentene azonban, ha az új társadalmi törekvés erőfeszítéseit és eredményeit a keresztény vallás és egyházak elleni harc sikereivel akarnák felmérni akár itthon, akár külföldön.

A kölcsönös megértés útján: az egység feltételei. A hívők vállalják társadalomépítő szerepüket. Ha a hívőkkel, az egyház tagjaival szemben társadalmi elvárás jelentkezik, akkor a kormányhatalomnak messzemenő szabadságot és biztosítékot kell garantálnia ahhoz, hogy az egyház tagjai, a hívők a vallás fennálló értékterületéről kapott erkölcsi tudat birtokában és ellentmondás nélkül vállal-

hassák társadalomépítő szerepüket és feladataikat. Ennek feltétele a vallásos embernek is kijáró általános állampolgári megbecsülés. E téren a múltban tagadhatatlanul fájdalmas mulasztások és félreértések történtek, és ezek nemcsak zavart, hanem olykor keserű csalódást is okoztak. Ma már mindkét oldalon károsodásról és hátráltató lemaradásról beszélünk, de a tévedések korrigálásával biztosan tovább lehet lépni.

Hogy hogyan kellene az eddig elért eredményekből kiindulva és a rossz tapasztalatok tanulságát is levonva tovább jutni, arra iránymutató lett Kádár Jánosnak debreceni — 1978. június 8-án elhangzott — megnyilatkozása: „Új eleme a belpolitikai fejlődésnek, hogy rendezetté vált az állam és az egyházak viszonya. Új társadalmi rendszer, új világ született Magyarországon és örvendetes és jó, hogy a hívő emberek és maguk az egyházak is megtalálták benne a helyüket. Jól kifejeződik ez a politikai egyetértés a Hazafias Népfront-mozgalomban, amelynek vezető testületeiben társadalmunk minden dolgozó osztálya, rétege, a párttagok, a pártönkívüliek, a különböző világnézeti emberek reprezentáns képviselői jelen vannak. A különböző világnézeti emberek egyetértésben munkálkodhatnak a közös társadalmi célért, a fejlett szocialista társadalom építésében.”

A keresztény emberek tagadhatatlanul keresik helyüket a szocialista társadalomban, és ezért elvárják, hogy a vallás etikai, nevelő és haladó értékeit általánosságban kívülről, a nemzet egésze részéről is elismerjék. Ezért lenne kíváncsi, hogy éppen az egység kedvéért megszűnne a vallás régebbi csak negatív beállítása vagy egyoldalú kritizálása, mert a keresztény milliók „különleges hozzájárulásáról” van szó a szocialista társadalom építésében. Ma alapvetően különösen fontos marad, hogy az együttélés és együttműködés őszinte keresése mellett a mai világ egyik legalapvetőbb konstruktív elvét, a pluralizmust, mint parancsoló valóságot mindenkor elfogadjuk és a több világnézet tényének és jogultságának elvét elismerve, az emberi kapcsolatok összességében is egyik legyünk hazánk felvirágoztatásában.

Az egyház érzi felelősségét a társadalmi egységért, amiről ma igen sok szó esik, és amiért Aczél György miniszterelnök-helyettes oly meggyőzően szállt síkra a Világosság 1976 októberében írt: *A szocialista állam és az egyházak Magyarországon* című tanulmányában. A világnézeti különbözőségek, különösen ha mély személyi meggyőződésből erednek, egységbontó tényezők is lehetnek, ha nem sikerül őket az emberi szabadság és felelősség szellemében a közös célokért végzett munkában meghaladni. Az a kérdés, tud-e segíteni az egyház a nemzeti morális szolgálatában, milliókban kifejezhető híveinek országépítő helytállásában? Tud-e a társadalmi és nemzeti egység vonalán pozitívumot, eligazítót és építőt nyújtani?

A zsinat tanítása szerint a közjólétet és a nép szellemi felemelkedését szolgálni akaró társadalmi és politikai törekvéseket a hívőknek aktívan is támogatniuk kell. A hívőket „a hit kötelezi, még pedig fokozottabb mértékben, annak a hivatásnak megfelelően, melyet ki-ki kapott” (Világ: 43). Erkölcsi elkötelezettséget kell vállalniuk a társadalmi haladás, a kulturális fejlődés és a humánus egészen új lehetőségeinek kibontakoztatásai érdekében. Aczél György idézett tanulmánya különösen e téren sürgette az egyház részéről a bátrabb közeledés kockázatát: a keresztények merjenek a világnézetüket nem érintő, az új társadalmi struktúra vonatkozásaiban szocialista vagy marxista bölcséleti levezetésekből annyit magukévá tenni, amennyit a keresztény világ- és emberképpel össze tudnak egyeztetni. E közeledésnek az említett feltételek mellett elvi szempontból semmi sem áll útjában.

Gyakorlati feladatok. A januári népfrontgyűlés a kulturális közreműködés említése mellett az építő családi politikában a nők egyenjogúságáért vívott harcba és a karitatív tevékenységbe való bekapcsolódást sürget az egyház részéről. Az építő *családi politika* igényli legjobban a céltudatos erkölcsi támogatást. A családi együttlét, a családi otthon szentsége mai modern világunkban különösen veszélyben van. Itt találjuk meg a gyermeket, a holnap ígérését is, akinek jövője szempontjából a társadalom és az egyház sem lehetnek közömbösek. Nagyon átgondolt és újból megerősített erkölcsi támogatás nélkül családjaink a mai átal-

kulő élettel együttjáró sok lelki megpróbáltatást és feszültséget nehezen viselik. Ezért is kell az egyháznak a mai társadalomépítés lelkét felemelő, örömet hozó eredményeit is belekalkulálnia lelki ráhatásaiba.

A *karitatív tevékenység* területén azonban ezeken túlmenően is fontos feladat vár a keresztényekre. Bármilyen nagymérvű legyen ugyanis az állami gondoskodás, mégis szükség van arra is, hogy az öregek, a betegek, az elhagyottak, a lelki sérültek érezzék a keresztény testvériség vigasztaló jelenlétét is maguk körül. A különböző támogatási akciók, a szeretethonok létesítése vonalán biztosan elvárhatjuk a hívők áldozatos támogatását, és így az állami szociális gondozás nagy vonalába állhatnak a hívők is. Az egyház az igazi szeretetszolgálat szelleme és tevékenysége nélkül ma sem teljesítheti küldetését, mert ez is a lényeghez tartozik.

Kulturális területen szinte beláthatatlan a terep az egyház egyetemes és hazai irodalmi és művészeti kincseinek ismertetésében és közkinccsá tételében. Templomaink és műtárgyaink megmentése érdekében a hozzáértők élvonalát lehetett mozgósítani eddig is állami segítséggel. Az egyházi énekkarok, a legjelesebb előadók, művészek készséges közreműködésével a külföldiek előtt is nagyra értékelt teljesítményeket nyújtanak. A katolikus sajtó és irodalom emelkedett minőségben szintén érdekes színfoltot képvisel a magyar kulturális életben. A mai egyházművészet és zenekultúra területén pedig újat és haladót produkálnak különösen a fiatalabb generáció képviselői.

Eme apró részleteken keresztül vagy mellett is az együttműködés nem vezetheti el a nagy elvi vonalakat, a *humánus mindenkori szolgálatát*, és ebben benne foglaltatik a vallás értékeinek az elismerése is. Az egyháznak közelebb kell jutnia és saját emberanyagával is gazdagítania a jövő emberképét, a közösségi emberképet, amelyhez a szocialista emberkép oly sok új vonást és eddig nem ismert vonatkozást adott hozzá. Az állam pedig ismerje el mindig a vallásos emberek őszinte helytállni akarását a nemzet ügyében és legyen segítségükre, hogy ne kelljen feladniuk keresztény meggyőződésüket és evangéliumi azonosságukat. Ez a segélynyújtás a szövetségi politika őszinteségének és reális célkitűzéseinek logikus velejárója és egyformán megnyugtatta a hívőket és nem hívőket is. Mit tegyen még az egyház, vagy mit tegyenek az egyháziak, papok és világi hívők egyaránt, hogy 30 év lojalitását még meggyőzőbben bizonyítsák? Az egyház nem lehet ellensége a rendszernek! Az eddig sokak vagy a túlnyomó többség részéről gyűjtött erkölcsi tőkének elégségesnek kellene ahhoz, hogy a szocialista társadalom a más világnézetű alapon álló egyesek tévedését vagy marginális nem azonosságát el merje viselni. Ha állami részről az egyházhoz való közeledés nagy vonalaiban lezart folyamatnak tekinthető, akkor az elért stabilitás talaján állva az egyház is ki tudjon egyenesedni, ne álljon állandó gyanakvás és gyámkodás alatt, biztosabb kézzel merjen hívei felé nyúlni, a fiatalok felé is.

Kádár János a pápánál tett látogatása alkalmával kifejezte elismerését az egyház morális erőfeszítéseiről és az általa képviselt etikai értékekért, amikkel hazánkban az új társadalom felépítésének ügyét szolgálja. Ezért kell mindannyiunknak hinni abban, hogy a megkezdett úton tovább lehet haladni és a kapcsolatok nemcsak hivatalos tárgyalási érintkezések lesznek, hanem ezeken túlmenően az egyház reális erkölcsi jelenlétének kihatásai is valóra válnak a Szentszéktől a magyar főpásztorokkal együtt fogantatosított irányelvek értelmében. A két legmagasabb fórumnak a tárgyalásokon most már egyre inkább a jogi kapcsolatok mélyítésén túl a magyar katolikus egyház vallásos népének igényeit és vágyait külön is figyelembe kellene vennie, mert mindjobban érződik nálunk is, mint szerte a világon mindenütt, a helyi egyházak, az egyes egyházközösségek eme tudatának növekedése. A híveknek érezniük kell, hogy helyzetükről és sorsukról van szó a tárgyalási asztalnál, és a magyar egyház nem maradhat el a világegyház felgyorsult vonalán sem az új igények figyelembevételében, sem a mai módszerek alkalmazásában.

A valamikor szembenálló felek, egyház és állam mindig jobban közeledtek egymáshoz, mert közös céljuk az ember lett, a földi értelemben is boldog ember a fejlődő társadalomban. És ahogyan őszinte valóság lett a Vatikán világdiagnózisának és különösen keleti politikájának első fázisa is, nem lehet tovább számításra kívül hagyni annak a társadalmi átalakulásnak hatásait és méreteit,

amelyeket a szocializmus az öt kontinensen elért. *Agostino Casaroli* érseknek bíboros, államtitkárrá történt kinevezése a Vatikán keleti súlypont-politikájának nemcsak folytatását jelenti, hanem minden valószínűség szerint magasabb szintre való emelését, illetve új tartalmi színezését is, ami a világot feszült várakozással, bennünket pedig igaz örömmel és reménnyel tölt el. A valóságok előtt nem szabad szemet hunyni, és ma elértünk odáig is, hogy a szocialisták és a kommunisták sem becsülhetik le azt az egyházon belüli, a zsinat után elindult társadalom-erkölcsi forradalmat, azt az elvi és politikai készenletet, amely pozitív szemlélettel közelíti meg a mai változó világot, és szintén nem ismer szentebb célt, mint a kiegyensúlyozott, az integrált embert, aki testi és lelki jólétét, egyéni és társadalmi boldogságát keresi. A keresztény ember végső célja Isten bírása már itt a földön is éspedig úgy, hogy az ember boldogságának alapja a másik ember szolgálata a názáreti Jézus etikai és kegyelmi segítségével.

A kölcsönös bizalom megteremtésében az egyház itthon komoly tapasztalatokat szerzett, ezeket felhasználva és megerősítve, a zsinati tanítás elveit követve, a magyar egyház világviszonylatban is szólhat és sokat segíthet. A mai helyzetben éppen a bizalmatlanság feletti győzelem lenne az, amely a bénultság állapotából ki tudná vezetni az emberiséget. A kölcsönös megfélemlítésből származó egyensúly improduktív marad, meggátolja a továbblépést, mert a bizalmatlanság légkörét növeli. A szkepszis sajnos ismét általánossá kezd lenni. A nehézségek olykor áthidalhatatlannak látszanak, a fegyverkezési verseny mind erőteljesebb lesz, egyesek már a neutronbombát is át akarják telepíteni kontinensünkre. Mindenekelőtt azonban a bizalmatlanság okait kellene megszüntetni: az önzést, a hatalmi törekvések féltelenségét, de leginkább a társadalmi igazságtalanságot és az elnyomást.

Kis lépésekben mindig közelebb jutni egymáshoz. Új reményekkel átitatott valóság tudatra van szükségünk. *Kádár János* debreceni beszédében a fejlődés, az egymáshoz való közeledés új fázisáról beszélt. Elvileg és jogi vonatkozásban befejezettnek tekinti azt a fejlődési folyamatot, amely az egyház és állam között termékeny egymásért levést és együttműködést tudott teremteni, de a további alakulás kapuit nyitva hagyja. Természetesen vannak még problémák és maradnak is. Hogyan is lehetne ez másképpen, ahol két világnézeti front áll egymás mellett, ahol hívők és nem hívők élnek ugyanabban a munkában egyetlen nagy közös célért összefogva? Tényként el kell fogadnunk, hogy az iskolákban mindenütt materialista világnézetre nevelik az ifjúságot; a vallás-erkölcsi nevelésről a szülők gondoskodnak és igénybe kívánják venni az egyházat. Mennyi feszültség rejlik már ebben a kettős kijelentésben! Végeredményben mindaz, ami a vallásos családból jövő fiatalság differenciált jelenlétét és alakulását problematikus teszi, az egyház szemében sem lehet érdektelen. Ezen a vonalon is csak közös erkölcsi alapon juthatunk tovább, amiről az alábbiakban lesz szó. Nézetem szerint nyitva állnak a kapuk a konstruktívabb jövő előtt. Elvi alapok és elkötelezettségek feladása nélkül most már tisztultabb és szilárdabb közös talajon állva hozzá lehet látni azokhoz a gyakorlati összeegyeztetésekhez, amelyek egyrészt az egyház önkormányzatának, de főleg hitből fakadó sajátos életberendezésének érettebb igényei, másrészt a biztonságát és világnézeti különállását biztosítani akaró állam részéről már nem lehetnek kihangsúlyozott időserű követelmények. A harmadik szakasz nyitásában ilyen közös erőfeszítéseknek már szóhoz kellene jutniuk.

Ide kíváncznak *Lukács József* professzornak, a „Világosság” főszerkesztőjének *Marlene Tuininga* francia újságíróval folytatott beszélgetéséből az alábbiak: „Meggyőződésünk, hogy az emberek nagy tömege lemondott vallási értékekről anélkül, hogy valami mást helyezett volna helyükbe. Azt is megértettük, hogy az emberek közti kapcsolatok elemzése, amelyet mindenütt az osztályharc szellemében hajtottunk végre, érvényes egy meghatározott küzdelem folyamatában, de nem elegendő akkor, amikor új társadalmat akarunk felépíteni. Társadalmunkban problémák jelentkeznek a férfiak és nők között és a pemzedékek vonatkozásában is. Hogy a kérdéseket megoldhassuk, érdekel bennünket a megnyitott, a szociális igazságosság vonalának megértésében előre haladott kereszténység” (*Informations Catholiques Internationales*, 1978. június 15.). Súlyos és jelentős mondatok! A jelenlegi helyzet realitását, többszörös összetettségét és prob-

lematikáját jól érzékeltető diagnózis. Az idézetben rejlő kérdésfelvetésekre, úgy érezzük, az eddigiekkel globálisan megadtuk a választ. Részletekbe bocsátkozva azonban még az alábbiakat szeretném hozzáfűzni.

Az említett marxista elemzés valóban szükséges volt a társadalmi különbségek, az individualista előítéletek és megmerevedések felszámolása érdekében, de ma már nem bizonyul többé elégséges kohéziós erőnek, mert az új társadalmat már nem az ellentétekben széteso, hanem a külső relációkban egyenlővé tett emberekből kell felépíteni, akik mind új közösségi értékvilág után vágyódnak. A megoldandó kérdés most már a sokak egysége és a különbözők összhangban történő összefogása, tehát nem anyagi, hanem lelki, szellemi és erkölcsi kérdések vannak ma előtérben. „Társadalmunkban problémák jelentkeznek ma a férfiak és a nők, és a generációk vonatkozásában is.” Ezeknél erkölcsi megoldásról van szó, a családi élet, a gyermek kérdése, a házasságok békéje, a munkatársak kölcsönös baráti és társadalmi kapcsolatainak kérdéseiben. Az egyháznak e téren segítenie kell, és számunkra megnyugtató Lukács professzor megállapítása, hogy a jövő társadalmának építése szempontjából szükség van a keresztény erkölcs legnagyobb teljesítményére, az önzetlen felebaráti szeretet, vagy más szóval a társadalmi igazságosság hirdetésére. Amiről itt szó van, az a nemzeti egység, és ez nézetem szerint minden vonatkozásban elsősorban erkölcsi kérdés.

Az egyház magatartása egyértelmű: erkölcsi szolgálat. A mai helyzet megítélésében nem lehetünk naivak vagy szentimentálisak. Reális szemmértékkel kell mérnünk. Hazánkban milliók hisznek és milliók nem hisznek, és ez utóbbiak úgy vélik, azért haladók, mert a természettudományos világnézet alapján állnak, ezért lehetnek materialisták és egyúttal vallásellenesek. De mi lesz azokkal a milliókkal, akik hisznek Istenben, akik a kétezres éves kereszténység erkölcsi érvényéről, humánus emberformáló energiájáról ma is meg vannak győződve, s a krisztusi evangélium életrevalóságáról saját életükkel is tanúságot akarnak tenni? Nem szeretnék meddő összehasonlításokba vagy filozófiai vitákba bocsátkozni: most és a jövőben is — mint eddig mindig — nem a több és a nagyobb tudás — bármennyire szükség van rá — vitte előbbre az embert, hanem a magasabb rendű, a humánusabb erkölcsiségre való törekvés, így az igaz, a jó és a szép szolgálata. Ez a szolgálat elsősorban nem tudományos, nem technikai, hanem erkölcsi szolgálat. A tudomány felszabadította a természet energiáit, mélyebb bepillantást engedett az élet titkaiba, a jobb, az emberibb élet lehetőségeinek nyitott utat, de az energiá felszabadítás önmagában, mint közömbös tényező, az emberiség végpusztulását is jelentheti, ha nem lép közbe a morális cenzor. Ezért kell ma a millióknak összefogni, és ha sokan le is mondtak a vallásos értékekről, a világot formáló erkölcsi erőket nem adhatták föl. Ha ebben az irányban lépünk tovább, akkor már mindannyian útközben vagyunk népünk és nemzetünk egysége felé is, akkor őszintén, egyértelműen, igazán emberi és nem manipulált módon szolgáljuk a holnapot. Ebben az esetben már többé nem jó viszonyról, hanem közös felelősségvállalásról és testvéri összefogásról beszélhetnénk az egyház és állam viszonyának további alakulásában. Itt szeretnék idézni *II. János Pál pápa* enciklikájából: „Mélységesen meg vagyunk győződve arról, hogy korunkban nincsen egyetlen program sem, legyen bár egymással szöges ellentétben álló világnézetekből fakadó programokról szó, amely nem az embert helyezné előtérbe. Csak akkor mehet végbe a változás, ha ugyanakkor végbemegy az akarat, a hit és a szemlélet változása is.”

A nemzeti egység a legkomolyabb ügy, amikor magunk előtt látjuk az új, a régihez viszonyítva sokkal felemeltbb jövő emberképét, akivel szemben az összes feltételt vagy követelményt egyetlen erkölcsi tételbe lehet foglalni: szerezse a másik embert, mondjon le saját önző vágyairól, hozzon áldozatot a közönségért mindaddig, míg kiegyensúlyozott, megelégedett s belülről megbékélt nemzet nem lesz egyetlen családdá. Hogy nincsen egység sorainkban éppen a világnézeti elkülönülés következtében, azt érezzük és látjuk, és nem hiába emelik fel szavukat azok, akik a legmagasabb poszton felelősséget éreznek a holnapért. De mikor és milyen feltételek között jöhet létre ez az egység, amelyet a mai világhelyzet ziláltsága és bizonytalansága is sürget? Bizonyára nem akkor, amikor mindenki marxistává lesz, vagy ha a keresztények lemondanak hitükről, túlvilági meggyőződésükről. Az egység egyetlen feltétele azon közös vagy alap-

vető erkölcsi elvek elfogadása, melyek nélkül az ember nem lehetne emberi mivoltának és méltóságának hordozója és megvalósítója, és ez a szabad ember szellemi értékeinek birtoklására és kibontakoztatására született személy. A személyi jogok sérthetetlenek! Minden emberi haladás előfeltétele a demokrácia és a társadalmi igazságosság alapja. Tehát nem az áll az egység útjában, hogy nincs egység, hanem hogy nem tűrjük és nem viseljük el egymás világát.

Tehát van megoldás, ha erkölcsi szinten keressük mindig a másik jogos igényeinek elismerését és kielégítését. Meg kell kísérelnünk a megoldáskeresést, ha szükséges, szenvednünk is kell érte, mert a megosztottság valóban ott található minden rétegben, mindenfajta csoportban, még a családban is, ahol hatása a legrombolóbb, mert mérgezi a társadalom gyökerét és forrását. Senki sem fogja a jelenlegi helyzetet súlyosnak mondani, de nyűgös és kellemetlen az „egy szív és egy lélek” hiánya. Nem az idealizmus és materializmus vitájáról van szó, melyet — mindannyian tudjuk —, aligha lehet egyhamar megoldani. De azt elérhetjük, hogy a keresztény ember és a szocialista ember életszemlélete és életberendezkedése, értékvilága ne kerüljön olyan feszültségi fázisba, amelyben nem a javára, hanem kárára vannak egymásnak. Ne bántsuk egymást, adjuk meg és hagyjuk meg mindenkinek a magáét, és hajtunk fejet a másik meggyőződése előtt.

Az együttműködés keresése a dialógusban az egyház számára reményt és megindokolt jövővárast jelent. Ez a mi „megtisztított utópiánk”, amely egyszerre alkotó vágy, reális tisztánlátás, optimista sodródás az új világ felé a kereszténység evangéliumi hite alapján. Reményünk alapja az új emberbe, az új társadalomba és az újból és mélyebben megismert Istenbe vetett hitünk. A zsinat erre az útra terelte az egyház figyelmét és erőt adott ahhoz, hogy az út végéhez is elérhessünk.

VAS JÓZSEF

A LEGRÉGIBB KARÁCSONY

Jézus születésének az emléknapiját 354 óta december 25-én ünnepli a kereszténység. De keleten már fél századdal korábban megemlékeztek róla. Mégpedig a hivatalos adatok szerint legelőször 304. január 6-án, amikor Jézus test szerinti megjelenését, más szóval betlehemi születését és istenségének első megnyilvánulásait emelték ünnepi rangra *epiphania Domini*, „Urunk megjelenése” néven. Ez volt tehát az emberiség történetének a legrégibb karácsonya.

AZ EPIPHANIA KIALAKULÁSA KELETEN

1. *Születésének a körülményei.* Tény, hogy Keleten jött létre, de az időpontja bizonytalan. Feltehetőleg a hivatalos adatnál korábban, már a III. század végén kezdték ünnepelni. Keletkezéséhez az „Elő-Ázsia méhéből napvilágra jövő és veszedelmesen burjánzó” különféle eretnekmozgalmak szolgáltatták az okot. Akkoriban a kereszténységre különösen három eretnekiség tanítása és látványos éjszakai szertartásai voltak nagy hatással: a Dionysos- és a napkultusz követőké, továbbá a gnosztikusoké, akik a főünnepüket ugyanazon a napon, az óegyiptomi naptár szerinti január 6-án tartották, de mindegyik más nevet adott neki. — Kérdés, hogy mit és hogyan ünnepeltek ezek?

A pogánysághoz húzó őslakosság *theophaniá*-nak (istenjelenés) nevezte az ünnepet. Ezért a görög theophaniák mintájára már előző este étel- és italáldozatot mutatott be a vizet borrá változtató Dionysos istennek a tiszteletére. Ezt reggelig tartó táncmulatsággal, délután meg ünnepi játékokkal tették vonzóvá. — A napkultusz hívei szerint január 6-án volt a téli napforduló ünnepe, a *dies Solis*, amelyet római módra ültek meg. Vagyis a megelőző éjszaka első felében siratóénekek kíséretében elbúcsúztatták a sírjába szálló öreg Nanot, éjfél után meg dárídót csaptak annak örömére, hogy az istenek anyja, Parthenos új

Napot szült a világra. — A gnosztikusok szintén virrasztással (vigília) készültek az ünnepre, és az imában, zsoltárok éneklésében eltöltött éjszaka után, ünnepélyes keresztelest tartottak valamelyik folyó partján. Ezzel keftős eseményre emlékeztek. Az egyik Jézus megkeresztelése, amely szerintük január 6-án volt a Jordán folyóban, Tiberiás császár uralkodásának a 15. évében (Kr. u. 29). Ezért adták január 6-ának a *baptisma Christi* (Krisztus keresztsége) nevet. A másik istenjelenésnek mondható. Szerintük ugyanis Jézusra — akit ők betlehem-i születésétől egészen a megkeresztelkedéséig közönséges embernek tartották — január 6-án szállott le mennyei fénytől övezve az istenség lelke, az Aion, és ettől a lelki újjászületéstől kezdve lett Krisztus, azaz Felkent, illetőleg Messiás. Erről meg az *epiphaneia* (megjelenés) nevet kapta az ünnep. (Vö. J. P. Steffes, *Das Wesen des Gnostizismus*... 1922. 80—100; Radó Polikárp, *Enchiridion Liturgicum*. 1966. II. 1132). — Röviden szólva, január 6-án Keleten minden jelentősebb valásfelekezet ünnepelt, csak a kereszténység nem.

Nemcsak az érthető, hogy a keresztényeket vonzották, csábították ezek az éjszakai látványosságok és a kicsinyhitű, ingatag lelkek közül nagyon sokan a hitehagyás bűnébe estek, hanem az is, hogy a keleti egyház vezetői szinte kénytelenek voltak hozzálátni a január 6-i pogány és eretnek ünnep keresztény szellemű átalakításához, megreformálásához.

Mindenekelőtt az eretnekek éjszakai szertartásainak a témáját, a tárgyat változtatták meg. A különféle pogány istenjelenések helyett Jézus istenségének földi megnyilvánulásait kezdték ünnepelni. Például megmutatkozását a választott nép fiai, a zsidóság, valamint a pogányságot képviselő napkeleti bölcsek előtt, a betlehem-i születése idején; a mennyei Atya megjelenését és tanúságtételét szent Fia isteni küldetéséről a megkeresztelkedése alkalmával, továbbá Jézus csodatevő hatalmának első megnyilvánulását a kánai menyegzőn, stb. Ezzel az eljárással létrehoztak egy többszörösen összetett, komplex témájú, keresztény ünnepet, amelyet A. Baumstark így határozott meg: „*Apparitio divinitatis in carne, cum omnibus manifestationibus suis est idea centralis et complexiva huius festi*” (vö. Radó, I. m: 1134). Az új ünnepnek tehát többféle témája volt.

Ennek ellenére a keresztények nem többes, hanem egyes számban álló nevet, az *epiphania Domini*-t adták neki. Feltehetőleg azért, mert a témakörből, illetőleg Jézus istenségének megnyilvánulásai közül mindegyik egyházközösség elsődlegesen azt részesítette ünneplésben, amely a területén lévő eretnekség ellen irányult. Így keletkezett az ünnep központi témája, amely körül a többiek úgy helyezkedtek el, mint a Nap körül a csillagok. Az önállóságukat megőrizték, de a jelentőségüket a központi témától kapták. Az epiphania központi témája a IV. század elején már Jézus betlehem-i születése volt, amellyel elsősorban a napkultusz, keresztségének ünnepi rangra emelésével pedig a gnosztikusok, míg a kánai menyegző borcsodáját ünnepeelve, Dionysosnak, a bor és a kicsapongások istenének a táborától, valamint a január 6-án szokásos pogány szertartásoktól igyekeztek távol tartani a keresztény híveket. Ezzel az epiphania kialakulása Keleten befejeződött.

2. *Miért került Nyugatra és mi lett a sorsa?* Alig telt el fél század és Jézus betlehem-i születésének emléknapja, a karácsony Nyugaton nem kollektív, hanem önálló, nyilvános ünnep lett. Mégpedig december 25-i dátummal és *dies natalis Christi* néven. (Bölv. Vigília: 1978 december.) Ez választól elé állította a keletieket. El kellett dönteniök: együtt ünnepejjék-e Nyugattal a karácsonyt, ahogyan a Niceai egyetemes zsinat (325) óta a húsvétot, vagy sem? A csatlakozás gyakorlatilag könnyűnek ígérkezett, mert az általuk használt, óegyiptomi naptárban lévő január 6-ának, a Julius Caesar-féle naptárban, amely a közigazgatásban birodalomszerte kötelező volt, december 25-e felelt meg. Elvileg azonban nehézznek, mert az *epiphania Domini* eredeti jellegének, tartalmi épségének és témakörének a megcsonkítását jelentette. Hogy tehát a századokig elhúzódo húsvét-vitát ne kövesse egy karácsony-vita, a kompromisszumos megoldást választottak: Kelet átvette Nyugattól a karácsonyt, mert a napkultusz elleni harcban önálló ünnepre volt szüksége. Nyugat pedig megrövidített és kissé átalakított témakörrel vállalta az epiphania ünneplését. Ettől kezdve mind a karácsonyt, mind az epiphaniát a Julianus-naptár szerint ülték meg. Az előbbi december 25-én, az utóbbit meg január 6-án. De csak elvileg!

A gyakorlatban ugyanis ez a 360 táján végrehajtott ünnep- és naptárcsere a kölcsönös kompromisszumok ellenére sem érte el a célját, mert sem a karácsony időpontja, sem az epiphania témaköre nem lett egységes. Az előbbi azért, mert Jeruzsálem és Mezopotámia, valamint a hozzájuk tartozó egyházközösségek elfogadták ugyan a Julianus-naptárt, de a január 6-i dátumhoz makacsul ragaszkodtak. Az utóbbi meg azért, mert a tárgyaló felek nem tudtak megegyezni, hogy a karácsony helyett mi legyen az epiphania elsődleges, ún. központi témája? Nyugat a napkeleti bölcsek látogatását, Kelet pedig Jézus megkeresztelkedését akarta.

Ami a karácsony dátumát illeti, évszázadokkal később történt némi közlekedés, mert Jeruzsálem az V. század második felében, Mezopotámia pedig a XIV. század végén fejet hajtott Róma előtt és elfogadta december 25-ét. De az időközben szakadárokká lett örmények többsége is, mind a mai napig január 6-án ünnepli Jézus születését. Az epiphania-ügy azonban egyre bonyolultabbá vált. Végül is Kelet és Nyugat két pártra szakadt, és mindegyik a helyi adottságok követelményei szerint fejlesztette tovább január 6-ának nemcsak a témakörét, hanem a liturgiáját és a nevét is. Emiatt aztán az ünnep jellege és témaköre már a koraközépkorban egészen más lett Keleten, mint Nyugaton. Az újkorban pedig nyugodtan beszélhetünk „kétféle” epiphaniáról, mert a Gergely-naptár bevezetése (1582) óta gyakorlatilag az időpontjuk sem maradt egységes. A szakadás tehát megtörtént.

A TÉMAKÖRÜK BEMUTATÁSA

1. *A központi témájuk összehasonlítása.* Az epiphania központi témája Keleten a karácsony önállósítása után, Jézus megkeresztelkedése (Mt 3,13–17) lett. Helyesebben nem a megkeresztelkedése, hanem az a kinyilatkoztatás, amely szerint a mennyei Atya a Szentlélek jelenlétében saját fiának jelentette ki a Jordán folyóban megkeresztelkedő Jézust (vö. *Otto Wimmer*, *Handbuch der Namen und Heiligen*. Innsbruck, 1966. 77–8). Ennek megfelelően alakult át a neve is, mert az eredeti *epiphania Domini*-t a mennyei Atya és a Szentlélek megjelenésének emlékére a manapság is hivatalos *theophania* (Úrjelenés) váltotta fel.

Az ünnep átszervezése kettős eredménnyel járt. Az új központi témával megcáfolták egyik legveszélyesebb ellenfelüknek, a gnosztikusoknak a tanítását. Hangsúlyozva, hogy Jézus nem a keresztség felvétele alkalmával lett közönséges emberből Messiás, hanem a mennyei Atya tanúságtétele szerint, létezésének első pillanatától kezdve az Isten fia, az Istentől küldött Messiás volt. A liturgiájával pedig, amelyhez ettől kezdve hozzátartozott a nagy vízszenteléssel (hagias-nos megas) kapcsolatos ünnepélyes keresztelés, sikerült távoltartaniok a híveket a gnosztikusok látványos rendezvényeitől.

Nyugaton azonban a Jézus megkeresztelkedéséről szóló központi témáról hal-lani sem akartak. Egyrészt, mert a IV. század második felében az „eretnekveszély” átmenetileg csökkent. Az ariánusok között például 358-ban szakadás történt és befolyásuk a császári udvarban lassanként megszűnt. Végül *Nagy Theodosius* császár (379–395) sorra bezáratta a templomaikat. A napkultusz terjeszkedését észrevehetően fékezte a karácsonynak (dies natalis Christi) december 25-re, a téli napforduló időpontjára helyezett ünnepe. A gnoszticizmusnak pedig mind a három (szír, egyiptomi, görög) irányzata Itáliát elkerülve, Afrika felé tartott. A kisebb eretnekségek (donatisták, priscillianusok, pelagianusok, stb.) csak később kezdtek elhatárolódni. — Másrészt, az államhatalmat képviselő pogányság napjai meg voltak számlálva. Katonai erejük fokozatosan gyengült. Ezért a kereszténység *Nagy Konstantin* halála (337) után többször vívott ellenük győzelmes csatát. Sikereiket kénytelen volt elismerni a pogányság hatalmi törekvéseinek utolsó megszervezője, *Julianus* (361–363) aposztata is, aki a harcmezőn, kiömlő vérével az ég felé szórva, így kiáltott fel: „Győztél galileai!” (bőv. *Marx Ignác—Bilkei Ferenc*, *A katolikus Egyház története*. Székesfehérvár. 1932. 134 és a kk.).

Ezek után természetes, hogy a nyugati egyház a keletitől eltérően nem az eretnekmozgalmak ellen irányuló hitgazságok közül választott az epiphániának központi témát, hanem élve a politikai és társadalmi lehetőségekkel, a világhódító kereszténység útját kezdte egyengetni. Ezért a tömeges megtéréseket eredményező, krisztusi parancsot tűzte napirendre: „Menjetelek el az egész világra és hirdessétek az evangéliumot minden népnek” (Mk 16,15).

Magától értetődik, hogy ehhez a nagy missziós programhoz központi téma kellett. De találhattak volna-e alkalmasaobát, mint a napkeleti bölcsek látogatása? Ez ugyanis egyrészt adva volt az átvett epiphania eredeti témakörében, másrészt kitejezésre juttatta Jézus kivétel nélkül minden embert üdvözíteni akaró, megváltói küldetését. Hiszen az egyházatyák magyarázata szerint: Amint a pogányság első képviselői a „csillag” fényénél távoli hazájukból is eljutottak Betlehembe az Istengyermek imádására, ugyanúgy jutnak el a földkerekség összes pogány népei az evangélium világosságánál Isten szinelátására, az örök boldogságra.

Ennek kell tulajdonítanunk, hogy a nyugati egyház január 6-án, az epiphania átvételével nem a mennyei Atyának Jordán-parti, hanem a Fiu-istennek az egész világ előtt való megjelenését akarta megünnepelni. Pontosabban: azt a Szentírásból jól ismert, hármaskönyvet, amelyet a pogányságot képviselő napkeleti bölcseknek a betlehemi „csillag” feltűnése (Mt 2,1–12), a zsidóknak a Jézus megkeresztelkedésekor elhangzott, mennyből jövő atyai szózat (Mk 1,9–11), a tanítványoknak pedig maga az Üdvözítő adott tudtára a kánai menyegzőn véghezvitt csodája által (Jn 2,1–12). Ennek megfelelően az epiphania témaköre is három pontból áll. Az egyik, az Istengyermek imádására érkező napkeleti bölcsek látogatása (adoratio magorum), akiknek személyében az összes pogány népek meghívást kaptak az egyházba (vocatio gentium). A másik Jézus megkeresztelkedése a Jordán folyóban. A harmadik pedig első csodája a galileai Kánában. Az ünnep neve azonban a keletitől eltérően nem változott. Mindmáig az eredeti *epiphania Domini* maradt, mert a témakör minden része Jézus istenségének valamelyik megnyilvánulását tükrözi vissza.

2. *Mi történt a témaköri tagokkal?* Theophania témakörének a központi témán kívül kezdetben csak egy tagja volt, a kánai menyegző borsodája, az epiphaniának pedig kettő: Jézus megkeresztelkedése és első csodája. Később ez a szám mindkét egyházban növekedett. Keleten a Trulluszi egyetemes zsinatig (692), ahol szentháromságtagadók léptek fel, a háromszemélyű egy Isten megjelenésének emlékére, megünnepelték a Szentháromság titkát is. A napkeleti bölcsek látogatásáról azonban csak karácsonykor emlékeztek meg, mert szerintük a „mágusok” ezen a napon, de a Jézus születését követő évben érkeztek Betlehembe. Viszont Nyugaton a témaköri tagok száma helyenkint kettőtől ötre emelkedett, mert a VII. századtól kezdve Észak-Itáliában, Francia- és Spanyolországban ünneplésben részesítették a Szent vért, mint a borsoda állandó ismétlődését, a kenyérszaporítást, mint a Szent testnek, az Oltáriszentségnek az előképét, sőt Jézus feltámadásának emlékére, még Lázár feltámasztásának a csodáját is.

Ezen a témabőségben természetesen témaritkítást kellett végrehajtani, mert valamennyit egy napon, egyetlen miseliturgia keretében méltóképpen megünnepelni nem lehetett. Lássunk néhány példát a ritkításra! Az Úr Jézusnak kiszolgáltatott János-féle keresztségéről a VIII. századig csak „megemlékezés” volt; olyasmí, mint a keletiek karácsonyi liturgiájában a napkeleti bölcsek látogatásáról. A VIII. századtól kezdve pedig, mivel az epiphaniából oktavás ünnep lett, elmaradt a megemlékezés és helyette Jézus megkeresztelkedésének az evangéliumát (Jn 1,29–34) olvasták a nyolcadik napon. Ezen, V. Pius pápának a Nagy Károly-korabeli miseszövegeket rögzítő, ún. Tridenti Misszáléja (1570) szerint nem változtattak egészen 1956-ig. Azóta *baptisma Domini* (Urunk megkeresztelkedése) néven külön ünnepe van saját misével. A latin egyház tehát „rehabilitálta” a keletiek theophaniájának a központi témáját, de a keleti szertartásúak a latin epiphaniát nem.

A kánai menyegző evangéliuma (Jn 2,1–12) szintén a középkori misekönyvekben fordul elő legkorábban. Mégpedig az epiphania utáni második vasárnapon, ahonnan csak a XX. század első felében mozdították el rövid időre a Szentcsalád ünnepe miatt. A II. vatikáni zsinat óta ismét az eredeti helyén találjuk, de a felolvasására csak minden harmadik („C”) évben kerül sor. A VII. századi latin népek által felkarolt három póttémát pedig későbbi keletkezése és helyhez kötöttsége miatt már V. Pius sem vette fel a misekönyvébe.

Végül a témabeli eltérések közé tartozik az epiphaniának elő- és utóünneplése is. Keleten szigorú böjttel kapcsolatos vigília előzte meg és kíváltságolt nyol-

cad követte. Nyugaton azonban eredetileg nem volt böjt a vigilián. Helyette a három hetig (december 16-tól január 6-ig) tartó, bűnbánatra buzdító elokeszületi idő, a kelták lelkeségéből fakadó és a gallikán liturgiában meghonosodott, ún. *ósadvent* (Adventus Domini: az Úr érkezése, Urjövét) került az ünnep elé, amelyet csak az V. század végén, az adventnek a karácsony elé helyezése után váltott fel a böjt. A nyolcada pedig, amelyet a vigiliával együtt 1956-ban szüntetett meg Róma, a VIII. századnál korábbról nem adatolható. Manapság január 6-ának a misztériumát a görög egyházban a nyolcad, a latinban pedig *Urunk megkeresztelkedése* (Baptisma Domini), illetőleg az epiphaniát követő két vasárnap liturgiája egészíti ki attól függően, hogy az ünnepet a napján, vagy utána vasárnap üljük-e meg (vö. Radó, I. m: 1137).

Összegezve: A keleti egyház theophaniája a mennyei Atya megjelenésének és tanúságtételének az emléknappja, amely kezdetben a témakörével együtt a hitvédelem céljait szolgálta. Az eretnekvészélyek megszűnése óta pedig ékes bizonyítéka Jézus istenségének és hitünk egyik legnagyobb misztériumának, a Szent-háromság titkának. Ellentétben a latin egyház epiphániájával, amely elsődlegesen a Fiúisten ünnepe és Jézus istenségének különféle megnyilvánulásait volt és van hivatva elterjeszteni az egész világon. Vagyis kezdettől fogva a hitterjesztés, a missziós eszme szolgálatában áll.

A LITURGIÁJUK ÉS A NEVÜK ALAKULÁSA

1. *A miseliturgiájuk kezdetei.* A liturgiátörténészek egyöntetű megállapítása, hogy a kereszténység első három századában Kelet és Nyugat miseliturgiája között lényeges eltérés nem volt. Ime néhány bizonyíték: *Ferdinand Probst* írja az első század miséjéről: „Una, sancta, catholica et apostolica liturgia” (idézi *Radó*, A megújult isentisztelet. Bp. 1973. 21), tehát az apostoli idők liturgiája egységes, szent és általános volt. A második században élő *Szent Polykarposz* szmírnai püspök (†156) esete pedig közismert. Rómában járván, *Anicetus* pápa (155–166) jelenlétében minden nehézség nélkül végezte a szentáldozat bemutatását, mert a liturgia egységes volt. Ugyanezt bizonyítják az afrikai egyházból *Tertullianus* (†220) és *Szent Ciprián* (†258), a keletiből *Szent Kelemen* (†215?), *Origenes* (†251) és *Szent Dénes* (†254) műveiben elszórtan található nyilatkozatok, a harmadik századra vonatkozóan. Mi következik ebből?

Mindenekelőtt az, hogy az epiphania keleti miseliturgiájának a szövege a IV. század közepéig, pontosabban az ünnepecseréig (300–360) aligha lehetett más, mint a többi miseliturgiáé az első három században, hiszen a Milánói rendelettel (313) szabaddá lett egyházban a változások nem máról holnapra mentek végbe. Megvoltak tehát benne a mai misében is előforduló, ősi tipikus elemek. Például: a hívek öszövetési eredetű köszöntése és azok válasza (Az Úr legyen veletek... stb.); az imáknak az örökkévalóságra utaló befejezése (...most és mindörökkön örökké.); a héber eredetű „amen” (úgy legyen) szó gyakori használata; a hálaadó ének (prefáció) előtti párbeszéd (Emeljük fel szívünket... stb.) és a hálaadó éneket követő „sanctus”, stb. De nem hiányoztak belőle azok a miserészek sem, amelyeket Kelet apostola, a Jeruzsálemből származó és sokáig Efezusban működő, *Szent Jusztin* vértanú tett közzé *Apologia* (155) című munkájában: A könyörgés, lecke, evangélium, szentbeszéd, békecsók, felajánlás, átváltoztatás, az Úr haláláról való megemlékezés, amen-éneklés, a pap áldozása és a hívek áldoztatása (vö. *Petró József*, A szentmise története. Bp. 1931. 9). Az epiphania keleti miseliturgiája tehát az első fél században olyan volt, mint a korábbi miseáldozatoké.

De *Nagy Konstantin* Milánói rendelete (313) és *Nagy Szent Gergely* pápa halála (604), illetőleg Keleten a *Trulloszi egyetemes zsinat* (692) közé eső, újabb három század leforgása alatt sok változáson ment át. Természetesen a többi miseliturgiával együtt. A birodalom városaiban épülő bazilikák ugyanis tág tereket nyújtottak a szent cselekmények kibontakozásához. Ezért a miseliturgia időnkint új elemekkel (énekkarok, papi segédletek, templomi felvonulások, stb.) gazdagodott. A tömeges megtérések pedig szükségessé tették a korábban egyénileg fogalmazott liturgikus szövegek több példányban való, írásos rögzítését. Így keletkeztek a *Lectiónálék*, *Sacramentáriumok*, stb., amelyek eljutottak a birodalom minden tájára és helyi szokásokkal, adottságokkal bővült a tartalmuk. Ez az oka, hogy hamarosan ún. liturgia-típusok fejlődtek ki Keleten és Nyugaton egyaránt.

Más szóval, az első három században tapasztalható egységet a másik három században többféleség váltotta fel, az *unitas*-ból tehát *pluralitás* lett (vö. Radó, I. m.: 23—4).

Keleten a liturgia-típusokból három ismertebb miseliturgia terjedt el. Alexandriában és a környékén a Szent Márkról elnevezettet, Palesztina területén meg Jeruzsálem első püspökétől, a Szent Jakabtól származót használták. De virágzott már a bizánci vagy konstantinápolyi is. Az első lassankint elszigetelődött, csupán Egyiptom ragaszkodott hozzá a XIII. századig. A második azonban görög és szír nyelven egész Keleten ismertté vált és a VIII. századig általában ezt használták. Kézenfekvő tehát a következtetés, hogy 692 előtt a *theophania* miseliturgiáját is e szerint végezték, mégpedig a nyelvterületeknek megfelelően szír és görög nyelven. Vajon milyen részekből állhatott ez a liturgia?

Kétségtelennek látszik, hogy ugyanazokból, amelyek a Szíriában 380 körül keletkezett *Constitutiones Apostolorum* (Apostoli rendeletek) című munkában találhatók. Ez ugyanis, mint valami Enciklopédia, tudományos gyűjteménye volt a Keleten érvényben levő jogszabályoknak, zsinati döntéseknek. A VIII. könyve pedig bizonyára a szertartástan szerepét töltötte be a katekumenek (hittanulók) oktatásánál, mert a „legelterjedtebb keleti miseliturgiának”, tehát Szent Jakabé-
nak a részeit ismerteti és magyarázza.

E szerint az istentisztelet ötféle szentírási rész olvasásával kezdődött. Kettőt az Ószövetségből (törvény, próféták), három az Újszövetségből (az apostolok levelei, cselekedetei, evangéliumok) vettek. Ezt követte a szentbeszéd, amelynek végzetével elbocsátották a katekumeneket egy értük végzett ima kíséretében. A hívek miséjét hosszú, litániaszerű könyörgések vezették be, amelyeket a miséző imája, a békecsók, kézmosás és a felajánlás követett. A kánont a párbeszéddel kezdődő és a sanctus-szal végződő prefáció előzte meg. Utána a miséző elmondta az Oltáriszentség alapítását. Ezalatt történt az átváltoztatás. Majd megemlékezett az Úr haláláról és kérte az Atyát, hogy küldje el a Szentlelket az átlényegülés végrehajtására. Ezt követően hosszú imát mondott az élő és meghalt keresztényekért. Majd áldást adott a népre és felemelte imádásra az átlényegült kenyeret e szavak kíséretében: Sancta-sanctorum, szent dolog a szenteknek. Ezután következett a hívek áldoztatása: Corpus Christi — Krisztus teste szavak ismétlése közben. A szerpap pedig a kelyhet nyújtotta nekik ezekkel a szavakkal: Krisztus vére. Áldozás után hálát adtak. A miséző ismét megáldotta őket, a szerpap pedig így szólt: Ite in pace — Menjetek békével (vö. Petró, I. m.: 11).

Szent Jakab liturgiáját a 692. évi Trullósi egyetemes zsinat újjászervezte és egyúttal meg is szüntette az általános használatát. Manapság évente csak kétszer szolgáltatható ki: október 23-án, Szent Jakab apostol ünnepén és esetleg a karácsony utáni vasárnapon, amelyet szintén Szent Jakab apostol emlékének szentelnek a keleti szertartású egyházak. Helyette a konstantinápolyi liturgiát honosították meg. Ennek három változata van: Szent Vazul, Aranyszájú Szent János és az előre megszentelt liturgiája, amelyek görög, arab és ósláv nyelven terjedtek el (vö. Berki Feriz, Az orthodox kereszténység. Bp. 1975. 287). Ma azonban nemzeti nyelveken csendülnek fel szerte az egész világon és a theophania ünnepén a következő szabály szerint érvényesülnek: ha az ünnep nem esik vasárnapra vagy hétfőre, akkor január 5-én az esti istentisztelettel kapcsolatban Nagy Szent Vazul liturgiáját végzik, 6-án pedig Aranyszájú Szent Jánosét. Ha azonban az ünnep vasárnapra vagy hétfőre esik, akkor január 5-én Aranyszájú Szent Jánosét, az ünnepen meg Nagy Szent Vazulét (vö. Berki Feriz, Liturgikon. Bp. 1955. I. 220).

Hogyan végezték az epiphania miseliturgiáját Nyugaton? — Az ünnepet Róma vette át, tehát a római rítus szerint. Ennek a kialakulásáról azonban keveset tudunk. Vannak kutatók, akik *Louis Duchesne* (Origines du culte chrétien. Párizs. 1925.) francia egyháztörténésszel az élen azt állítják, hogy a *Constitutiones Apostolorum* Szíriából hamarosan átkerült Rómába és alapjául szolgált az akkoriban kialakuló, római rítusnak. Mások pedig *J. Schuster*, O. S. B. kardinális (Liber Sacramentorum... Torinó. 1929.) munkájára hivatkozva hangsúlyozzák, hogy a Szent Ambrusnak tulajdonított *De sacramentis* című irat is hatással volt rá, mert ennek és a római rítusnak a kánonja több helyen, szinte szó szerint egyezik. Legvalószínűbb azonban a mai felfogás, amely szerint a római rítusnak nem egy,

hanem több, számunkra még ismeretlen forrása volt (vö. W. Palmer, *Origines liturgicae*. London. 1889; F. Probst, *Die Liturgie des vierten Jahrhunderts und ihre Reform*. 1893; M. Righetti, *Storia liturgica*. 1950. I. stb.). Ezekből természetesen csak a miséző számára írott részek kerültek bele a VI. század elejéről való *Sacramentarium Leonianum*-ba és a valamivel korábbi, egy ideig Galliában is használatos, *Sacramentarium Gelasianum*-ba. Lecke- és evangéliumgyűjtemény pedig nem is maradt ránk. Ezért aztán pontosan felsorolni nem tudjuk, hogy *Damasus* pápa: (366—384) misereformjától a *Nagy Szent Gergely* haláláig (604) eltelt időben, melyek voltak az epiphania miseliturgiájának részei a nyugati egyházban. De az tény, hogy az ötszázas évek végére „...szertartásaiban és szövegeiben csaknem teljes egészében kialakult a római miseliturgia” (vö. Radó, I. m: 53). Ettől kezdve tehát a latin egyházban ezt használják. Kivéve, eleinte a gallián, később a mozarab és az ambrozián liturgia fokozatosan zsugorodó területeit.

2. *A keresztelek szertartása.* A kereszténység első három századában a miseliturgia egységesnek mondható, de a keresztelek szertartása nem. Bizonyítja ezt néhány elszórtan található adat. Ezek szerint az apostoli időkben, úgyszólván, szertartás nélkül végezték a keresztelest. Az első század végétől való *Didaché* (A tizenkét apostol tanítása) ugyanis az előkészületül szolgáló, kétnapos böjton kívül csak annyit mond, hogy a püspök vízbe merítéssel vagy háromszoros leöntéssel keresztelte meg a jelölteket az Úr Jézustól örökölt forma szerint: „Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében”. Tehát csak az anyaga és a formája volt meg. Szertartásának a kibontakozása a II. században kezdődött. *Szent Jusztin* (105—166) említi, hogy több helyen megkövetelték hozzá a hitvallás tudását. *Tertullianus* (160—240) meg azt jegyezte fel, hogy Afrikában szokás volt az olajjal való megkenés. A III. században pedig megkezdődött a keresztség előtt állók (katekumenek) előkészítése, hitoktatása, amely néhol egy, máshol két-három évig tartott. De mindebből csak az látszik, hogy ahány ház, annyi szokás.

Az előkészítés egységesítését a IV. századi tömeges megtérések tették szükségessé és a nyugati egyházban kezdték el. A jelentkezőket összeírták (conscriptio), az előéletüket megvizsgálták (scrutinium), a megbízhatatlanokat eltávolították (dimissio), a kevésbé méltókat bűnbánati időre utalták és a gonosz lélek távoltartására könyörgést végeztek értük (exorcismus), a többieket pedig a hitbéli jártasságuk alapján osztályokba sorolták (classificatio). Oktatásuk az egész nagyböjti folyamán, tehát negyven napig tartott. Ezalatt hallgathatták a miseliturgia olvasmányait, énekelhették a zsoltárokat, de a szent titok megünneplése előtt el kellett távozniuk az istentiszteletről. A céljuk megvalósulása, vágyakozásuk teljesedése húsvét előtt két héttel kezdődött. Ekkor közölték velük az Apostoli hitvallást (traditio symboli), amely előszóban történt és leírni nem volt szabad. Viszont nagyszombaton délelőtt fel kellett mondaniok (redditio symboli) a Mi-atyánkkal együtt, hogy a húsvéti vigília éjszakáján, fehér ruhába öltözve, ünnepélyesen felvehessék a keresztség szentségét (vö. J. Quasten, *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*. Bonn. 1935. 11—60). — Sajnos, ez a nagyon gyakorlatias eljárás, ilyen határozott formában, nem mindenütt vált általánossá. Sőt, a század második felében létrejött ünnepcsere után újabb eltérések keletkeztek a keresztelek szertartásában Keleten és Nyugaton egyaránt.

Keleten az időpontja változott meg, mert húsvét vigíliája helyett, Jézus megkeresztelkedésének emlékére, január 6-ának (theophania) a vigíliáján szolgáltatták ki a nagy vízszenteléssel (hagiasmos megas) kapcsolatban. Ennek a kettős liturgiának eredeti leírása nem maradt reánk, de az V. századtól kezdve, helyi szokásokkal átszőve, többféle változatban terjedt el Kelet népei között. Ezek közül bennünket közelebről kettő érdekel: a meleg és a hideg égövi, mivel valamilyen formában még ma is használatosak.

A meleg égövi szerint január 6-án hajnalban a papság és a hívek fátylász menetben vonultak ki a legközelebbi folyóhoz vagy tóhoz, amelybe elsőnek a keresztet, Jézus jelképét állították bele. Aztán a pap megáldotta a vizet annak emlékére, hogy a Jordánba lépésével Jézus is megszentelte azt, mielőtt megkeresztelkedett. Végül a keresztnek, vagyis Jézusnak a jelenlétében megtörtént a keresztelek a helyi szokásoknak megfelelően alámerítéssel vagy leöntéssel. — Európában ezt a látványos változatot csak a koraközépkorban használták. Leginkább az Itália déli részén lakó görögöknél, de máshol is előfordult. Tanúsodik erről a VIII. századi *Sacramentarium Gallonense*, amelyben ez olvasható:

Epiphaniakor a nagy vízszenteléssel együtt „több helyen” megtartják az ünnepélyes keresztelést „iuxta morem orientalium” (vö. Radó, Enchiridion. II. 1133).

A meleg égövi változat lényegéhez tartozik, hogy a vízszentelés és a keresztelés egy helyen és egy időben legyen. Viszont a hidegebb égöv alatt, ahol a folyók és a tavak január 6-ára rendszerint befagynak, kezdettől fogva külön helyen végezték mind a két szertartást. Az orosz fejedelemségek területén például, a X. századtól követően az volt a szokás, hogy léket vágtak a jégen és a föléje fenyőgallyakból épített kunyhóban, katonai tiszteletadás közben áldották meg a vizet, amellyel bent a templomban leöntéssel keresztelték meg a jelölteket. — Valószínűleg ezt a kereszteléstől független vízszentelést végezték nálunk is a XI. században, mert a győri egyházmegye számára, *Chartuirgus* (Hartwick, Arduin) püspöksége idején, az 1100 körül írott Zágrábi Missale csak ennyit mond: Epiphania vigiliáján ünnepélyes vízszentelést kell tartani „ut mos est grecorum”, ahogyan a görögöknél szokás. (Vö. Kniewald Károly, Magyar Könyvszemle, 1941). Kniewald szerint ezt a szokást „a zágrábi és a magyar egyházak sokáig megtartották”.

Nyugaton az ünnepélyes keresztelésnek nem az időpontja, hanem a módja változott meg. Az északnyugat felé terjeszkedő latin egyház ugyanis a keletnél korábban, nemsokára az ünnepcsere után tapasztalta, hogy a hidegebb vidékeken kora tavasszal nem lehet a gyermekeket, de a felnőtteket sem, kint a szabad ég alatt megkeresztelni egészségüknek a veszélyeztetése nélkül. Ezért a vízparti kereszteléseket fokozatosan felváltották a templomok mellé épített keresztelőkápolnák medencéjében alámerítéssel vagy leöntéssel történő keresztelések, amelyeket Radó Polikárp (Az egyházi év. Bp. 1957. 83—85) szerint így végeztek: — A keresztelendők előtt kétnapos szigorú böjt után megnyíltak a templomok kapui és a félhomályban ácsorgó tömeg között elhaladva, a szentély közelében sorakoztak fel. Külön a gyermekek, mögöttük a férfiak, utánuk a nők és mindenki mellett két keresztszülő. A papság a szentélyben foglalt helyet, ahol a diakónus a karvastagságú húsvéti gyertya fényénél elénekelt az *Exultet*-et. Aztán tizenkét öszörvetségi jóvendülés következett. Majd megindult a menet a keresztelőkápolna medencéje felé. Itt a keresztelendők először Nyugat felé fordultak és ezt ismételték a püspök után: Ellentmondok neked Sátán... Ekkor az egyik presbiter megkente őket szentelt olajjal. Utána Kelet felé fordulva így szóltak: Alávetem magamat néked Atya, Fiú és Szentlélek. Ezt követően egymás után léptek bele a vízzel telt medencébe és a diakónus mindegyiknek három kérdést adott fel: Hiszel-e a Mindenható Atyában...? Hiszel-e Jézus Krisztusban...? Hiszel-e a Szentlélekben...? A válasz pedig így hangzott: Hiszek. És minden válasz után következett egy alámerítés, illetőleg a későbbi századokban leöntés. Végül a vízből kilépőket a presbiter megkente krizmával, akik zehér ruhába öltözve a püspök elé járultak. Ekkor kezdődött a kézfeltétel és keresztelést való megjelölés közben, a *Megkenlek téged*... szavak kíséretében, a bérálás szentségének a kiszolgáltatása, amelynek végzetével valamennyien visszatértek a bazilikába és folytatódott húsvét vigíliájának a szertartása ünnepélyes hálaadással. — Később ezt a keresztelési szertartást még fejlesztették. Adtak is hozzá, de el is vettek belőle. A keleti eredetű nagy vízszentelés mintájára hozzacsatolták a keresztelőmedence, illetőleg a keresztkút vizének az ünnepélyes megáldását. Viszont a nem szorosan hozzátartozó részeket a bérálás kiszolgáltatásával együtt elhagyták. Így aztán nemsokára kialakult egy lényegében egységesnek mondható keresztelési szertartás, amellyel Rómának az volt a célja, hogy a nyugati egyház területéről fokozatosan visszaszorítsa az epiphania keleti eredetű liturgiáját.

Legkorábban az ünnepélyes keresztelés maradt el. A középkor második feléből kevés, az újkortól kezdve pedig egyáltalán nincsenek rá adataink. (Vö. Breslauer Agenda, 1499, Prágai Rituálé, 1520. stb.). De hasonló sorsra jutott a folyóparti vízszentelés is, amelyet a távolság miatt, a nyugati egyház példájára, még a keleti szertartású papok is többnyire a templomban végeznek. A különbség csak az, hogy ők a nemzeti egyházak különböző szövetségével, mi pedig a II. vatikáni zsinatig az 1890-ben Rómától, a „korábbi nem egységes formulák” helyett kapott latin nyelvű szöveggel áldottuk meg a vizet.

Visszatekintve megállapíthatjuk, hogy a theophaniának mind a három szertartását: a mise, a keresztelés és a vízszentelés liturgiáját is a többféleség, pluralitás, viszont az epiphania esetében mind a hármat az egységre törekvés jellemzi.

3. A nevük kialakulása. Január 6-ának sokféle neve van, de valamennyi közül legrégibb az *epiphania* és a *theophania*. Az előbbi inkább a nyugati, az utóbbit meg a keleti szertartású egyház szokta használni. Az *epiphania* szó latinos módosulata a görög *epiphainó* igéből származó és „megjelenés”-t, „kinyilvánítás”-t jelentő *epiphaneia* főnévnek. A *theophania* pedig birtokos szóösszetétel a görög *theos* (isten) és a *phainó* (megjelenni) ige főnevesített alakjából. Tulajdonképpen mind a kettő istenjelenést, az istenség megnyilvánulását jelenti. De a *theophaniá-t* kizárólag személyre, az *epiphaniá-t* pedig cselekményre és szóbeli közlésre is lehet vonatkoztatni.

Ezek alapján az volna a természetes, ha a keleti szertartású népek a *theophania*, a latin szertartásúak pedig az *epiphania* megfelelőit veszik át. De nem így történt, mert a *theophania* szónak egyetlen leszármazottja sincsen. Ezért január 6-ának a névváltozatait legcélszerűbb négy forrásra visszavezetni.

Az egyik a görög *epiphaneia*, amelynek a másik nagy, kultúrát adó nyelvben, a latinban: *apparitio* (megjelenés), *manifestatio* (kinyilvánítás), *declaratio* (közvetítés) lett a tükörszava. Ezek közül a görög eredetű az olaszok: *epifania*, illetve *befana*, a franciák: *épiphantie*, az angolok pedig: *epiphany* alakváltozatban vették át. Viszont a keleti szertartású románok a latin *manifestatio*-t fordították le az *aratarea*, míg az örmények a *hajdnuthiun* szóval.

A másik forrás a vízszentelés. Ezt főképpen a szlávok használták fel, akiknek elnevezéseit Kiss Lajos (NytÉrt. 92. szám 215) gyűjtötte össze. Ismertebbek a következők: A szerb-horvátban: a *Vodokršte* (cé) „vízkereszt”-et, a *vodokrštenje* „vízszentelés”-t, a *vadica* „szenteltvíz”-et jelent. A macedón *Vodokršt*-nek pedig „vízkereszt” a jelentése. De még pontosabban utal az ünnep és a vízszentelés kapcsolatára az orosz nyelvjárási *vodokrešča*, amely a „vízkereszt vízszentelés” és a „vízkereszt” megnevezésére szolgál. Stb.

A harmadik forrás a keresztelezés. Az ezzel kapcsolatos elnevezések közül bizonyítéknak elegendő kettő: a *krešćenije*, amely magának a keresztségnek, és a *prosvješćenije*, amely a keresztség megvilágosító kegyelmének a neve.

Végül a negyedik forrásból származó nevek a napkeleti bölcsekkel vagy három királyokkal vannak összefüggésben. Ezek főképpen a német-római császárság, majd a Habsburgok „hatásköréhez” tartozó területeken váltak általánossá. Így keletkezett a német: *Heilige drei Könige—Dreiköng* (sfest), a dán: *Hellig tre konger* (sdag), a spanyol: *dia de Reyes — los Reyes Magos*, a portugál: *le jour Rois*, a szerb-horvát: *tri kralja*, a cseh: *tři králi*, a lengyel: *trzech krolí*, stb.

Mi azonban kissé szerénytelenek voltunk, mert nem elégedtünk meg január 6-ának egyetlen nevével, hanem a középkor végére lefordítottuk a latinból átvett görögös *epiphaniá-t*, az újkor elején pedig a német *Dreikönig*-et. Az előbbinek *Vr ki jelenese* (Teleki-k.), az utóbbinak meg *Harom zent kiraiok* (Debreceni-k.) lett a tükörszava. Ugyancsak a középkor folyamán tűnt fel az ünnep harmadik magyar neve, a *vízkereszt* is: *uiz kerezth*, *uiz keorözt* (Müncheni-k.), *Wyż kerezth* (Érdy-k.), *Viz kereszth napya* (RMNy. III. 49) alakváltozatban. A *vízkereszt* szó eredetét azonban csak nemrégiben sikerült kideríteni.

A múlt század végén Szarvas Gábor (Nyr. 2:25) a délszláv *vodokest*, Asbóth Oszkár (NyK. 18:398) pedig az ószlovén (őegyházi szláv) *vodokerstje* fordításának gondolta. Melich János (NyK. 34:311) szerint az átadó szlávok csak katolikusok lehettek, mert a „*krst*” utótag jelentése a görögkeletieknél: *crux*, vagyis „keresztfa”, nem pedig: *baptisma*, *taufe*, tehát „keresztség”. Ma már ennél is pontosabban tudjuk, hogy tulajdonképpen részfordítás a „vízkereszt előtti nap”-ot jelentő szerb-horvát *vodokrst*-ből, amelynek utótagja elvonással keletkezett a *krstiti* (keresztel, áld, illetve szentel) igéből (vö. TESZ II, 458). Az eredeti jelentése tehát Kiss Lajos (i. h.) megállapítása szerint: a víz megáldása, *vízszentelés*. A magyarban az utótag alakilag a *crux*, *kreuz* jelentésű *kereszt* szavunkhoz igazodott. A *keresztanya*, *keresztapa*, *keresztfiú*, *keresztnev*, stb. szóösszetételek előtagjának azonban „keresztség” az értelme.

Ebből a névanyagból látnivaló, hogy a magyarban január 6-nak három neve van: A görögöt latin közvetítéssel érkező *epiphania Domini* (Urunk megjelenése), a szerb-horvát mintát tükröző *vízkereszt*, amely leginkább otthonos a köznyelvben és a németből fordított: *Háromkirályok*. Ez utóbbi a napkeleti bölcsek középkori elnevezése, akikről nagyon keveset tudunk.

A világért való keresztény felelősség az Újszövetség fényében

Nagyapáink a 19. században úgy érezték és azt remélték, hogy az evolúció árja viszi, és egy csodálatos part felé sodorja őket. A haladásba vetett hit lelkesítette őket, és adott szárnyakat munkájuknak. A nyugati tömegtájékoztatási eszközök még a hatvanas években is tele voltak futurologiai álomképekkel, és a haladásba vetett hit most is jó néhány világnézetnek és filozófiának az alapköve. A legutóbbi években viszont az emberiség kezd egyre jobban félni önmagától: a technikai haladásnak megvannak a maga természetes határai, sőt veszélyei; a tornyot, amelyet építeni kezdtünk, építőanyag hiányában nem tudjuk befejezni, és ami még nagyobb baj, azzal fenyeget, hogy összeomlik és maga alá temet bennünket. — Aggasztó az a mindennapos tapasztalat, hogy az erkölcsi haladás egyáltalán nem tart lépést a korszakos technikai haladással, és az előbbi szemmel láthatóan nem is kényszeríthető ki semmilyen társadalmi eszközzel. Az óriási katasztrófa elhárítása végett össze kellene fognia minden jóakaratú embernek, különösen pedig nekünk, keresztényeknek; hiszen „úgy szeretne Isten a világot, hogy egyszülött Fiát adta oda...” (Jn 3,16). Ha Isten ennyire a világ mellett áll, akkor nem *kötelessége*-e az egyháznak és a keresztényeknek a *világért való elkötelezett cselekvés*? Nem kell-e közreműködnünk, amikor emberek a segítségnyújtás lehetőségén törnek a fejüket, tudományos elemzések alapján programokat dolgoznak ki, társadalmi rendeket terveznek meg, szövetkezve egymással, csoportok és pártok pedig megváltoztatják az államrendet, és világhatalmukat hoznak létre? A zsinat ismételten felszólított bennünket arra, hogy „az idők jeleit” Isten felszólításaként értsük meg. Az „idők jelei” viszont a világért való felelősségünkre apellálnak, félreérthetetlenül és nyomatékosan.

Mit mondanak tehát az *Újszövetség iratai* a világért való keresztény felelősség kérdéséről, mely kérdés *kapcsán* nagyon pontosan különbséget kell tennünk az egyes világi (laikus) keresztény világi feladatai és az egyház egészének a világért való felelőssége között (itt tehát egyházon a hivatalos egyházat értjük, ahogyan azt a pápa és a püspökök kollégiuma, a megyéspüspök és a helyi plébános képviseli).

Most voltaképp be is fejezhetném kéziratomat, mert az újszövetségi iratok látszólag semmit sem mondanak tárgyunkról. Kudarac minden vonalon! Ám ilyen egyszerűen azért mégsem intézhetjük el a dolgot. Az I. részben legalábbis megkíséréljük az Újszövetség hallgatását „felelős” és „megalapozott hallgatás-ként” megérteni, a II. részben pedig megpróbáljuk, hogy valahogyan ebből a hallgatásból is kivegyük az „elhallgatott” válaszokat.

I. r é s z

AZ ÚJSZÖVETSÉG INDOKOLT HALLGATÁSA A VILÁGÉRT VALÓ KERESZTÉNY FELELŐSSÉG KÉRDÉSÉRŐL

Az *Ószövetség* iratai különféle magatartási modelleket és útmutatásokat kínálnak a világgal kapcsolatos magatartáshoz. Ebben nincs semmi meglepő, mert az Ószövetség a legkésőbbi időkig csakis e világi jövőről tud, és jóformán semmi fogalma nincs arról a másvilági eszkatológiáról, mely az egész világot megsemmisíti és átváltoztatja — e dialektikus elképzelés az Újszövetség irataiban található meg. Az *újszövetségi iratokat* viszont, amelyek az eszkaton kezdetét tanúsítják és az eljövetelet várják, látszólag egyáltalán nem érdeklik a világgal kapcsolatos magatartás kérdései: a kulturális, gazdasági, társadalmi és politikai feladatok, és ezzel kapcsolatban látszólag nem is érzik magukat felelősnek. Lehet-e felelősséget vállalni ezért a hallgatásért?

Az őskeresztény közösség magatartása Jézus magatartásához igazodott: Ma szinte egyetlen olyan ország sincs a földön, ahol a gazdasági, társadalmi és po-

litikai helyzet inségesebb, nyomorúságosabb és kegyetlenebb volna, mint amilyen Palesztina helyzete volt Jézus földi életének idején. A nyomor és az elnyomás miatt zelóták és orgyilkosok léptek színpadra, akik közül a rómaiak Palesztinában több ezret keresztre feszítettek, részben még Jézus idejében. Habár a helyzet segítségért kiáltott, Jézus nem hirdetett földi küzdelmet Isten uralmáért és igazságosságaért. A szegényeknek, az éhezőknek és a síróknak csupán eszkatologikus jóllakást, örömet és olyan országot ígért, amelyet Istentől kell remélni (Lk 6,20k). A János-evangélium szerint Jézust nem lehet beszorítani Dávid fiának földi-messiaszi szerepébe (Jn 6,14; 12,12–19), és Jézus semmiképpen sem érzi magát hivatottnak arra, hogy a földön minden éhezést megszüntessen (Jn 6,26k). El kell tűrni a társadalmi, politikai és vallási igazságtalanságot (Lk 6,29k; Mt 5,41). „Tedd vissza hüvelyébe kardodat. Aki kardot ragad, az kard által vész el” (Mt 26,52) Örömlünk kell a vértanúságnak (Lk 6,22k), és „áldanunk kell üldözőinket” (6,27); általában Jézus az erőszakról való lemondást ajánlja (6,27.31–35).

Ennek megfelelően Palesztina legrégebbi keresztény közösségei nem vesznek részt a Róma elleni felkelésben. Bizonyos belső küzdelem árán a közösség arra az álláspontra jut, hogy a római birodalom iránt aktív közömbösséget kell tanúsítani: „Ki tudja vele (a keresztényellenes római birodalommal) felvenni a harcot?” (Jel 13,4). „Ha valakinek fogság rendeltetett, akkor fogságba kerül; ha valakinek kard által kell megöletnie, akkor kard által fog megöletni” (Jel 13,9k). Egészen példátlan ez a passzivitás a szükségkel és az erőszakkal szemben, megbotránkoztat bennünket, és magyarázatra szorul.

Jézus és az ősegyház tehát hallgat a világért való felelősség kérdéseiről, de ez a szinte érthetetlenül „mély” hallgatás mélyen rejlő okokból fakad és megalapozott. E hallgatásnak (három mozzanatot tartalmazó) belső és (két mozzanatot tartalmazó) külső oka van.

I. A (háromszoros) belső megokolás

1. Az őskeresztény alaptapasztalat ez: vége az ígélet korának, már itt van az *eszkatologikus beteljesedés kora*. Ezt a korfordulót egész mélységében átélük. A beteljesedés tudata azt jelenti, hogy már most betör a világba Isten végérvényes üdvössége, az eszkaton; már valósággá lett Jézus felmagasztalásában, eljövételében és földi működésében egyaránt. Ebben az eszkatologikus alapélményben gyökeredzik azután a feszült parúzia-várás, mert benne „közelinek” tapasztalják Isten végleges beavatkozását. Már közeledik Isten végleges uralma, országa — az ember minden közreműködése nélkül: „A föld magától terem” (Mk 4,28). Ha tehát „ez a világ elmúlik” (1Kor 7,31), akkor a jövő természetesen háttérbe szorul, és a világi feladatok nem lesznek különösebben sürgetőek. Felvetődik a kérdés, hogy e keresztény alaptapasztalat csupán a kezdet tapasztalata volt-e, vagy lehet a tapasztalata minden korban egyes keresztényeknek, egy bizonyos részegyháznak (kisebb-nagyobb mértékben), vagy némelykor akár az egész egyháznak (miként a *Jelenések könyve* a végső időkkel kapcsolatban sejteti).

2. Jézus fellépésében, majd halálában és feltámadásában elkezdődött az eszkaton, és ez úgy hatott a hívőkre, mint egy kettős detonációjú robbanás: Jézus felszólította tanítványait, akik követték őt, hogy hagyják el otthonukat, családjukat, és mondjanak le egészen az anyagi javak kereséséről (Lk 9,57–62). A hívsvéti élmény azonban nemcsak az őskeresztény „apostolokat és profétákat” változtatta egy csapásra vándorprédikátorokká („Wanderradikalismus”), hanem minden egyes hívőben *igen erős, személyes Krisztus-élményt* váltott ki, minden hívőt kapcsolatba hozott Jézussal, a feltámadt Megfeszítettel, a felmagasztalt Kürioszszal és várva várt „Emberfiával”, aminek hatására aztán igen könnyen relativizálódott minden földi történés: „Élek, de már nem én élek, hanem Krisztus él bennem” (Gal 2,20). „Én azonban nem akarok mással dicsekedni, mint Urunk, Jézus Krisztus keresztyével. Általa keresztre szegezték nekem a világot, és engem is a világnak” (Gal 6,14). Mit számítanak ilyenkor az üldözések? „Örüljete, ha majd ez bekövetkezik, és üjjongjatok, mert nagy jutalomban részesültök a mennvben” (Lk 6,23a). „Örüljete, hogy részetek lehet Krisztus szenvedéseiben” (1Pt 4,13). A társadalmi igazságtalanságok is relativizálódnak itt: „Ha rab-szolga vagy, és úgy nyertél hivatást, ne bánkódj miatta; még ha szabaddá le-

hetnél is, maradj meg benne" (1Kor 7,21; vö. Ef 6,5—9). — Nyilvánvalóan létezhet olyan Krisztus-élmény, amely nem hagy helyet a világért való elkötelezett munkálkodás és a „felszabadítás teológiája” számára. Az egyháztörténet és korunk tapasztalata egyaránt arra tanít bennünket, hogy az Úr minden korban és minden országban úgy le tud foglalni magának egy keresztényt, hogy az emiatt mentesül minden világi feladat alól, és kizárólagos kötelessége az lesz, hogy Krisztusnak és az ő szolgálatának éljen. A keleti egyházak sok mindent tudnának erről mondani. Az egyház történeti, eredeti alapja az egyház alapja marad Krisztus második eljöveleleig.

3. Végül meg kell gondolni: Az első közösségek életük kezdeti, „embrionális” szakaszában a „méhen berüli” introvertáltság állapotában még jóformán alig érintkeztek a külvilággal, és abban szinte semmilyen funkciót nem töltöttek be. E csoportok „lélekkel eltelt” (Ef 5,18) vallási közösségek voltak. A *Lélek tapasztalása* lerogálta őket, elsősorban önmagukkal foglalkoztak, etikájuk túlnyomórészt közösségi etika volt. A világgal kapcsolatos magatartás kérdései még idegenek voltak tőlük. „Rossz napok járnak... Teljete el lélekkel. Egymás közt enekeljeteek zsoltárt, himnuszt és szent éneket” (Ef 5,16.18b—19a) — efféle intelmek határozták meg a közösségi életet. — A kérdés ismét az: Nem lehetségesek-e az egyházban minden korban a Léleknek ilyen pünkösdi-karizmatikus kiadásai, minthogy az egyház távolról sem csupán hivatalos egyház? Nem kezdek-e újból buzogni minden korban a kezdet mély forrásai?

Az *előbbieken* (I, 1—3 alatti) háromszoros indoklását adtuk annak, hogy miért hiányzik egészen az újszövetségi kor közösségeiből a világért való felelősségvállalás. Talán nem kellett volna az eszkatologikus alaptapasztalatot éppen „triadikusan” felosztani: az eszkatologikusan közénk jövő Isten tapasztalatára, Krisztus-élményre és a Lélek tapasztalására. De a bemutatott triadikus alaptapasztalat minden korban az egyház megalapozó fundamentuma marad, e tapasztalat az egyházban mindig újból felbukkan, bizonyos korokban jobban meghatározza az egyházat, mint máskor. E tapasztalat olykor kegyelmi adománya lehet helyi egyházaknak vagy nagyobb részegyházaknak is. Ha van jellegzetes dél-amerikai teológia (a „felszabadítás teológiája”), ha van „fekete teológia” (mely most kezd kialakulni), akkor van talán valamilyen jellegzetes tapasztalatuk a keleti egyházaknak is, melyből eredeti teológia születik, olyan teológia, amely — a nyugatitól eltérően — valamilyen külön lelkiségben, külön képességben és külön kegyelmi adományban gyökeredzik. És ebből talán — esetleg az érzékek és lélek nagy szellemi sötétségében — megszületik majd valami, ami ismét nagyon közel kerül az ősegyház jelzett triadikus alaptapasztalatához.

Vegyük szemügyre most már az ősegyház helyzetét — az ősegyház kétségtelenül otthona volt a lelki tapasztalásnak és a teológiai gondolkodásnak, már csak azért is, mert címzettje volt a kezdeti, de mindig irányadó kinyilatkoztatásnak.

II. A (kettős) külső megokolás

De az ősegyház külső helyzete is indokolja azt, hogy az újszövetségi iratok hallgatnak a világért való felelősség kérdéseiről. Két — egymást feltételező — okot jelölhetünk meg, amelyek ezen a módon nem határozták meg és nem fogják meghatározni minden korban az egyház helyzetét. Az őskereszténység a római birodalomban egy olyan külső és külsőlegessé vált hatalmi gépezettel találta magát szemben, amely a kor legjobb szellemeinél — a dolgok dialektikája következtében — a benső élet nagyfokú elmélyülését készítette elő. A keresztény üzenet tehát (1) külső hatalmi intézményekbe ütközött, amelyek ugyanakkor (2) kedveztek szellemi mélytendenciák kibontakozásának. Mint az óceánban, úgy olykor a világtörténelemben is ellentétes irányú áramlatok helyezkednek el egymás fölött. De a szituáció mindkét mozzanata azt mutatja, hogy az őskereszténység hallgatása nemcsak jogosult, hanem felelős hallgatás volt: abban a korban ez volt a helyes válasz.

1. Az újszövetségi kor világát egy hatalmas *totalitárius* birodalom egyesítette: politikailag imperialista módon, gazdaságilag pedig rabszolgatartó társadalomként. Az összekapcsoló világnézet Róma istennőjének és a császárnak *dominus ac deus noster*-ként való állami apoteózisa volt. A birodalomban élő emberek

gondolkodását, értékeit és életmódját a keleti elemekkel átítatott hellenista szinkretizmus határozta meg. Azt a társadalomfeletti értékrendet, amelyre kötőanyagként minden pluralista társadalomnak szüksége van, akkoriban a pogány államvallás és a filozófiák szolgáltatták; az őskereszténységnek itt még kevesebb szava lehetett, mint a zsidóságnak (melytől még nem is szakadt el egészen). Az első keresztények számára csak a szorongatás maradt, és az volt a feladatuk, hogy közben szilárdan „kitartsanak Jézus tanúsága mellett” (Jel 12,9). „Ez a szentek állhatatosságának és hitének alapja” (Jel 13,10) — és ez volt a helyzetnek megfelelő magatartási mód. De a totalitárius belső és külső hatalmi viszonyoknak és környezeti befolyásoknak ebben a közegében egészen irreálisztikus, egészen célszerűtlen és ezért erkölcstelen is lett volna bármilyen társadalmi vagy politikai fellépés a világban szétszórt, kicsiny és tehetetlen keresztény közösségek részéről.

2. Ezzel szemben célszerűnek látszott akkoriban, hogy a keresztények a magánélet és a személyesség világában próbáljanak hatást kifejteni. Az Újszövetség hellenista-római környezete — a természetes extraveritáltság korszaka, valamint a nagy politikai és technikai-gazdasági haladás kora után (az előbbi a görög és a római klasszikus kor, az utóbbit a római császárság képviselte) — kezdett mindinkább fogékonnyá válni arra, hogy új módon élje át a transzcendenciát és közben felfedezze az én belső, személyi értékeit: ez fejeződött ki (természetesen csak egy kicsiny, de élénk szellemű elitnél) bizonyos szerzetesi mozgalmakban és vándorprófétáik tanaiban, a misztérium-vallások misztikus és filozófiai felismeréseiben, az újplatonizmus és a kibontakozó gnózis tanításában. Ilyen hallgatók előtt, akik új módon keresték a transzcendenciával való kapcsolatot és saját azonosságukat, érdemes volt a keresztény üzenetet mindig újból megfogalmazni és számukra meghallhatóvá tenni. Így szinte magától alakult ki egy olyan nyelv és olyan magatartás, amelyre határozottan a személyes bensőségesség nyomta rá bélyegét és amely másodrangúnak tekintette a külső, világi feladatokat. E szellemi-lelki szituáció is azt mutatja tehát, hogy ha az első keresztények hallgattak is a világért való felelősség kérdéseiről, azért ez felelős magatartás volt, sőt e hallgatás az egyetlen, a helyzetnek megfelelő és a továbbhaladást elősegítő válasz volt.

A történelem folyamán az egyház helyzete olykor-olykor nagyon hasonlóvá válhat az ősegyház helyzetéhez. Természetesen vallási közösségek csak akkor lehetnek a „világ világossága” (vö. Mt 5,14), ha — a szenvedés vagy az elmélyült szemlélődés által — az életnek olyan mélyrétegében élnek, melyben ismét vonzók és megvilágosítók lehetnek a kor kereső szellemei számára. Az önmagától mind jobban elidegenedő nyugati emberiségen belül gyaníthatólag az egyháznak is „el kell idegenülnie”, hogy a hallgatásban ismét rátalálhasson arra az elhallgatott szóra, amely világosságot ad.

Az előbbieken láttuk azokat a külső és belső okokat, amelyek érthetővé teszik, miért hallgatott az egyház a világért való felelősség kérdéseiről, és azt is láttuk, hogy ez a hallgatás felelős hallgatás volt. E kérdés lezárásaképp még rámutatunk arra, hogy az őskereszténységnek ez a hallgatása már önmagában mily döntő fontosságú szolgálata volt a világnak.

„Eleinte bántónak és meghökkentőnek találtuk, hogy az ősegyház hallgatott a világért való felelősség kérdéseiről. De vajon a hallgatás nem lehet már maga is válasz? „Jézus nem válaszolt” Pilátus előtt (Jn 19,9), de ez mindenképpen válasz volt. Az egyház lehangosabb szava mindig is a vértanúk türelmes hallgatása volt (vö. Jel 6,10). Az egyház eszkatologikus létezése, ami imáadásban és eszkatologikus igehirdetésben nyilvánul meg és látszólag tagadása minden világi feladatnak, az egyháznak önnön lényegéből fakadó hallgatása e feladatokról: mindez már önmagában válasz, az egyház szava a világhoz. E szükségszerű hallgatás már önmagában beszédes hallgatás, mely sokat mond a világnak. Az egyház eszkatologikus létezésével a történelmen és a világon túli valóságra irányítja az ember tekintetét, ezáltal feloldozó, az ideológiáktól megszabadító hatása van, a világot megfosztja szakrális jellegétől és önállósítja profán mivoltában, nehogy a világ mindig újból önmagát abszolutizálja és önmaga körül forogjon. Amióta létezik az egyház a világban, azóta az emberi társadalom, az ember nem teheti önmagát mindennek mértékévé. Erről tanúskodni — esetleg, vértanúk módjára.

épp a hallgatással —, és ezt mindig újból világossá tenni: ez az egyháznak mint egyháznak a legnagyobb szolgálata, legfontosabb „közreműködése”, legfontosabb „világi feladata” (és ez semmiképpen sincs ellentétben az egyes keresztények világi hivatalával és esetleges világi feladatával). Nem kell-e tehát azt mondanunk, hogy amikor az őskereszténység a helyzetnek megfelelően és felelős módon hallgatott a világ alakításának kérdéseiről, akkor ezzel nagy szolgálatot tett az emberiségnek? Itt meg kell gondolnunk: a történelem folyamán mindig újból előfordulhat, hogy egyes keresztényeknek, keresztények csoportjainak és részegyházaknak éppen ez az őskeresztény „hallgatás” lesz a feladata. Ebben az értelemben talán az egész egyetemes egyház egyre inkább azzá az egyházzá lesz, amely néma imádatban keresi Urát. Az új nap mindig is az éjszaka hallgatásából született. Az új nap világossága pedig mindig Keletről jön — a jövőben talán épp az imáadásba és vezeklésbe merülő keleti egyházakból?

II. r é s z

AZ ÚJSZÖVETSEG ELHALLGATOTT VÁLASZAI ARRÁ A KÉRDÉSRE, HOGY MIBEN ÁLL A VILÁGÉRT VALÓ KERESZTÉNY FELELŐSSÉG

Tanulmányunk I. részéből kiderült: az egyháznak mint egyháznak, mint egésznek, tehát mint hivatalos egyháznak — mely Isten népét mint egészet reprezentálja — legfontosabb „világi feladata” abban áll, hogy jelszerűen és reálisan — a világban való pusztá léte által — nyitottá tegye a világot Isten és a tőle származó jövő iránt. De ezt a feladatot az egyes „világi keresztény” is kaphatja oly kizárólagos feladatként, hogy számára ebben a világban már nem is lesz fontosabb feladat, mint ez. És jöllehet az ősegyháznak a világgal kapcsolatos magatartás kérdéseiről való hallgatása már önmagában is fontos válasz volt, azért még jobban bele kell hallgatnunk ebbe a csendbe, hogy „összeszedett hallgatásként” nem tartalmaz-e olyan válaszokat, amelyek — mint szavak a csendből — ezen felül is mondanak nekünk valamit. Át kell kutatnunk az Újszövetségből — nincsenek-e benne a világért való keresztény felelősség kérdéseivel összefüggő utalások és célzások, elhallgatott válaszok és világos ösztönzések. Itt valószínűleg kell fogunk (I.) az Újszövetség igehirdetését, kiváltképpen annak a „nyilvánossággal való kapcsolatát” és (II.) a szeretet újszövetségi parancsát, kiváltképpen annak „nyitottságát”.

I. Az újszövetségi igehirdetés kapcsolata a nyilvánossággal

Az újszövetségi igehirdetés — mint láttuk — mindenestül eszkatologikus: az Újszövetség Isten végső tettét hirdeti ki, amely véget vet a világnak és a történelemnek, és ugyanakkor át is alakítja azokat Krisztusban. Ez a végső történet Isten tetteként jövőbeli (és a másvilághoz tartozik), de ez a „jövő már elkezdődött” (ebben a világban), és a jelenben következik be (mint állandó kapcsolat a másvilág és evilág között).

Istennek ez az eszkatologikus cselekvése, mely Krisztus által a Szentlélekben megy végbe, az eszkatologikus üdvösséget ajánlja fel; e cselekvés antropológiailag elsősorban az egyes emberre irányul, de az embert társadalmi, sőt kozmikus lénynek tekint. Ezért kapcsolatban van a társadalommal és a nyilvánossággal, noha a földi haladást egyértelműen meg kell különböztetni Isten országának növekedésétől. Kérdésünk tehát, hogy miben áll az egyháznak (és a keresztényeknek) a világért való felelőssége, ebből a szempontból nézve így hangzik: magában foglalja-e az eszkatologikus üdvösség az ember személyes, társadalmi és földi-teremtmenyi értelemben vett jólétét is? És: feladata-e az egyháznak és a keresztényeknek, hogy közreműködjenek a földi jólétnek: az antropológiai, társadalmi és kozmikus jólétnek a megvalósításában?

Az eszkatologikus igehirdetésnek kettős „haszna” van a világért való elkötelezett, társadalmi cselekvés szempontjából: (1) ösztönzi és irányítja is bizonyos módon a társadalmi tevékenységet; (2) lehetővé tesz társadalmilag hatékony „utópiákat”.

I. Az eszkatologikus üzenet mint a társadalmi tevékenység ösztönzője és irányítója. Az eszkatologikus igehirdetés az újszövetségi korban bámulatos módon mindig al-

kialmazzuk a mindenkori hallgatóság megértési horizontjához és világképéhez, és ezért nagyon sokféle formában lép a nyilvánosság elé. Az Istentől jövő üdvösséget a legkülönbözőbb szójátékok, fogalomkörök és szemléltető képek segítségével lehet kifejezni. A következőkben az igehirdetésnek csupán két, az Újszövetségben központi jelentőségű típusát említjük meg, hogy e példákon bemutassuk, hogyan és milyen módon tekinthetők ezek az igehirdetési típusok olyan üzenetnek, amely az embert a viláért való munkálkodásra szólítja fel.

a) Jézus az eszkatologikus üdvösség-üzenetet *Isten uralmaként és országaként* (bazileia-ként) hirdeti. Az Isten országa elsősorban minden egyes ember üdvösségét és megmentését jelenti, de magában foglalja Izrael összegyűjtését és az emberiség célbaérését is, egy új földön, amely egyben az új ég is lesz.

Isten uralma és országa Isten új teremteseként és nem az ember világi műveként érkezik el; szigorúan véve Isten országát nem lehet „építeni”. Jézus eszkatológiára gondol, nem futuroológiára. Tudatosan elhatárolja magát a farizeusoktól, akik azt gondolták, erkölcsi megújulással és a törvény megtartásával elősegíthetik Isten uralmát, és még inkább a zelótáktól, akik fegyvert fogtak, hogy Isten uralmát előkészítsék. Ha a Bazileia eljövetele vigaszt nyújt a szegényeknek, az éhezőknek és a síróknak (Lk 6,20k), és szabadulást hoz a foglyoknak (Lk 4,18); ha Jézus működésének eredményeképp a vakok látnak, a sánták járnak, a süketek hallanak és a halottak feltámadnak (Lk 7,22), akkor ezek a bazileia kezdetének hatékony és reális jelei (Lk 10,9; vö. 10,23k), amelyek félreérthetetlenül hirdetik, hogy Isten nem akarja az emberi szenvedést. Jézus egyházának a „szeretet ilyen jeleit” kell utánoznia. És ezeket minden kereszténynek úgy kell felfognia, mint felszólítást arra, hogy az ilyen szenvedéssel, amennyire csak tud, szálljon szembe (lásd alább).

b) Jézus igehirdetésében, mely Isten uralmának közeledéséről szól, kifejezést kap (vö. Lk 22,20 illetve 1Kor 11,25) az Ószövetség nagy reménye, hogy Isten „új szövetséget” köt népével (vö. Jer 31,31–34; Ez 26,21–38 és máshol), törvényét az emberek szívébe írja, s ezért a jövőben nem lesznek intézmények, hanem az emberek — mindenfajta egyházi és állami intézmény nélkül — tiszta közösséget alkotnak majd Istenben. Az ószövetségi próféták — többé-kevésbé utópikus módon — azt remélték, hogy ez a jövő már itt a földön meg fog valósulni; az újszövetségi iratok a kozmosz és az emberi világ elmúlásával kijelölt határvonalon túl, az eszkatonban látják megvalósulni azt, ami itt a földön fantasztikusnak látszik. Ezek — az intézmények és berendezkedések elhalására vonatkozó — eszkatologikus ígéretek arra szólíthatják fel a keresztényeket, hogy karizmatikus módon már itt a földön kezdjenek hozzá ehhez szeretetben és alázatban: „Ti ne hívassátok magatokat rabbinak... Atyának se szólítsatok senkit a földön... tanítókat se hívassátok magatokat...” (Mt 23,8 kk): „Aki nagyobb közületek, az a szolgátok lesz” (Mt 23,11 és a párhuzamos helyek). Ezek az intézményellenes eszmények ma kétségtelenül világszerte tapasztalható igényeket fejeznek ki és összhangban vannak az emberiség szükségleteivel is, — de viházzunk arra, hogy minden rendnek az alázatos szeretetben való „aláasása” ne tegyen bennünket rajongókká és ne feledkezzünk meg a történelmi helyzetről!

c) Az eszkatologikus igehirdetés szólhat arról, hogy Isten eszkatologikus, de még itt a földön, a történelemben vándorló népe a „szentek egységévé” lesz (és már most is az). „Velük fog lakni, és ők az ő népe lesznek, és maga az Isten lesz velük.” (Jel 21,3b) Állapotukat az asztalközösség képével (például Mt 22,1–10 és máshol) vagy a „jövendő városának” (vö. Zsid 13,14), az új földön felépülő „új Jeruzsálemnek” a „politikai” képével lehet szemléltetni: „A városnak nincs szüksége sem napra, sem holdra, hogy világítsanak, mert az Isten dicsősége ragyogja be, világossága pedig a Bárány” (Jel 21,23). „Kapuit nem zárják be soha, hisz ott nincs éjszaka” (Jel 21,25). — Alighanem a „szentek egysége” (communio sanctorum) az a jövőkép, amely leginkább ösztönözheti és serkentheti a mai keresztényeknek a viláért való munkálkodását (lásd alább), annál is inkább, mert az „osztály nélküli társadalom” marxista „utópiája” ugyanennek szekularizált formája, úgyhogy éppen itt nyílnak alkalom — talán az ellentmondás miatt — tárgyyszerű dialógusra.

d) Az újszövetségi jövő kifejezhető az *üdvösség* (szótéria) meghirdetéseként is: Ez a szó az antik ember — mind a zsidók, mind a hellenisták — számára igen

sokféle jelentéssel terhelt. Igaz ugyan, hogy „az újszövetségi szótéria nem földi viszonyokra vonatkozik...”. De „amit a görögök sóvárogva elképzeltnek az aranykorról, amit a zsidó reménység a Messiás ... földi megjelenésétől várt, az ... egy új teremtesben valósággá lesz”. Noha az Újszövetség szóhasználata egész határozottan az Istennel való új közösségre utal, azért az Újszövetség az egész összefüggésében gondolkodik, s szemlélete antropológiai, társadalmi és kozmikus. — Az eszkatologikus üdvösségben benne foglaltatik a földi jólét. Ez természetesen nem tekinthető a fogyasztói társadalom gondolkodásának megfelelő „aranykornak”, amely mindig utópia lesz a földön, mert: „Szegények mindig vannak veletek” (Jn 12,8). De az eszkatologikus igehirdetés azt állítja, hogy Isten az egész ember üdvösségét akarja, tehát elvárja a kereszténytől a jólétet teremtő tevékenységet is, feltéve, hogy a keresztény ezt a tevékenységet nem abszolútizálja, nem tartja végsőnek, és nem helyezi mindenek fölébe.

e) Az eszkatologikus üdvösség kifejezhető egy, az előbbihez igen közel álló képzet: a „békesség” képzelet segítségével, vagyis kifejezhető az Istennel való kiengesztelődés állapotaként, tehát „az egész ember épségeként, mely végső soron eszkatologikus fogalom”.

f) A kései Szent Pál-i levelek a szótériológiát kiváltképp érvényes módon Isten megigazultságát eredményező tetteként (dikaiószisz, dikaioun) gondolja el, amely létrehozza az „Istenben való megigazultságot” (dikaiosüné theou). Ez kétségtelenül Isten ereje és adománya, elsősorban minden egyes embernek, — de nemcsak ez. Éppen E. Käsemann nyomán mutatták ki a tanítványai, hogy e fogalmat (szociológiailag) Isten szövetségi hűsége alapján is meg lehet érteni, éppen mint Isten hűségét a teremteséhez. — Az a keresztény, akit Isten megigazulttá tett, minden bizonnal küzdeni fog a világban az igazságosságért. De minden földi igazságosság mindig csak gyenge utánzata lesz Isten tettének és adományának.

g) A Szent Pál-i megigazulás-teológia alapján (mely sohasem hiányozhat és sohasem merülhet feledésbe!) az eszkatologikus igehirdetést manapság szívesen azonosítják — elsősorban a dél-amerikai felszabadítás-teológia képviselői — a „szabadságra való felszabadítással” (Gal 5,1). Ki lehet mutatni: Szent Pálnál a felszabadulás először is (pozitív értelemben) mindig szabaddá válás Isten és a felebarátunk számára (a szeretetben), és csak másodsorban az egyes ember felszabadulása (negatív értelemben) a bűn hatalma alól, azután (társadalmi vonatkozásban) a törvény és a világ elemeinek hatalma alól, végül pedig a teremtményi mulandóság és a halál hatalma alól. A földi, társadalmi szabadság csak halvány visszfénye a „törvény alóli felszabadulásnak”, ráadásul ez semmiképpen sem az egész szabadság, mert a bűn hatalmának és a mulandóságnak való alávetettség jóval több szenvedést hoz a világra.

Az eszkatologikus üzenetet hét alapvető nyelvi alakban vettük szemügyre: Isten országának, az új szövetségnek, a szentek egyességének, az üdvösségnek, a békességnek, a megigazulásnak és a felszabadulásnak a meghirdetéseként. Ez az üzenet mindezekben az alakokban tartalmazott valamilyen nyilvános: társadalmi- és teremtményi-világmegváltoztató ígéretet. De a világmegváltoztatás minden földi-emberi formája csak az analógia viszonyában van Isten eszkatologikus művével, tehát Isten eszkatologikus cselekvése és adománya csak áttételesen adhat ösztönzést és irányítást számára. Nem vitatható, hogy a világezt való földi felelősségvállalásnál az ember biztatva érezheti magát Isten eszkatologikus cselekvésétől: Isten eszkatologikus cselekvése és adománya ugyanis csak a földi jólét analóg fogalmaival fejezhető ki, s ez bizonyos összefüggést fejez ki. De az egyház és a világi hívő közvetlenül sohasem olvashat ki tartalmi útmutatásokat, programokat és cselekvési modelleket a világi szolgálathoz, ezért a kereszténynek társadalmi tevékenységében vállalnia kell a történelmi kockázatot (még ha az egyház etikai útmutatásai és Isten népének megszívlelendő történelmi tapasztalatai nyújthatnak is némi segítséget).

Az eszkatologikus üzenetet a fentiekben jelzett analóg volta miatt minden nyelven, minden nép körében, minden kultúrában és társadalmi rendszerben lehet hirdetni, mert mindig megmarad eszkatologikus üzenetnek, amely „mást jelent”, de amely nincs ellentétben semmilyen igaz földi igyekezettel, hanem minden társadalmi rendnek csak hasznára válhat. Ez nem valamilyen „harma-

dik út" két másik társadalmi rendszer mellett, nem is „konvergencia-elmélet”, hanem magasabb síkon történő lelki-eszkatologikus erő kifejtés — az egyház voltaképpeni feladata.

2. Az eszkatologikus üzenet mint evilági utópiák „szülőanyja”. Az eszkatologikus üzenetnek nemcsak lehetséges földi társadalmi célkitűzésekhez van köze, amint 1,1 alatt láttuk; az eszkatológia „szülőanyja” lehet utópiáknak is.

a) Az „utópiáknak” — mint ahogy általánosan elismerik — nagy társadalmi jelentőségük lehet: irányítói lehetnek a tevékenységnek, vagy lehetnek félrevezetők. Az utópiák — a futurologiai előrejelzésektől eltérően — nem azt mondják meg, mi lesz, hanem hogy minek kellene lennie a jövőben és a jelenben; az utópiák nem a futurologiai kutatás eredményei, amely tanulva a múltból és a jelenből tudományos értelemben egzakt kijelentéseket próbál tenni a jövőbeli fejlődésről. Az utópiák ideális látásból származnak.

Az ember földi jólétének megteremtésére irányuló átfogó mozgalmak szívesen vetítenek maguk elé utópikus jövőképeket. Az eszkatologikus üzenet pedig a maga részéről, ha földi érdeklődéssel faggatják, földi tükörképek gyanánt utópiákat hoz létre önmagából, amelyek természetesen a mindenkori földi szituációt és kérdésfelvetést tükröző fogalmi köntösbe vannak öltöztetve. Az eszkatológia tehát utópiák „szülőanyja”, a magot pedig, amellyel az utópiákat „nemzik”, a történelmi-társadalmi helyzet vágyképzetei alkotják.

b) A történelemben utópiák gyakran nagyon hatásosak voltak. Gondoljunk csak a Krisztus előtti időkbeli Platon ideális „*Allamára*”, mely nem tagadhatja az ideatanból való eredetét. Sok ószövetségi utópia, mint például az „új szövetség” utópiája, már tele van eszkatologikus reménységgel. Szent Ágoston látomása a földön megvalósuló *civitas Dei*-ről az egész középkort meghatározta (habár ebbe belekeveredtek az ószövetségi Dávid-féle király-ideológia illetve az evilági messiás-utópia bizonyos elemei is). Az újkor kezdetén ott van Morus Tamás *Utópiája*. A nyugati termelő és fogyasztó társadalom utópiája — melyhez hozzátartozik a „szabadsággal való visszaélés” és az a „magatartásmód..., melyet nem fegyelmez az erkölcs” — szemmel láthatóan megrontja a földet, mint ahogy II. János Pál pápa első enciklikájában erre nyomatékosan felhívta a figyelmet (uo.). Az „osztály nélküli társadalom” valamiképpen rokonságban van az emberiség szolidaritással vált és egységesült családjának keresztény utópiájával, amely egységnek „szentsége és eszköze” az egyház (lásd alább).

Létezik-e hát napjainkban társadalmilag hatékony „keresztény” utópia is? Nem nehéz megjelölni egy ilyen földi utópiát, amely az eszkatologikus reménységből származik és napjainkban mindenütt benne él Isten népében — mégpedig oly eleven, hogy meghatározza a II. vatikáni zsinat dokumentumait, valamint a püspöki szinodusoknak és a pápai enciklikáknak fent említett megállapításait (amire itt nem térhetünk ki részleteiben). Ennek az utópiának a szervező középontja a „szentek egyességének” eszkatologikus reménye: ez az Istenrel és egymással való egység azon a határvonalon túl valósul meg, amit az ember és a kozmosz vége jelent, és ennek mintájára képzelik el az emberiségnek napjainkban mindinkább egységesülő családját. Az emberiségnek ezt a családját nemcsak a társadalmi fejlődés céljaként képzelik el, hanem ugyanakkor — kétségtelenül Teilhard de Chardin hatására — a kozmikus fejlődés céljaként és a teremtes isteni tervének betetőzéseként is: az emberiség családjának az a rendeltetése, hogy (a halál és a világ elmúlásán keresztül) átalakuljon a „szentek egyességévé” Isten boldogító, örök szeretetében. Egyelőre az egyház — amely kicsiny, szegény és tehetetlen közösségekben szét van szórva minden nép, földrész és társadalmi rendszer között — az emberiség egysége szentségének (vagy jelének) és eszközének tekinti magát.

Az emberiség fejlődésének ez az ideális képe magában foglalja az egyház ideális képét, mely szerint az egyház békülékeny, kollegiális, tanácsok által egyesített „testvéri közösség” kell hogy legyen, melyben minden struktúra és hivatal „szolgálati”, a testvéri szeretet megnyilvánulásává alakul át. Így aztán az egyház jele és eszköze is lehet az emberiség pluralista, de egységes családjának. Persze, fölvezölhető egy olyan újszövetségi apokaliptika is, amely földi-futurologiai vonatkozásban kevésbé optimista jövőképet vetít elénk. Minden

utópia helyesbítésre szorul, végső soron éppen az újszövetségi iratok alapján. A „szentek egységének” mint eszkatologikus valóságnak a létrejöttében az egyház talán nemcsak a megtrágyázott táptalaj szerepét tölti be; a keresztények talán az elvetett, beboronált, elhaló búzaszemek (vö. Jn 12,24), akik már aligha lehetnek képesek arra, hogy szentségi vagy instrumentális módon cselekedjenek világi felelősséggel egy olyan világban, amely a *Jelenések könyve* szerint az Antikrisztusnak uralma alatt áll; az egyház — halála által — csak a másvilági *communio sanctorum*-nak szentsége és eszköze. Jel 12,11 szerint a győzelmet „a Bárány vére és (a mártírok) tanúságának szava” hozza meg.

II. A szeretet újszövetségi parancsának „nyitottsága”

Szent Pál szerint az Újszövetség erkölcsi követelményeit és útmutatásait „Krisztus törvénye” foglalja össze (Gal 6,2; vö. 1Kor 9,21). Már „Mózes törvényének” középpontjában is az istenszeretet (Lev 19,18) és a — bámulatosan magas társadalmi követelményeket támasztó — felebaráti szeretet állott. Az Újszövetség felfogása szerint a Tóra „Krisztus törvényében” a szeretet parancsára összpontosul és erre irányul. Kérdésünkkel tehát — a világért való felelősség kérdésével — a szeretet újszövetségi parancsához kell fordulnunk. Az újszövetségi iratok viszont a szeretet parancsát (1) Krisztus példájából és (2) ígéből olvassák ki.

1. Isten Fiának magatartása mint példa.

a) A magatartás mértékadó mintája Szent Pál szerint a preegzisztens Fiú magatartása (Róm 1,3; vö. Kol 1,15kk), aki szeretetét az emberré levéssel és végül a kereszthalállal, a halált is vállaló szolgálatával (vö. Mk 10,45) mutatta meg. Ezt a magatartást Fil 2,6kk igen találóan úgy jellemzi, mint egy olyan személynek a „kiüresedését” (*kenózis*) és „lealacsonyodását” (*tapeinosis*), aki „egyenlő Istennel”. Védtelen és engedelmes volt haláláig, mely egy keresztre feszített lázadó halála volt. Itt van előttünk a szeretetnek és az „értünk” (Lk 22,19), „sokakért” (Mk 10,45) vállalt szolgálatnak a példája, amelyben a legmagasabb rendű és a legnagyobb hatású szeretet nyilvánul meg — ez tehát magasan felette áll annak a szeretetnek, amely a „világért való” elkötelezett munkálkodásban” fejeződik ki. Jézus halálában egy olyan szeretet, egy olyan, másokért (hüper) végzett szótériológiai szolgálat válik láthatóvá, amely túl van az erőszak és az erőszakmentesség kérdésén. Ez a szolgálat a szenvedés alakjában kieszakozhat a bűnbocsánat és az üdvösséget, de aligha értelmezhető társadalmi akciók vagy éppen erőszakos forradalmak modelljeként.

b) Jézus szolgálata (Lk 22,27) a halál vállalásában éri el csúcspontját (Mk 10,45). A *bűnösök iránt tanúsított magatartása* (vö. Mk 2,15kk; Lk 7,37k; 19,7 és máshol) nem tekinthető társadalmi tiltakozó mozgalmak mintaképének, de csakhogy ugyan példaképe a szeretet megvalósításának. Amikor Jézus valamennyi *uralkodó irányzattal összeütközésbe kerül a népén belül*, akkor ez Izraelben „egyházon belüli” összeütközés marad; ezek az összeütközések tehát aligha tekinthetők társadalomkritikai programok és politikai akciók paradigmájának. Meg kell tehát maradnunk a fenti megállapításnál, hogy az egyháznak mint egyháznak Jézus nem mutatott példát a világi tevékenységre és az elkötelezett társadalmi cselekvésre.

Másképp áll a dolog *Jézus gyógyításaival és ördögűzéseivel*: ezeket eszkatologikus jeleként kell felfogni (vö. Lk 10,23k; 11,20), amelyek azt fejezik ki, hogy Isten nem akarja a szenvedést és eszkatologikus módon meg fogja szüntetni (lásd fent az I,1a pontot). A kenyérszaporítást is lehet jelszerűen így értelmezni (vö. Mk 6,32—44 és a párhuzamos helyek): Isten nem akarja a világban az éhezést, mindenkit jól akar lakatni (vö. Lk 6,20). — Mivel Jézus apostolait is elküldte, hogy ilyen jeleket mutassanak (vö. Lk 10,9), az egyháznak is ugyanez a feladata. Amde Jézus nem a fejlődésben elmaradottak „segélyezője” vagy a hátrányos helyzetűek „szociális gondozója” volt, hanem alkalmmal mutatott „jeleket”, s ezért az az egyháznak sem lehet a fő feladata. „S nem is tehetett ott csodát, csupán néhány beteget gyógyított meg, kézrátétellel” (Mk 6,5). A fejlődésben elmaradottak segélyezése világi, társadalmi feladat, és rendes körülmények között nem az egyház dolga (kivéve azt az esetet, ha a segélynyújtás

bizonyos kivételes helyzetekben ténylegesen a karitatív jel szerepét tölti be). Másképp áll a dolog azonban az egyház mindig alkalmi — mert a „felebarátunkra” irányuló — karitatív munkájával: a karitatív munka mindig „in genere signi”, mindig a jel fogalmába tartozik.

Itt ismét világossá válik az egyház feladatának (illetve az egyházat hivatalosan képviselő személyek feladatának) és a világi keresztények feladatának megkülönböztetése: ami nem feladata az egyháznak és hivatalos képviselőinek, az kötelessége lehet olyan keresztényeknek és keresztény csoportoknak, amelyeknek a világi hivatala éppenséggel világi felelősséggel járó társadalmi szeretet-szolgálatot követel tőlük.

2. A szeretet parancsából származó ösztönzések és következtetések. Az Újszövetség útmutatásai a szeretet parancsában összpontosulnak és erre irányulnak, mégpedig olyannyira, hogy ennek megtartása fontos ösztönzője lehet a társadalmi tevékenységnek és a világért való elkötelezett cselekvésnek, és tárgyyszerűen a legmegfelelőbbben itt lehet beiktatni — az Újszövetség példájának megfelelően — az ezzel kapcsolatos követelményeket. Megismertük ugyan azokat a külső és belső okokat, amelyek következtében az őskeresztényeknél a szeretet elsősorban a keresztény közösségen belüli „testvéri szeretetként”, s talán még „jósomszédi viszonyként” és „vendégszerettként” nyilvánult meg. Ámde rá lehet mutatni a keresztény szeretetfelfogás ama következményeire, amelyek e szeretet példátlan „nyitottságáról” tanúskodnak és azt sejtetik, hogy ennek a szeretetnek meg kell nyílnia a világban és a társadalomban is. A keresztény szeretet négy mozzanata különös figyelmet érdemel.

a) A szeretet új horizontot kap attól, hogy Jézus a „felebarát” fogalmának minden leszűkítő értelmezését elutasítja:

(1.) A felebaráti szeretetet „átalakítja” Jézus új fajta kérdésfelvetése: „Mit gondolsz, e három közül ki volt az igazi felebarátja annak, aki a rablók kezébe került?” (Lk 10,36). Az a *szükséget szenvedő ember a felebarátom, akihez segítő szándékkal közeledek*. A meghatározás a cselekvés szubjektumához igazodik. Itt egyáltalán nincs semmiféle megszorítás, ami a „felebarát” fogalmát a családra, a szomszédságra, a népre, a közösségre stb. szűkítené le.

(2.) A keresztény döntés feltétlenül mindig a szolidaritás vállalása a *szükséget szenvedőkkel*. Egyedül ez határozza meg a szeretet cselekedetét. A keresztény nem hagyhatja, hogy bárki is túlszárnyalja az igazságtalanság és a szükség megszüntetéséért folyó küzdelemben.

(3.) És a keresztény szeretet oly erős, hogy akkor sem kell semmiféle „ellen-séget” kreálnia magának, ha „osztályharcos módon” a szükségét szenvedőkkel való szolidaritást választja. Sőt, ellenkezőleg: az ellenség szeretete sajátosan keresztény parancsolat (vö. Lk 6,27—35).

b) A szeretet „filantróp”; mindenkit szeret, akinek emberi ábrázata van (vö. Róm 12,17,21), mivel Isten is „emberszerető” Isten (Tit 3,4), aki egyformán szeret mindenkit (vö. ApCsel 28,2). Ennek a filantróp szeretetnek a fényében ragyog fel minden antropológiailag megalapozott érték (vö. Fil 3,8; Róm 1,19kk: 2,14k).

c) Az őskeresztény felebaráti szeretet — és ezt jól meg kell jegyezni — egyáltalán nem volt intézményellenes. Mivel a felebarátunk mindig konkrét ember, a személyes felebaráti szeretet cselekedetekben, funkciókban, szolgáltatokban, intézményekben és szervezetekben „testesül meg”. Mindig újból és újból felvetődött a kérdés: hogyan sikerült az őskeresztény közösségeknek oly rövid idő alatt az egész akkor ismert világon elterjeszteni a keresztény hitet, hogyan válhattak a Konstantin-féle birodalom meghatározó szakrális jelenséggé és hogyan jöhetett létre belőlük a középkori birodalmi egyház? Mindez nem lett volna lehetséges, ha igehirdetésüknek és tanításuknak nem lettek volna egyetemes társadalmi következményei (amint erre rámutattunk). Ez akkor sem lett volna lehetséges, ha az egyház szociológiai szerkezete nem lett volna képes alkalmazkodásra, vagy ha az egyház intézményellenes lett volna (mint például a gnosztikus mozgalom).

Az újszövetségi kor közösségei „családi egyházak” (1Kor 16,15; Róm 16,1), „testvéri közösségek” voltak, amelyekben a tagok testvériesen törődtek egymás

minden gondjával-bajával. És gond volt is bőven egy olyan környezetben, amely még nem tanulta meg a kereszténységtől, mi a „jóléti állam”, és amely az állami segítségnyújtás semmilyen fajtáját nem ismerte. A közösségek konkrét életüket „családi egyházakban” vagy — ahogy ma mondanánk — „bázis közösségekként” vagy „családi közösségekként” élték (egy-egy ilyen közösségben mintegy 40 keresztény gyűlhetett össze az eucharisztia ünneplésére).

Jézus arra szólította fel tanítványait, hogy hagyjanak fel kereső foglalkozásukkal, és azt tanította nekik, hogy Isten gondviseléséből éljenek, mint a mezők liomai, az ég madarai (Lk 12,2—12; vö. 10,4) és a szegény özvegy (Mk 12,41—44). A gazdag ifjúnak adott tanács (Mk 10,16—22) tovább visszhangzott a keresztény közösségben (vö. Lk 12,33; 14,33). Az *Apostolok cselekedeteiben* található megjegyzés — „egyikük sem mondta vagyonát sajátjának, mindenük közös volt” (ApCsel 4,32) — talán stilizált és eszményített képet fest. De a közösségben kétségtelenül voltak olyanok, akik nagyvonalúan eladták földjüket és vagyonukat (ApCsel 4,34kk; 5,1). Volt közösségi pénztár is (ApCsel 4,35; 5,2; vö. Jn 12,6; 13,29): a *depositum Christi*, s. korán kialakult a rászorulókat támogatására a szabályszerű „asztali szolgálat” is (vö. ApCsel 6,1—6; vö. 1Kor 11,20—34). A testvéri közösségekben és a családi közösségekben megvoltak a segítségnyújtásnak (1Kor 12,28) és a „szolgálatoknak” (1Kor 16,15; Róm 16,1) különféle formái, amelyek egyre erősebben intézményesedtek (Róm 12,7; 1Pt 4,11). Szent Pál említett tesz azokról, akik „jótékonykodnak” és „irgalmasságot gyakorolnak” (Róm 12,8), gondoskodnak az özvegyekről, végül beszél „diakónusokról” (Fil 1,1; 1Tim 3,8.12). Ebben az összefüggésben kell emlékeztetnünk a Jeruzsálem részére történt, jól megszervezett gyűjtésekről (vö. 2Kor 8,1—15 és máshol).

d) Jézusnak és az őskeresztény prédikátoroknak a *figyelmeztetései* gyakran éles társadalombírálatot tartalmaznak: lásd a Lukácsnál található fenyegetéseket (Lk 6,24kk), vö. még Lk 10,30—35; 16,19—31; Mt 6,24 és 1Kor 11,20kk. 23—34; Lk 12,16—21; Jak 2,1—26; 5,1—6. Ezért nemcsak a keresztényeknek, hanem az egyházi hivatalviselőknek is (akik beszélhetnek az egyház nevében) kötelességük prófétai módon leleplezni a visszás társadalmi állapotokat és állást foglalni az elnyomottak mellett, mint ahogy Isten nevében már az ószövetségi prófétáknak is ezt kellett tenniük.

Végezetül célszerű lesz vizsgálódásunk két eredményét újból hangsúlyoznunk:

1. Az egyháznak és igehirdetésének voltaképpeni és elsődleges feladata az *eszkatologikus üdvösség* jelenvalóvá tétele. Ez a „világtól idegen” szolgálat a leghasznosabb szolgálat, amit az egyház a világért tehet. Az egyház segítségére van a világnak abban, hogy világi módon értelmezze önmagát és feladatait; hogy megszabaduljon a hamis abszolutizálások és ideológiák uralma alól, hogy relativizálja önmagát és feloldja „én-rögződéseit” (vö. I. rész, I—II.).

2. Az egész egyház, részegyházak és egyes keresztények — akár a lelkiismeretük parancsának, akár a körülmények felszólításának engedelmeskedve — mindig újból és újból kaphatják azt a feladatot, hogy eszkatologikus reménységben, Krisztussal közösségben és lelki elmélyülésben a *belső megújulást* előnyben részesítsék minden világi feladattal szemben (vö. I. rész, I—II.).

XXIII. János pápa 1962-ben a II. vatikáni zsinatot igen határozottan az *aggiornamento* követelményével nyitotta meg. Úgy véljük, ma inkább „az elidegenedés által történő megújulást” kellene hangsúlyoznunk: az egyház és a keresztények legsürgősebb feladata a saját lelki elmélyülésük és megújulásuk. Jelenleg nincs fontosabb szolgálat, amit a világnak tehetnének, mint a „világtól való elforduláson” alapuló, imádattal teli istenszeretet és önfeláldozó felebaráti szeretet. Ez az „elfordulás a világtól” összhangban van az evangéliumi tanácsokkal: „Az idő rövid, azért akinek van felesége, éljen úgy, mintha nem volna; aki sír, mintha nem sírna; aki örül, mintha nem örülne; aki vásárol, mintha meg sem tartaná, s aki felhasználja a világ dolgait, mintha nem élne velük” (1Kor 7,29—31). Ehhez adjon nekünk segítséget a pütkösi Lélek!

(ENDREFFY ZOLTÁN fordítása)

TÜZ TAMÁS VERSEI

Veranda

megyünk vagy nem megyünk
legalább egyszer életemben
a kőveranda
karjából szökni élve-halva
gyerekségetől fogva ez volt
a csillagjáték Tractus Stellae

mindegy most már leereszkedve
tört mosollyal a völgybe
hol a szél kilép a fák mögül
csépel köpül
fenyőtoboz hever az erdővágat
ölen alszik Niobé

mire ezekhez a szavakhoz érek
már szembekap süvít
Delacroix
vihartól megrettent lova
ágaskodik patái farka és sörénye
örjöngenek a világ szélén

egy és ugyanazon időben
fehér bagoly és repülő kutyak
huhognak szállnak
szétült szentélyei a nyárnak
mindjárt az első pillanatban látom
vissza kell menni a verandára

Látványok

Csak néztem
mindenség befogadója
mintha magas dombról
fehér és sárga csíkokat az úton
vadul habzó vizeket
sötét alapon
ösvilági módon kanaliztam
málnaszínű felhők italát
mintha vérfürdőben

Mint gyermek mily gyakran láttam
hogy a virágok fölemelték fejüket
ha az ég törékeny hangon
szólt hozzájuk s ahogy
a hajóépítők bandukoltak haza
azt hittem megkövezni viszik őket
vagy kikergettetnek a világból

Mi mindent még
egész estét betöltő sájnátékokat
hol az állatok is beszéltek
s halkan pendült az égi sztárok
ezüst sarkantyúja

Úgy van ahogy mondtad

teljes föloldozást adsz és száznapi búcsút
leheleteddel fényesíted arcom
mintha tükör volna vagy cseréptányér
cukorspárgán vezetsz az égre
rakoncátlan papírsárkányodat
néha nem értem mit akarsz

de jó de nagyszerű a járókában
gyémántrudakkal cövekelsz körül
pórusaimon áthatol az ismeretlen
tartalmú rozsdáette sivatag
s fennlen lebeg két szárnyát kifeszítve
megváltó jelképem Krisztus-madár

úgy van ahogy mondtad szívem környéke
színültig telt árnyal esti neszekkel
elefántszürke talppal óson át
játzóteremen a kísértő kevélység
lakkfekete ménék és kobaltkék
szárnyasok lepik el világomat

pubertáskori vércsém már halott
melegítőtad szívemet
s a mérgezett nyilak lehulltak
a békalencsés pocsolyákba
most már csak éj gyertyafényhangulat
ráfeszülök szálkás szép nyoszolyádra

Egyszer majd megérted

Hajuknál fogva ráncigált napok
szertelenségekre ragadtatja magát az idő
egyszer majd megérted
mert voltam néha szomorú
egyszer a barátok templomában
lehajtod te is fejedet
hajadra hull a kozmikus por
vagy csak a porladó arany
a szentek szobrairól

Akkor olyan leszel mint a madár
amely elteszi magát holnapra
lombból szőtt sátorában
kis időre
belefiatalodsz a látomásba
a tér- és időnélküli extázisba
rohanásukban megdermednek a napok
az örökkévalóság örvénylései

Mindenestől kívül állsz mindeneken
beleágyazod magad
a láthatatlan tenyér melegébe
elteszed magadat HOLNAPRA

Egy nap

igy jár minden őszintén szólva
a közszemlére tett remek
szobor az ódon ingaóra
lassanként feledésbe megy

ha volna még egy villámló kard
mór stílű penge is lehet
mi az egek sebére forrad
mitől minden seb beheged

hallgatnának a sírbeszédék
a késesbolt becsukna ma
üvegzöld ablakán az égnek
gyöngyvirágillat siklana

a sors iróniája folytán
nincs ilyen kard csak őrtüzek
s a Jelenések izzó ormán
egy lángsörényű mén üget

kénes források sziklaomlás
földindulás hát ez egy nap
valami démoni bolond láz
táncoltatja a dombokat

PILINSZKY JÁNOS

Ferenczy Béniről

A filmszínészek és a nagy festők (Rembrandt) kivételével nem ismerjük saját mozgásunkat, tartásunkat, gesztusainkat, arcunkat és főként tekintetünket, pillantásunkat sem. Ezért lepett meg (holott ugyanakkor törvényszerűnek, természetesnek is találtam), hogy Ferenczy Bénivel találkozáskor elemi tapasztalással éreztem: hasonlítunk egymásra. Ha más nem, a tekintetünk hasonlít, s ami ennél is több: *a pillantásunk*.

Egy ember élete nagyrészt figyelmének története. Ha két pillantás *valóban találkozik*: rendszerint döntő pillanat. Szinte kivédhetetlen, *hog*y szerelem vagy barátság szülessék belőle. Boldog karambol.

Mennyit figyeltem azóta Béni életét, műveit, szavait — vissza-visszatérve a pillantására. Előbbre járt jóval, mint az enyém — de ugyan mitől, amikor adott pillanatokban *ugyanaz* volt és *ugyanott* tartott. Ilyenkor szótlanul fölnevetett.

Szerettem a hallgatását, a szükséztelenségét. S főként a szüneteit. Közös hajón utazhattam vele. Gyakran éreztem: hajókorlátnál állunk, a vizet kémlelve, mint két tengerész. Hallgatva tanított. Ezért lehet barátom tanítóm, útítársam most is, továbbra töretlen diszkrécióval és intenzitással.

Ferenczi Béni Naplójából

1949. március 6.

Az ablakba állva néztük a naplementét. Kandó Laci csúnyának, sivárnak találta a hideg, rózsaszín ég alján úszó szürke felhőfoszlányokat, a Horthy-híd roncsait a parton, valami nagy várat, félig romos épületek zavaros foltjait, a rózsaszín eget tükröző Dunán úszó tégtáblák ezreit, amint ütköződve igyekeztek lefelé, hátul valahol nagy fehér füsttel egy vonat közeledett a kelenföldi állomás felé. Csúnya volt persze a szegényessége, romos, szomorú mivolta ennek a se külváros, se városvége tájnak, de Whistlernek talán nagyon is tetszett volna, éppen a szomorú romantikája, a nagy távolságai, egyszínűsége. Egy „harmony gray and rose” lehetett volna belőle. Kandó a városépítész vagy az olyan polgár szemével nézte az egészet, aki szívesen büszkélkedne városával — de ime piszkos, szomorú, szegényes, szürke és még hideg is van. De Whistler a romantika hangjait kereste. Harmony in gold, in black, in white, in gray sat című képeiben túl kevés a hang ahhoz, hogy harmóniát adhassanak. Ha a császár Mozartnak azt mondta valamelyik művére: „zuviel Noten, lieber Mozart” — ő nyugodtan felelhetette: „nur eben soviel, als unbedingt notwendig, Majestät” — ami Whistlernél túl kevés, abból a moderneknél Van Gogh óta túl sok van. A hangok, illetőleg színek agyonkiabálják, felfalják, agyoncsapják egymást — a színek kakofóniája nemcsak harmóniát nem ad, de színt se.

1949. okt. 2. Esztergom

A vőm Kölnből írja, hogy miután a művészet körüli, philológiai, irodalomtörténeti tevékenysége nem elégíti ki, újra el akar kezdeni rajzolni. Milyen kevés kielégülést találnak ma az emberek a maguk választotta mesterségeikben. Churchill is legjobban szeret festeni, azonkívül repül, szivarozik, és cseréppel újra fedi a kerti házát. Egyetemes dilettáns. Homo universalis. Lehet, hogy ez magasabb típusa az embernek, hiszen a renaissance nagyjai is ilyen sokoldalúak voltak, és Goethé. Mégis azt hiszem, hogy a helyes az, ahogy Szent Ferenc „non orabat — sed oratio factus erat” — ilyen volt bizonyára Donatello is és Borromini, akiről megírták „spende la sua vita in continua speculazione sulle cose della sua arte”. És Delacroix — ha még olyan intenzív barát volt, társaságbeli ember, szerető nőbarát, zenerajongó, nagy olvasottságú kultúrlény — mégis „az ecset minden előtt” lázas munkássága csak a festésnek, rajzolásnak szólt — mindent ennek a szemszögéből látott, nézett, gondolt, írt. A naplója is adaléka a picturális tevékenységnek — önmagával is beszélgetett még Rubensről, Veroneséről, Velazquezről. (Hogy ezt a három nevet ragadta ki kedvenceiként a múltból, azt mutatja, hogy a tudás, a „szemfényvesztés”, a technika érdekelte legjobban, a hatás céltudatos előidézése, nem annyira az „emberi érték”, nagyság, a szépség teljessége. Mert akkor Rembrandt, Vermeer, Raffaello és Tizian kellett volna hogy még inkább érdekeljék. Szinte érthetetlen, hogy Tiziánál oly keveset foglalkozik, holott Veronesére folyton visszatér. Talán mert Tizian — főleg a fejlett, kései Tizian — a Louvre-ban rosszul van képviselve? De hiszen akkor Londonban nem látta volna a Tiziánokat? Mert Itáliában sosem volt — Raffaello és Michelangelo műveit is csak kópiák és metszetek alapján ismerte. De Hollandiában sem járt. Ebből az következne, hogy Picasso szerencsétlensége éppen az volt, hogy túlságosan ismért mindent és túl sokfelé szimatolt az inspiráció után? Vagy nem is szerencsétlensége, csak üzleti vénája?)

A „jósok” azt mondják, hogy egy jobb jövő emberei megint universalis emberek lesznek, mint a kőkorszak emberei, felölelik majd koruk egész tudását, kultúráját, technikáját, összes tevékenységeit egyformán fogják bírni. Ha majd mindent a gép végez el, mindenki „mindent” megtanulhat és meg is fog tanulni. Utópia ez — „minden állam alapja a tiszta erkölcs” — erkölcs transzcendencia nélkül pedig lehetetlenség. Ha nem is félünk már a pokoltól —. A technika további haladása — csak időhöz juttathatja az egyént, de nem moralitáshoz, értelelemhez. Haldane (I. B. S. —? vagy hogy hívják Beznák és Szent-Györgyi barátia) azt írja egy helyen, hogy a modern művészet azért nem tudja feladatát teljesíteni, vagyis lelkesíteni a modern embert, mert a művészek nem ismerik eléggé a modern tudomány eredményeit! Felhozza, hogy Keats és Shel-

ley teljesen ismerték saját koruk phisikai, matematika, philosophiai tudományát. Éppen azóta azonban — mindezek a tudományok olyan fantasztikusan haladtak, szétágaztak és szaporodtak, hogy csak áttekinteni is nehéz őket — és ha az ember eljutott egy áttekintéshez, már itt van valami új és még újabb — így ha szegény Keats és Shelley ma élnének, és Haldane követelményeinek akarnának megfelelni, 3—4 tudományos titkárna szükségük volna állandóan figyelemztetik őket arra, mit kell olvasni, mit kell hamar még megérteni, és annyit kellene tanulniok, hogy a költészetre idejük se maradna, — de főleg mikor „élnének” — pedig „művésznek” elsősorban „élni” kell. Nem a polgár által félreértett bohémságot, ivást... gondolom életnek — esetleg azt is —, de nézni, érezni, szenvedni és úgy vélni joggal, hogy ennek a szenvedésnek valami értelme van. A szenvedést kerülni és keresni, diadalmaskodni felette és élni vele, megdicsőíteni és megbukni vele, nevetni rajta és sírni miatta — ez a művész élete, de minden ember élete is, ha öntudatlanul is. Ezért nem elég — sohasem lesz elég a technika, az úgynevezett civilizáció ahhoz, hogy emberi életet tudjon adni, teljes életet. Toinay mondta, hogy a művészet az egyetlen út „zum Wesen” — valószínűleg szégyellette azt mondani, hogy Istenhez. Az egyetlen maradéktalan „kifejezési” mód, ezért szeretne újra festeni Hellmuth Viebrock, kölni angol philologus, Churchill, nyugalmazott miniszter és a pesti amerikai követség katonai attaséja.

A kultúra szó pedig a kultusszal függ össze — tehát egyházi, vallási eredetű. A mai emberiség egész kultúrája görögség és kereszténység keveredéséből keletkezett — avval él vagy bukik, nem tud és nem is fog visszatérni a phalansterhez vagy a termeszek életéhez — inkább öngyilkos lesz, elpusztul. De van is a dolgok mögött valami titok — ahogy Thornton Wilder mondja (aki különben úgy néz ki, mint egy déligyümölcs-nagykereskedő) és T. S. Eliot is. Van valami sejtelem, valami ismeretlen csoda — Isten nevére pedig minden gondolkozáshoz szüksége van az embernek. Ami persze a realitását nem bizonyítja. De mi a realitás?

Ki „nagyobb” Bernini vagy Borromini? Bernini Piazza San Pietrója — óriási mű, mégis hogy nem a Collegio Romanóban (A Collegio Romano nem Bernini műve. Kár. — F. I. későbbi jegyzete) vagy a Louvre tervekben találm-e még nagyobb — ez a nagyság uralkodik a méreteken és milyen egyszerű eszközökkel. Borromini, ahogy mondják, „agyonkomplikálja” a dolgokat — mindig fokozza még a meglepetéseket, phantáziája csodálatos!

Mikor az utolsó mondatot leírtam — odakinn vonuló vadludak hangját hallottam — kiszaladtam a verandára, szembevakított a telihold, a világos ég ellen az akácjegenyék és a nyúlánk kis cseresznyefa feketén álltak a mozdulatlan szélcsendben — a gágogás rekedten zizegve erősen hangzott, talán éppen a Bazilika felé vonultak —, aztán mind távolodott a hangjuk. Nem láttam, de ámulva, csodálattal kísértem őket — hova repülnek vajon, hol lesz a következő állomásuk, valahol az osztrák vagy bajor Dunán, Linz és Ulm között vagy északra veszik csodálatos útjukat — és vajon mit jelentenek, jó jel, hogy ma éjjel a holdvilágban tanúja lettem e szabad és titokzatos utazásnak?

A régi Nagybányáról sokat beszélünk — mindenki (persze csak a művészek) fejtegeti, így volt, ez volt, az volt, Barbizon, Dachau — Hollósy, Réti — furcsa ellentmondásokkal tele história. Művészi jelentősége mégis abban összpontosul, hogy a papa ott festette legszebb és legtöbb képeit. Réti mint teoretikus és mint festő is inkább Hollósy folytatója s utódja. De ezenkívül folytonos „secessiók”, szakadások történtek — előbb Hollósy veszett össze Thorma Jancsival és költözött Técsőre — aztán a neoimpresszionisták törtek be, Matisse, Bonnard 1900 körüli stílusának követői Czöbel, Perlroth és Mikola. Aztán Grünwald távozott — mégis maradt az iskola országos vonzó erővel és maradt Ferenczy Károly. Pedig ő, mikor főiskolai tanár lett, már nem corrigált Nagybanynán. Csak egy-két privát tanítványának, Ferkai Jenőnek meg még néhányának, akik külön erre megkérték. Ha visszagondolok a téli estékre — a vitákra, ezek is elcsendesedtek régen — még Réti is kimaradt a házunkból, nagy ritkán, mind ritkábban jött oda. Emlékszem, hogy régen 1900 körül az év végén, vagy ha egy-egy képe elkészült, a papa külön megmutatta Rétinek, Grünwaldnak.

Nem emlékszem, hogy Thorma más alkalomból, mint egy-egy ünnepen eljött volna hozzánk — a képnézéseken ő nem vett részt. Talán 1900 előtt igen. Mindezek 1902—3 után alig jártak hozzánk. Réti már akkor is nagyon keveset festett. Inkább korrigált, és hosszú éjszakákat beszélt át a fiatalabb festőkkel, Mikolával, Réti Károllyal, másokkal. Hollósytól átvett szokás volt a hosszú éjjeli perambuláció — beszélgetés. Az igazi közösség ideje 1896-tól 1902-ig terjedhetett — már az 1904 és 1905-ös nyarakat a mi hegyi tanyánkon töltöttük — éppen a nagy kolónia élet idején fent nyaraltunk a Rozsályon vagy a Gutin alatt.

A virágzás nagyon rövid ideig tartott — hatását pedig a Nyugat-mozgalom hamarosan — a magyar pictura nagy kárára — elhalványította. Amennyiben a nagybányai iskola és festés *művészi mozgalom volt* — hátránya az volt, hogy semmi párhuzamos irodalmi mozgalom nem kísérte — mint a neoimpressionizmust, kubizmust a Nyugat-irodalom. Nagybánya iránt, írók közül, csak Kiss József és Bródy Sándor érdeklődtek — más ismertebb magyar író a kolónia fennállásának idején nem is járt Nagybányán.

1950. november 24.

Delacroix naplóját olvasom, a Múzeum példánya, nekem csak a levelezés két első kötete van meg. Furcsa, hogy milyen álmodozó. A naplóban sok az anyagi bejegyzés, kiadások, eladás, pénz — de szinte semmi sincsen tisztán személyi ösztinteskedés. Annál több az álmodozás benne, — ilyen részlet aztán így kezdődik: kint ülök a ház előtt a padon, zenélnek a fülemilék, süt a hold — a rég elmúlt szép napokat idézem. Vagy képideákat jegyez fel — amit még meg kellene vagy lehetne festeni. De szerelemről, emberi kapcsolatokról vajmi kevés szó van benne — pedig azt mondja, hogy naplóját önmagának írja. Én részben passience-ozás helyett írom, tisztán, hogy tegyek valamit a pergő időbe bele — részben pedig abban a tudatban, hogy Erzsinek felolvasom vagy ő elolvassa, beszélgetés helyett. Régebben lefekvés után gyakran azt kívánta, hogy meséljek neki. Ebből aztán, azt hiszem, igazi mese ritkán lett, mert nem tudok meséket, történeteket megjegyezni magamnak, ebbe az irányba rossz a memóriám, és újat alkotni, hirtelen kigondolni meg nagyon nehéz. Azt hiszem, ehhez is technika kell, tudni kell a fortélyát, ismerni bizonyos szabályokat — ez persze nem elég ahhoz, hogy valakiből (aki nem ő) egy E. T. A. Hoffmann legyen, vagy Andersen. Nekem még szobrok is ritkán jutnak eszembe — egész tisztán —, de ennek a mesterségnek és inspirációnak már kitapasztaltam a menetét.

Delacroix állandóan illusztrált — oeuvre-jében talán legtöbb kép voltaképpen festett illustratio, Dante, Shakespeare, Burns és tudja isten még milyen írásművek nyomán (Byron; Mazeppa, Le prisonnier de Chillon, Naufrage de Don Juan) — vagy „hasalt”: emlékképek (femmes d'Alger, Fantázia, Abd el Rhamana sat.) — sőt „aktuális” jelenetek, Chiosi mézszárlás, La liberté conduisant le peuple sat. Erre nehezen szánná rá az ember magát manapság — nem elégítené ki. Delacroix azonban a régi nagy mesterekkel kel versenyre — a nagy alatt nála nemcsak minőséget, hanem mennyiséget is kell érteni. Daumier témaköre — kicsinyben — hasonló, Don Quijote és ugyanakkor jelenetek a mindennapi életből. Daumier-t karikaturista kenyérkeresete terelte az aktualitások felé is, de festett oeuvre-jében ebből kevés van, azok inkább lithographiák. F(erenczy) K(ároly) „nem tudott” hasból festeni — elgondolt képeit azután modellekkel kipróbálta, beállította. Ez sokkal nagyobb megkötöttséget jelent, ezért olyan kisszámú az oeuvre-je.

1950 december

Művészanekdoták. Ilyen alcíme, rovata már több művészeti folyóiratnak volt, legutóbb Bernáth szerkesztése idején a M. Művészetben Hermann Lipót közölte a Japán kávéház ordenáré számárságait, melyek mindig Pólya Tibortól indultak ki és Fényes Adolfhoz térnek vissza. Ezeknek az anekdotáknak a művészethez többnyire *semmi* közük sincs; Pólya amolyan keresztény bohóc vagy templomszolga a bölcs és jókedélyű Fényes rabbi mellett. Művészek szegénysége, ostobasága, műveletlensége, vagy a durva nép művész-megvetése — ez a humor ezekben a tréfákban, mindig valami reklám-ízük is van. Ilyenféle: „gyere, te

publikum, miután kinevette a művészt, megismerted gyarlóságait, esendőségét, most már aztán vegyél kepet". Szégyen, hogy olyan ember, aki festőnek tartja magát, ilyeneket meg nyílvánosságra hoz, ahelyett, hogy titkolná. Milyen remek ehhez viszonyítva az ilyen anekdota-típus: Benedetto Varchi mondja Michelangelónak: „Signor Buonarroti, avete il cervello di Giove” — mire Michelangelo: „Si vuole il martello di Volcano per farne uscire qualche cosa!” Tehát nem az elme nagysága a döntő tényező a művészetben, hanem „az isteni kalapács” — nem elég a jupiteri koponya, a kéz, mely magától alkot, az kell! (Chenavard mesélte Delacroix-nak — Journal II. 1854.) Milyen gazdag ez az anekdota, mennyi irányba ad további kombinációra, gondolkodásra alkalmat és kiindulást, és milyen megható, hogy ebben Michelangelót egyszer vidámnak látjuk, mintegy némi melancholiával nevetni.

Aztán pedig hitet tesz az alkotás ösztönszerűsége mellett, nem a fej alkot, hanem a kéz — tehát még nem is a szív. Ennek különösen örültem, mert a művészi munkát és alkotást ösztönszerűnek érzem éppen a legnagyobb egyéni teljesítményben. Persze az „iskola” tudatosabb, ahogy a katedráliszt építették, ahogy nagy, egyetemes terv kellett, és biztos, hogy Van Eyck képeihez egész kultúrák készítették a terveket, kezdve az egyházatyákon, a skolasztikán végig a művészig, aki mindezt felölelte. De nem azért nagy festő, hanem azért, mert a Madonna mögött levő csendéletben a törülköző olyan tökéletesen tiszta. Csak egy magasabb világban lehet ilyen tiszta egy törülköző (transzcendens realismus), ehhez képest a Cézanne csendéletein szereplő kendők — szennyesek. És ezt a törülközőt Van Eyck is úgy festette, mint Chardin az övéit, mondván, je mette aussi longtemps de la couleur jusque ça soit ressemblant. Persze Van Eyck igaz hittel, inával készült hozzá a festéshez — és ezért még nagyobb. De azért Chardin brioche-ja se akármilyen földi péktől való!

A legszebb, legmélyebb művészanekdota chinai: egy öreg mester befejezte legújabb tájképét, és meghívja barátait, hogy megtekintsék. Ezek eljönnek és ámulattal csendben nézik a képet, melyen egy völgy látható, hátul egy kis kerti házzal, ehhez a kép előteréből egy út kanyarog, bokrok és fák között. Míg mind meghiúsult szemlélődik, a festő egyszerre rálép az útra, kanyargását követve távolodik a képen messzebb és messzebb, végre a kertházhoz ér, kinyitja ajtaját, megáll, megfordul, mosolyogva integet barátainak, majd belép a kertházba, és beteszi az ajtót — azután sose látták többé. Ez persze nem nevetni való, csak könnyezve mosolyogni, szebb véget, szebb befejezést életre még nem gondoltak ki. Aki ezt a kis mesét kigondolta, az mindenestre névtelen nagy művész volt. (Valamikor 1910—15 körül a Kunst & Künstlerben jelent meg.)

A művészetre kell vonatkozni a művész-anekdotának — az alkotásra —, mint az a nagybányai kis semmiség, ami F(erenczy) K(ároly) történt. Czigány Dezső a későbbi családirtó más fiatal pictorokkal együtt nézte F. K. képeit, és végre megszólal: „Én nem is azt csodálom annyira, hogy Ferenczy úr hogyan fest, hanem hogy mit fest”. Semmiség persze, hiszen az érdekes ebben inkább az, hogy rámutat arra, hogy a l'art pour l'art virágkorában is sokan érezték, hogy a téma milyen fontos — az lelkesít. Czigány úgy érezte, ha a természetben ilyen megfigyelések vagy ilyen képideák volnának, akkor megfesteni még ő is megfestené valahogy ezeket a képeket.

1950. október 26.

Kandó Lacit temettük máma délben — zuhogó esőben, feneketlen sárban. Csak Hajpál, a pap mondott egy pár imát és néhány szót a testvéréről, (mint reformátusról — pedig Laci úgy sóvárgott a katolicizmus felé, és bizonyára csak mélyeséges skepsise és a formáságok unalma akadályozták meg abban, hogy átterjen) és művészről. Bernáth Aurél nem beszélt, mert miért „mindig ő beszéljen”. Jeszenszky azért nem, mert túl közeli rokon. Stróbl, mert nem volt a temetésen egy hivatalos személy sem. ...Most utólag szégyellem, hogy nem álltam ki és mondtam mégis valami ilyenfélét:

Gyászolók, barátaim, rokonok — Kandó Lászlótól veszünk most örök búcsút. Ebben az a legszomorúbb, hogy ő, aki annyiszor élesztgette hanyatló reményünket, nem remél most velünk, nem szoríthatja meg biztatóan, nyugtatóan, gyöngéden, mosolygósan csüggedő kezünket. Ő volt maga a megbízható-

ság — tudtuk, hogy soha célzattal nem beszél, tudtuk, hogy mondásaiban mindig csak az önzetlen igazságot kereste az igazság kedvéért. Pedig nem volt olyan objectív ember vagy vitatkozó. Ellentmondó se volt, mindenkinek meghagyta szívesen a maga igazát. De igazságos volt és szerény, sőt szemérmes. Ez sokszor akadályozta is céljainak elérésében. Művészetében olyan magasra tűzte ki céljait, hogy önmagát szinte eleve képtelennek tartotta azok megvalósítására. Mert szidta önmagát, igazi keresztény alázat-félével, nem volt megelégedve önmagával. Igen, nem önmagával, másokkal volt megbocsátó, elnéző. „Aliis, non sibi clemens.” Ez lehetett volna legigazibb jelmondata. Pedig hogy ismerte, hogy szerette a szépet, az élet minden megnyilvánulásában. Az igazságosság, ez az ő domináns erénye ítélet kérdése, a latolgató, mélyen látó lélek funkciója. És ő — minden túltengő önkritikája ellenére — érezte, hogy ő valaki, hogy erős lélek, súlya van szavának. Másik jellemző vonása — mely azonban szintén szívesen elbújt szerénysége mögé — mélységes magyarsága. Hiszen azok közé a ritka kevesek közé tartozott, akik — családfájuk bizonyossága szerint — színmagyarok. Pedig tudjuk, semmi mokányosság nem volt benne, sőt — Hellas sem álmodott nálánál szebb, daliásabb alakot. Utált minden ostoba sovinizmust — szinte mintha restellte volna olyan igaz magyarságát. Ez sorsa volt — sorsról és magyarságról pedig inkább Adyéhoz hasonlíthatók nézetei, annak kérkedő és ellentmondóan zajos mysticizmusa nélkül.

Mindezek után alakját úgy idézhetem, mint igazi úr és igazán magyar alakot, a szónak nemes, erkölcsi eredetű értelme szerint. A vállalt kötelezettségek, az erkölcsi lehetőségek szerint rendben — magasabb értelemben nemesen, szépen élni — ezt akarta. Vállalt mindent, ami jött, akaratát senkire rá nem erőszakolta, mert minden idézett tulajdonságából eredt nála szelídsége is. Mert szelíd is volt — szelíden engedte át magát, harc nélkül a halálnak is. Csak teste küszködött még egy ideig — lelke, erkölcsi énje nem. Az megnyugodott. Nyugodjunk meg mi is a változhatatlanban, mint ő, és őrizzük életének és halálának erkölcsi tanulságát addig, amíg a sorsunk élni hagy. Isten veled.

Igen, ilyesvalamit kellett volna mondanom, de átfázva, Esthert féltve, egyik kezemben vizes kalapomat szorongattam, másikkal esernyőmet Esther felől tartva, nem jutott eszembe semmi. De hiszen ezt a kis posthumus búcsúztatót is két óra hosszáig fogalmaztam. És látom, hogy művészi igazáról, tanítói munkájáról semmit se szóltam.

KERESZTURY DEZSŐ VERSE

Alvilági út

FERENCZY BÉNI EMLÉKÉNEK

A koratél szürkésege
szítál, megfeketül,
mint tűzhányóból hamueső;
a fültépő dőrej,
a pokolbeli fény
felörvénylek, sűrű
szűrőkön porlik el,
s csak koromhó
hullatja néma pihéit.

A Sztjepp az Alpesekre
kapaszkodik és az
Oceánba zúdul;
tátongó szakadékok
őshüllőket ellenek;
de egy ember rendületlen
törekszik, mintha lebegne
a sziklanyelől ingoványon.

Az éj ónsúly közönyét
feltépi egy virágcsokornyí
mosoly, a tiszta formák
néma hatalma feloldja
a kőbedermedt világot,
egy százados szilfa alatt
kilép Halál-Bakonyából Béni,
s csak ennyit mond: Igen!

A veszprémi gótikus Madonna

Az Egyház szentjeinek hierarchájában kitüntető helyet foglal el Máriának az alakja. Tiszteletének módjában is tükröződik ez a megkülönböztetés, hiszen a hiperdulia csak Őt illeti meg. Személye körül két évezreden keresztül heves nézeteltérések dúltak. Az Újszövetség csak kevés helyen emlékezik meg róla, pedig szerepe az üdvtörténetben jelentős, hiszen Istenanyaként, Theotokosként tisztelik. Alakjának kibontakoztatásában sajátosságosan ötvöződik a költészet bája a szaktudományok szigorú logikájával. A skolasztikus gondolkodás és elmeél aprólékos munkával dolgozta ki összefüggő gondolatrendszerre azt, amit ma Máriáról tud és tart az Egyház, a maternitástól a mediatrix omnium gratiarum-ig. Ami a két fogalom között van azt az Egyház az idők folyamán dogmává emelte.

A Mária-dogmák kifejlődése összefügg a teológia disciplinárisvá válásával. Ugyanis nemcsak a hagyomány megtartására törekedtek a hittudósok, hanem mindig valami újat is akartak. Ezt a nagy újat akarást a teológiai szövegvizsgálat lendítette fel. Ennek beláthatatlan következményei lettek. Az egyház ugyanis kidolgozta az első olyan európai gondolatrendszert, a teológiát, amelynek sajátos törvényei (skolasztika, logika), sajátos intézményei (egyetemek, könyvtárak), sajátos tudományos fokozatai voltak (magister, baccalaureatus, doktor), azaz megalkotta a disciplinaritás azon formáját és vázát, amely ezer éven át a belőle leszakadó többi tudománynak is modellként szolgált.

Ma már túlzásnak tűnik a skolasztikus szörszálhasogatás, a formális logika mindenre alkalmazásának sok-sok példája, de az európai gondolkodás ezen éleződött. A termékeny és meddő viták dialektikájából született teológiai rendszer egyes állomásai a zsinatokon nyerték el végleges formáikat és ezek a formák számot adnak a kor problémáiról, amelyek mögött igények húzódnak meg. Az írásbeliség ezeknek csak egyik reprezentánsa. Ha elfogadjuk, hogy a képzőművészeti jel szintén a közlés egyik sajátos formája, és az egyház mindig is ehhez tartotta magát (példa rá a Biblia pauperum), akkor minden változást az egyház ikonográfiájában egyenlőnek vehetünk az írásbeli információkban beállt változással. Röviden, az új teológiai értelmezések a művészetekben tárgyasultak. A fentiek értelmében a pápai enciklikák különösen a szociális tartalmúak, de a zsinati határozatok is, valamint az ikonográfiai modellek változásai ugyanúgy társadalmi tudatváltozást tükröznek, mely mögött társadalmi mozgás, átstrukturizálódás van.

Mária képzőművészeti ábrázolása mögött is megtaláljuk a leírtakat, mert kimutatható, hogy bizonyos korok bizonyos ikonográfiai helyzeteket „tűntettek” ki, az anyasággal kezdve az ősegyházban és a Regina coeli ábrázolás kifejlődésével a központosító állami törekvések korában. Mély szociológiai megérzésről tanúskodik ez: az egyház felismerte és alkalmazkodott egy-egy kor paradigmáinak éppen aktuális, valamint jövőbeni változásához.

Mária a gyermek Jézussal Istenanya ábrázolás, ezt az ephezusi zsinat 431-ben Nestorius ellenében dogmává nyilvánította. Előtte a legelső ilyen ábrázolás a második századból maradt fenn a Priscilla katakombákban. Ezen a freskón a pompeji faliképek stílusában ábrázolták anyaként Máriát és ezt tartjuk a nyugati Mária-ábrázolások kiinduló pontjának. A Coemeterium maius katakomba arcosoliumának freskója orante alakban ábrázolt Máriával a keleti ikonográfia eredője. Mindkét ábrázolás egy bizonyos, fentebb körvonalazott nézet fejlődés után eljut a királynőként való ábrázolásig, a Regina coelii, majd mindkettő továbbhalad a mai Mária-kultusz és -ábrázolás irányába. Számunkra ez a típus

— amelyet a keleti egyházban Neuvjadaemyj cvet ismernek, nyugaton pedig az Ég királynője a gyermek Jézussal és liliommal neveznek. — most a fontos. Ezt láthatjuk a veszprémi Egyházmegyei Gyűjtemény Madonna szobrán, amely Máriát Jézussal királynőként ábrázolja.

Eddig az útnak főbb állomásai is voltak. Az első állomás az anyaság, majd az Istenanyaság ábrázolása az első évezred közepéig, a népvándorlás népeinek megértésére és igényére épült. Korán, már ezekben az időkben kifejlődik az Anuntiatio néven ismert képtípus is. Nagy Károly uralkodása idejében kezdik ábrázolni az Egyiptomba való menekülést, és az ozmán török terjeszkedés elől való menekülés adhatta hozzá az indítékot. Különösen jól látható ez a passiók törökös, turbános öltözetű pribékjeinél. Mária megkoronázását a XII. századtól ismerjük, kialakul először a Regina mundi, ezt kiterjesztik az ég királynője, majd általánosítják a Regina ecclesiae, a küzdő és győzedelmes Egyház királynőjének fogalmává. A reneszánsz mindezeket az ikonográfiai eredményeket magáévá teszi, csak éppen az anyaságot, szépséget, földiességet hangsúlyozza Mária és Jézus alakjában. A barokk kor a humanizmus és reformáció ellenében a szenvedő Máriát állítja előtérbe, mint a pieták Máriáját, az ésszel szemben az érzelmet. A középkor szemléletének egyik sajátos hibája Mária alakjának,

mint a Jelenések napba öltözött asszonyának (Jel 12,1—9) egyesítése a Genézis kígyót széttaposó asszonyával (Gen 3,15) egy képben, úgy ahogy a spanyol festőknél gyakran látjuk. Ugyanis a Stella maris alakban Mária félholdon és kígyón tapos, feje körül 12 csillagból álló koszorúval, alatta a tenger látszik. Ez az ábrázolás művészileg nem kifogásolható, azonban a Szentírás idézett két helye nem vonatkoztatható egyértelműen Máriára. Mária életét ciklusokban is megfestették, ábrázolták, legkorábban a Santa Maria Maggiore mozaikjain az V. században.

A veszprémi gótikus Madonna fából készült, egy fő és két mellék nézőpontra komponált szobor. Magassága hatvanöt centiméter, ebből az alak ötvenkilenc és a korona hat centiméter. Jobb karján ül a gyermek Jézus, akinek jobb kezében a földgolyó látható. Bal kezével Mária királynői palástját összefogó négyszögletes mellboglár felé nyúl, amely ötször öt cm-es négyzet alakú stilizált liliomos ékköves csat. Mária bal kezét alkarban vízszintesen előre nyújtja és mint ahogy rekonstruálni lehetett, benne liliomot tartott. Az alak maga földig királynői palástba burkolt, mely a cipők orráig klasszikus redőkben omlik le. Fejét kissé előre és jobbra a gyermek felé hajtja. Fejét vállig leomló kendő fedi, mely alól hajfűrtjei kilátszanak. A kendőt szorítja le egy abroncskorona, amely stílusát tekintve latin lóher kereszttel kombinált lombkorona. A tojásdad arc nyugalmat és derűt áraszt, ugyanúgy, mint a mosolygós Jézus gyermek. Az arcból a homlok kettő, az egyenes orr három és fél, a száj és az áll kettő és fél centiméter. A törzs magassága az állig ötvenkettő, és ahol legszélesebb ott huszonkettő centiméter. A szembogarak távolsága három centiméter. A kis Jézus teste a forgóízületben és a térdízületben derékszögben meghajlított, ülő figura. Teljes hossza harmincnyolc centiméter. A szobor hátoldala legyalult, azért valószínű, hogy háttal egy gótikus fülke falának támaszkodva állt. Ez az architektúrához kötöttség egyben támpont arra is, hogy a gótika elejére tegyük készítésének idejét. A hátón derékmagasságban kivehetetlen feliratú pecsét látható, a készítő valószínű jelzése. A pecsét feliratának megfejtése elmosódottsága miatt eddig még nem sikerült.

Honnan kerülhetett ide ez a kegyszobornak imponáló alkotás? Lelelőhelye a Pápateszér melletti öreg csárda kápolna. Ott állt az oltáron két barokk szobor között. Onnan került e gyűjteménybe szűltánítás és restaurálás után, viszonylag ép állapotban. A többszöri átfestést eltávolítva látható eredeti aranyozásából itt-ott egy apró részlet. Azonosítása is sikerült. A felsőbajorországi Altötting kegyhely szobrának másolata. Ugyanis az eredeti szobornak több másolata is ismert, különböző anyagokból. A közvetítő példányt Otto von Falke ismerteti egy berlini magángyűjteményből. Ez dr. Richard von Kauffmann tulajdonában van. Nagysága hatvan centiméter, és rézből öntötték a tizenötödik században (ld. Jegyzet).

Még mindig kérdéses azonban, hogy az Altöttingen levő példány, az eredeti honnan származik. Stílusa alapján francia szobrász készíthette a tizenharmadik—tizennegyedik században. Erről másolták a berlini gyűjtemény szobrát és a müncheni múzeum példányait is. Sőt tudjuk, az Altötting környéki templomokban is láthatók másolatok, amint erről Cassirer tudósít. A másoló műhely pecsétje pedig a hasonlóságot igazolja.

Jegyzet: Bayern (XV. Jahrhundert.); 251. Stehende Madonna mit Kind und Lilie. Nachbildung des Gnadenbildes in Altötting. Das Münchener Nationalmuseum besitzt eine Reihe von Nachbildungen aus verschiedenen Zeiten in verschiedenen Größen und Materialien, wie sie sich auch sonst in Bayerischen Kirchen finden. Statue. Messing H 60 cm. Die Sammlung Richard von Kauffmann, Berlin. Paul Cassirer, Hugo Helbing.

Eleven legenda

Írta DALLOS SÁNDOR

Egy apró zalai faluból egy még apróbb pusztára igyekszem kocsin: egy családi okmányt hajszolok. A nyomok eddig a faluig vezettek, de a poros anyakönyvekben nem találtam a keresett ős nevére, hát Gargó Márton, a házigazdám, egy öreg parasztember, akinél megszálltam éjszakára, azt tanácsolta, hogy menjek át a szomszéd majorba, ott keressek bizonyos Cseme Özseb nevű embert, s ha valaki, ő tud felvilágosítást adni. Ez a Cseme Özseb egy rettentő vén ember, aki most az egyik béres-unokájánál húzta meg magát, hanem valamikor olyan egyházi-féle volt az egyik községben. Kétholdas zsellér, meg egyházi, s valami furcsa ember is egyben, aki magairta könyvekbe rózta a falu és a környék minden dolgát. Emberek életét, születéseket, halálozásokat, házasságokat, birtokcseréket, szokásokat, a lakodalmi rigmusoktól a Balázs-napi versekig. Van neki talán 8–10 könyve is, ha még megvan, azok valamelyikében pedig meg kell lennie annak is, akit én keresek, ha ezen a tájon látta meg az Isten világát.

Csak ámultam: egy zsellérember, aki a környék monográfiáját vezette. Egy elkallódott szellem, akiből Isten tudja, mi válhatott volna, ha... Szóval látnivaló, hogy a magyar világ kellős közepén járok.

— Olyan tíz esztendővel ezelőtt már járt nála egy pesti úr — töltött a házigazdám. — A könyveit nézte meg. Olyan versiró ember.

— Kicsoda?

— Nem tudom én. Valami Osztopányi-forma neve volt.

— Kosztolányi?

— Lehet.

Szóval ehhez megyek. Egy furcsa emberhez, aki valami ötven esztendőn át magánszorgalomból írta a környék monográfiáját s akinél talán Kosztolányi is járt. Ennél keresem az ősmet. De nem ez a fontos, hanem az, hogy: amint poroszkálunk a zúzmarás zalai erdőn át a fuvarosom, aki egyben a házigazdám veje is, hátrafordul s azt mondja:

— Egyet nem mondott el az apósom a vén Cseméről.

— Nem?

— Nem.

— Mit?

Megpöccinti a lovakat.

— Nyee!

Aztán megint megfordul.

— Azt — mondja s arcán mosolygás, de nem tudom, hogy valóban nevet-e az egészen vagy csak felém, az úr felé, csinálja ezt a mosolygó és legyintő főlényt —, hogy azt mondják, a vén Cseme egyszer a Jézust is látta, sőt még beszélt is vele.

Néz rám, nevet — s várja, hogy én is nevessek.

Nem nevetek. Talán az erdő miatt van ez, amely a zúzmarától olyan, mint-ha a mesékből szökkent volna ide. Vagy a csöndtől, amelyben csak a mi szerünk csörög. Vagy a visszhangtól, amely úgy hat, mintha égi szénégetők gyermekei szökdécselnének a fák között. Vagy a meleg meglepetéstől, hogy Uramisten, vad korunkban — az új háború első telén történik ez — egy élő ember élő legendát őriz magában, mint egy valóság emlékét.

— Persze — adja alám a fuvaros a szót — nevetség az egész.

Vár.

— Ilyesmi csak a szentekkel történt valamikor, de tessék csak megkérdezni az öreget, hóttra lehet röhögni magát rajta az embernek. Gyöngeelméjű már egy kicsit a vén Cseme...

S hogy nem felelek, megfordul, ostorával nevetve csapkodja a fákról a zúzmarát. Aztán nem nevet, csak csapkod. Aztán nem is csapkod, combja alá nyomja az ostor nyelet s gunnyasztva ül az ülésen a fagyban. Az erdők és a tájak csöndje tátong ránk. Így érkezünk meg.

A major kicsi. Az ötezer holdas birtokból hétszáz tartozik a körletébe, négyszáz abból is erdő. Ezért a beresgazdának háromszáz hold szántó munkálataira kell felügyelnie. Az egész cselédség hét család, negyvenhat fő. Egyetlen hosszú, többajtós házban laknak. A többi ház göré, magtár, gépszín és istálló.

A cselédházban, a második ajtó mögött, a konyhában egy vén, vedlett ember ült, ez az öreg Cseme Özséb. Szeme kék lehetett valamikor, most meghatározhatatlan színű és vérekes. Haja nem is fehér, hanem olyan, mint az öszeszöpört malompor. Hátlal csimbókós és zöldesszürke, mint a penész. Ruháján folt foltba kapaszkodik. Legfeltűnőbb rajta a keze: meglepően kicsi keze van. Ez Cseme Özséb, a hajdani zsellér, monográfia-író. Ül és kenyérbelet majszol fogatlan szájával. Alig lát már, de keresett ősről tud, megmondja, hogy hol keressem róla a születési bejegyzést. Egyik dédunokája megmutatja a könyveit — akkor is négy volt már csak belőlük, vajon mire használhatták el a többi? — s a savanyú szagú konyhában, amelybe a nyitott kéményen át behuhog a téli hideg, tisztán, érthetően s végtelen egyszerű szavakkal — szó szerint adom, amit akkor leírtam — így mondja el a Jézussal való dolgát, az eleven legendát.

— Huszonhat éves vótam. Karácsony hete vót. Nagy hó vót. Azon a télen akasztotta föl magát Timár Ferenc. Előtte nap vót Gyüre Julcsa esküvője. Törrel még akkor foghattak a nyulakat, senkise bánta. Nekem még akkor két kis gyeregem vót csak, a Jóska meg a Lackó. Két südőt akartam hízlalni, de az egyik akkor má' megdöglött s a másik is beteg vót.

— Aznap délután temetés vót, a Szika Vincénét tettük a földbe. Száraz-betegsége vót neki. Onnan gyűttem haza. Ojan négy óra felé lehetett, már jó sötétes vót. Feleségem, Varga Borbála, a gyereket ringázta a bölcsőbe, a Lackót s rítt. Mi bajod? — kérдем. — Megdöglött a másik südő is — aszongya. — Meg? — mondom. — Meg.

— Kimentem, megnéztem, dög vót. Elástam. De igen rosszul esett, mérges vótam. Visszamegyek a házba. — No? — aszongya a feleségem. — Engem elöntött a mérég. — Mit, no? — mondom. — Még neked van no, az istenedet! No megájj! — Kosarat fontam előtte, vót vessző a konyhába, egyet kivettem, avval mérgembe jól megvertem. Aztán vágtam egy darab kenyeret, avval leültem s kezdtem enni, éppen mint most, ú meg a falnak dűt, úgy rítt.

— Csak ríjj! — gondótam s ettem. Mér ne egyem? Mérges vótam a südő miatt. Mosmá nem lesz szalonna vagy köccsön köll kérni disznóra pénzt. A köccsön meg az embert eszi. Ezen bänkóttam s káromkóttam, az asszony meg rítt. Má azon vótam, vaj kilököm, vaj magam menek el, mer a rivást nem állom.

— Akkor kocogtatnak az ajtón s begyün egy ember. — Jóestét — aszongya. — Jóestét. — Szép magos ember vót, éntüllem látásra egy kicsinyt üdösebb, de a ruhája ugyancsak azon paraszti, mint az enyém, nem gondótam én semmit. — Mi teccik? — kérdeztem tüle. — Én — aszongya — csak egy falás kenyeret szeretnék kérni, mer a katonaságtul szabadultam, három napja uton vagyok s reggel óta éhen. Gondótam, begyüvök, ha annának. — Jól megnéztem, fáratt vót, hát aszontam neki: — No üjjön le, kenyerünk még van, azt adhatok.

— Attam neki egy darab kenyeret, leűt s ettünk csöndesen. — No — kérдем —, mijen a katonaság? — Nehéz — aszongya. — Itthun jobb? — Itthun is nehéz — aszongya —, hanem a köröszton még nehezebb. — Hol-e? — A köröszton. — Csak nézek rá s gondolom: bolond ez, de aszondom: — Hát ott biztosan nehezebb annak, aki ott van. De má Krisztus urunk is megszabadult onnan. — Nono! — aszongya. — Nono! Az emberek rosszak! — Az igaz — mondom én —, nem éppen angyalok.

— Akkor eccere csak ránéz az asszonyra. — Mér rítt ez az asszony? — kérdezi. Mer az asszonyon még meglátszott, hogy rítt. Engem meg elfogott a mérég, hogy mit nem mer ilyen csavargó, hát aszondom: — No egy ijen vándornak ehhez ugyan semmi köze, de ha ippen kíváncsi rá, megmondhatom, hogy jól

megraktam a disznók miatt, akik megdöglöttek. — Ejnye — aszongya az idegen —, hát ez a szegény asszony tehet arról? — Tehet hát! — Semmit! — De-hogy nem! — Semmit! — Engem meg elfogott a méreg. — Ej — mondom —, az én házamba talán csak én vagyok az úr? — Nem a — aszongya. — Nem? — Nem — néz rám csöndesen — hanem az Isten. — Jó, jó — mondom —, de azért a télire nem lesz szalonna, se füstölthús, se orja, semmi!

— A kezembe meg a kenyér, amit ettem, s az üvébe is. És ű néz engem igen szelíden s csöndesen. Eccer csak aszongya, s tegez:

— Nem ez a fontos, te!

— Ajnye! — mondom. — Nem?

— Nem.

— Hát akkor mi?

— A békesség — aszongya. — Az egyetértés. Az egymáshoz való szelídség. Gondod meg: most vered az asszonyt két südő miatt, de ha beteg leszöl, majd kéred szépen: Boris — így eltálalta a nevit —, aggy egy bögre vizet. Hát mi-féle igasság ez?

— Én nem tuttam neki szólni.

— No látod — aszongya —, hogy nem tucc felelnyi. Mer nem vagy igazságodba. Én sok fődét bejártam, hallod, sok mindent megétem, de aszondhatom neked, nem a szalonna a fontos, meg a füstölt hús, meg az orja, hanem a szelíd békesség egymással, meg az egyetértés. Nem az étel, te, hanem a lélek, s annak mindennemű dóga.

Szelíden evett, ette a kenyeret.

— Ládd-e — aszongya —, az éhséget kenyérrel is el lehet verni s azt még csak meg lehet szerezni valahugyan, hanem a húsér, úgylehet, má gyilkóni is köll. S minek az? Nem jó. Én mondom neked, soha azt ne nézd, mivel vered el a gyomrod éhességit. Aki azt nézi, csak a jóllakásig jut s mi az? Semmi. Másnap megín éhes leszöl, aztán megín, aztán eccer csak elfogy a hús s mi-csinász akkor? Gyilkósz vaj tolvajósz? Nougye!

S csak mosojgott.

— A lélekkel töröggy — aszongya —, aki benned van. Annak a dógaival. Én sok fődét bejártam s aszondom: ha arra nem nézel, mi kerül beléd enni-való, hanem a lélek dógaira s a lélek uttyán törekedel, eccer csak azon veszed észre magadat, hogy mindenkit legyőztél körülötted s mindenkinél erősebb vagy. Az ispánnál, a legnagyobb úrnál is, mindenkinél. Hidd el nekem. S így gyön el az idő, hogy ennivalóba is úgy válogathacc, ahogyan akarsz. Szíveid meg ezt a tanácsomat. No most — állt föl — köszönöm a kenyeret, megyek s egész háznépemmel Istennek ajállak.

S ment.

— Megájj! — mondom neki. — Ájj meg egy kicsinyt! Ki vagy te? — Csak egy vándor — aszongya. — Mit gondósz, ki más vónék? — Avval elment. Én meg csak figyelek utána, de a kutyák nem ugattyák meg az egész majorba seholse, hogy reszketni köll az egésztül. — Bori — mondom a feleségemnek — ne haraguggyál. — Nem — aszongya —, dehogy. — Te — mondom — ez a Jézus vót, hidd el nekem! — Az — aszongya az asszony s elkezd ríni. — Biztosan az. Én láttam a szemirül...

— S az is vót — mondja a vén Cseme, a monográfia-író vén paraszt —, ki lehetett vóna más? Mintha még egy kis rozmaringszag is maratt vóna utána...

*

Lejegyzem s közlöm. Az öreg egy éve halott, de mikor mindezt leírtam, még élő ember eleven legendája volt. Az értelem azt kérdi bennem: ki lehetett ez a furcsa látogató? De a lélek elhallgattatja.

(1943)

Kelepcében

BELSŐ MONOLÓG RAKOS SANDOR: „A NÉVTELEN” CÍMŰ VERSEHEZ

s egyszerre mindent tudsz és látsz és hallasz és megértesz
tudod hogy most olyan szél ütött meg
amely már tegnap tegnapelőtt is környékezett
amely elől már régóta menekülnél
reménytelen összenőtt veled kis térközzel kapcsolódva
befagyasztott pillanat mínusz X fokon
vajon ám hagyjuk most a képletet
talán lehet időt nyerni még
de mit lehet kezdeni ilyen kiélezett idővel
esetleg felosztani hatvannégy kockára
háttha sikerül megmattolni a királyt
vagy a milliméternyire zsugorodott esélyek legszélső peremén
végre rendelkezni az elejtett kő felől
nagy ördögi kör bekötödni egy régebbi sokk váltakozó áramába
s remélni hogy egyszer talán egy csodatévő gőzfürdőben majd kiizzadod
pedig tudod mint szeptemberi fuvalomban a dália
halálig vagy még tovább remeg veled
vagy vállalni az enyhülés kockázatát
csak át ne szakadjon a gát
s ha a jégpáncél megreped egy óvatlan pillanatban
jégtábláról-jégtáblára megugrani úgy
hogy a hátad közben nehogy védtelen legyen
szemben a kikerülhetetlen valósággal hipnotizálni az iszonyú pillanatot
amelyben a névtelen meghúzza m a j d a ravaszt
de Te m á r tudod furcsa érzés nemcsak azt
hogy a fegyvere csütörtököt m o n d o t t
de azt is hogy a kis térközt abszurd köldökzsinór nem szelheti ketté
sem a kés-él sem a rianás sem a golyó sem a csütörtök

Üvegkoporsó

SYLVIA PLATH EMLÉKÉRE

O, Sylvia
te nem tudod, milyen boldogok voltak
az első keresztények.
Nem azért nem tudod,
mert az arcod „...finom zsidó gyolcs.”
A t t ó l még lehelett volna első keresztény.

Bocsáss meg, amiért nem szó szerint idézlek,
amiért nem így emlékezem meg rólad:
„Arctalan arcod...”
Az arc — műalkotás,
amelynek a halál nem befejezését jelenti,
hanem beteljesedését.
És a te arcod — bár sose láttalak —
oly penge-élesen, oly fájón-félelmetesen
pihen
tudatom átvilágított mélységeiben
akár egy üvegkoporsóban.

Hordozlak magamban...

De térjünk vissza a tárgyra, amiért megidéztük:
azért voltak boldogok az első keresztények,
mert akkoriban még nem léteztek pszichiáterek
csak arénák.

Igy azután a pszichoterápia
komplikált és rafinált eljárásai helyett
a vadállatok elé vetették őket.

Téged azonban kivégzett
az ideggyógyintézet steril közönye.
— Vagy talán mégis tudod,
hogy az oroszlánok által széttépetni
nem olyan megalázó és lélekölő procedúra
mint egy ilyen cinikus,
lélekbevájkaló és megsemmisítő
kompenzatúra.

Mert:

„Nem azoktól kell félni
akik a testet ölik meg,
hanem azoktól akik
egyaránt megölik
a testet és a lelket.”

A középkori szentek
Krisztus arcát látták minden szenvedőben,
függetlenül attól,
hogy kimutathatóan bűnös volt e vagy sem.

Hiszen a szenvedés
a bűn által jött a világba;
és a Megváltó is azért szenvedett,
mert magára vette bűneinket.

Ki tudja eldönteni ma már,
amikor minden egybeesik,
hogy a szenvedőket
a saját bűneik terhelik-e csupán
vagy a közös véték súlyát viselik.
Szenvedők ma is vannak,
de nincs, aki Krisztus arcát lássa bennük.

Ezért azután,
ha nem éppen ilyesmiket vallanak,
hogy: „hazudtam négyszer,
rágalmaztam kétszer,
megszóltam a szomszédomat ötször” —
hanem a saját esendőségükön túl
még egyetemes büntudattal is rendelkeznek
és szenvednek,
mert a világ és az élet
valahogy félrecsúszott,
akkor — esetleg — pszichológushoz utasítják őket.
Mivel „a velük való foglalkozás
magasabb pszichológiai tudást igényel...” (?)
Én azt hiszem,
hogy a velük való foglalkozás
nem egy magasabb pszichológiai tudást
kívánna,
hanem egyszerűbb gondolkodást.

Te mit gondolsz, Sylvia?

Divináció

*Már minden metafora elkopott.
Már elhomályosodott minden jelkép.
Már csak ez a sugárzó képtelenség, —
akár a feltámadás, úgy ragyog.*

*Csak ez a mámor — hogy ledobhatod
önmagad, e fénylő meztelenség...
Már-már feloldódsz, mert a végtelenség
mágnesként vonz. Leszűkült tudatod*

*már kibontottad földi méretekből..
Mint Beatrice Dantét, úgy vezet föl
az elmúlást legyőző gondolat —*

*A magad-üdve e kábító kísértés.
Kijózanodsz: — ez neked már kevés, és
nem léped át a határvonalat.*

A karácsony az életünkben

A Vigilia szerkesztősége idén a karácsony ünnepével kapcsolatban tett fel két kérdést: 1. Mit jelent a karácsony ünnepe az életében? 2: Életének melyik karácsonyestéje maradt meg máig feledhetetlenül, s miért különösen emlékezetes ez az élmény? A beérkezett válaszokat betűrendben közöljük. Ezekkel a válaszokkal kívánnak mind a közreműködők, mind a Vigilia szerkesztősége a lap minden Kedves Olvasójának szeretettel teljes, igazán keresztény és igazán emberi karácsonyt.

BÉKY GELLÉRT *lelkipásztor* (Japán):

— *Mit jelent nekem karácsony ünnepe itt, Japánban?* Erre a kérdésre nem könnyű felelni. Több mint húsz éve élek és dolgozom már Japánban. Voltam karácsonykor a tokiói szegények között, plébánia-templomban, szerzetes nővérek között, iskolában. Karácsony vigíliája, a szenteste és karácsony napja a legfárasztóbb napja a misszionáriusnak: készület, gyóntatás, keresztelezés stb. A karácsonyhoz fűződő „legtestibb” asszociáció a fáradtság, álmoság. De ez csak a külső. Belsőleg mindig megrázó élmény a zsúfolt templom, az igazán szívből fakadó énekek, a sok fiatal és az egyre nagyobb számmal jövő nem keresztények karácsony napján. Kézze! tapintja ilyenkor az ember Krisztus megtestesülésének jelenvalóságát, ebben a nem

keresztény országban. De van zavaró diszsonancia is ebben az örömben: még nincs igazi japán karácsony. Az énekek, a szokások (amennyiben vannak) nagyjából a külföldi karácsony másolása. Csak most kezdenek a japánok is igazán japán módra imádkozni és énekelni. De még csak a szárnypróbálgatásnál tartunk. Nekem nagyon hiányzik az advent is. Japánban már az adventben elkezdik énekelni a karácsonyi énekeket (sok a német dallamú): iskolákban, külön karácsonyi ünnepségeken. Szóval még csak tapogatózunk.

A második kérdés: *Van-e nyoma a hazai karácsonyestének az emlékezetemben?* Emlékem volna egynéhány. Elevenen él emlékezetemben Selma Lagerlöf Krisztus legendáiból (otthon olvastam először) a tüzet kérő Szent József és az öreg pásztor története. Ma

is fülemben cseng Ady „Tegnap harangoztak, holnap harangoznak” gyermekdeden egyszerű melodikája. P. Claudel megtérésének történetét még Magyarországon fordítottam le magyarra: mint élte át az ateista ifjú Claudel a Notre Dame székesegyházban az ottani gyermekkórus *Adeste fideles*-ének hallatára karácsony délutánján az Istenember örök ifjúságát és gyermekségének titkát. Legjobban megmaradt emlékeim között a magyar advent: a karácsonyvárás tiszta, izgalmos örömeivel és a hajnali misék szűzmáriás énekeivel. Ezek felejthetetlen élményeim közé tartoznak, talán azért is, mert több mint harmincéves külföldi tartózkodásom alatt sehol hasonlóval nem találkoztam. Szegedi filozófiai éveimből az ottani jezsuita skolasztikusok énekes-táncos-botos pásztorjátékára emlékszem még most is. Ennek köszönhetem nem egy felejthetetlen karácsonyi ének ismeretét. De talán legkitörölhetetlenebbül egy tanyasi karácsony maradt meg bennem: iskolás koromban ministránsként kimentünk szánkón egy pusztai iskolába (Üllő, Tornyoslőb) karácsonyi misére. Még most is emlékszem rá, mint csodálkoztam a tanyai szegény emberek örömen és áhítatán. Volt, aki könnyezett örömeiben. Számomra a karácsony a szegények, a kicsinyek ünnepe. Ma is legjobban a Filippieknek írt levél szavai fognak meg (2,6—8): „Kiüresítette önmagát, és hasonló lett az emberekhez”.

BENAMY SÁNDOR író:

— Épp, mert bízom abban, hogy ez ünnepi szám legtöbb írása boldog karácsonyról szól, engedtessek meg, hogy én viszont két bánatos karácsonyról adjak számot. Céлом is, hogy az ellentét még jobban kiemelje a szeretet szükségességét.

Amit pedig ez ünnep szelleméről gondolok: ez a nemzet- és társadalomförlötti szellem nyer hovatovább világ-szerzte reális alapot és olyan ráépítkezést, amelyben minden közfal eltűnik, hívják osztálynak vagy határnak, s amelyben a megbékélés valóban egyetemes lesz.

Dehát, íme először az első, bánatos karácsony:

1.

Kolozsvárott, rögtön az első világháború után, sokféle szegénylegény, író, újságíró, színész gyűlt egybe s tengő-

dött. Olyan magányosak voltak ezek, hogy nemhogy a karácsony családi melegét, de jóformán még egy tányér meleg levest se élvezhettek olykor. Tompa Sándor (Pufi), akit — medikus lévén — szinte a boncasztal mellől hívott be Bérczi Miska színházi titkár: próbálja meg, ugorjon be egy operettbe (megbetegedett a táncoskomikus), és aki „otthonként” szűk, rideg albérletben kuksolt, olyan csürdögölőt válogott ki, hogy „Ez kell nekem!” — kiáltott fel a direktor, dr. Janovics Jenő — így lett belőle színész. Aradi Viktor, a máramarosi híres skizma-per szereplője és krónikása, később a *Jövő Társadalmá* folyóirat kiadója, szerkesztője ugyancsak egyszál maga búsongott. Szolnay Sándor, a festő, aki előszeretettel — már akármilyen megdöbbenő — csak sárga holttesteket festett, pirosuló tüdővésztes arcával elveszetten bámult a világba. És még sok-sok pályakezdő — Kemény László, a később jónévűvé vált pesti színész, Kibédi Sándor, ez az örmény-perzsa keveredésű költő, aki pontosan kikutatni vélte, hogy Petőfi Sándornak volt egy Pila Anikó nevű cigánylány szerelme (ebből aztán Kristóf György irodalomtörténész-professzorral nagy pamflett-vitába is keveredett). de még Erdélyi Kálmán marxista szociológus is várt-várt valami csodalényre, aki a karácsonyfa alá, terített asztalhoz inti. (Pufi, igaz, szentestére mindig hazament Székelyföldre s csak másnap ült közénk.)

És az a csodalény Kaszab Anna, a színház sudár szépségű drámai hősnője alakjában meg is jelent: gyönyörű, nagy karácsonyfát állított és díszített fel dúsan a Mátyás téri New York szálló kávébarna színű, meleg hangulatú éttermében és — igen, igen! —: terített asztal is várta gyámolítottjait. Oly békésen, oly szépen, oly barátian ülték körül azt a szépségesen világító fát a három, különböző elveket valló napilap árva munkatársai, a családalan színészek, festők, rajzolók... Sosem felejttem Guncser Nándor grafikust, aki még e zöld túrengeteg fényében és illatában is csak keseregni tudott, és fájdalommal énekelte a nápolyi dalt: „Vorrei morire... meg akarok halni...”

Azután, úgy éjfél felé, a magányukra csak most igazán eszmélő fura, színes „egyedek” mélabús fejét egyszerre csak meleg mosollyal hintette be az étterem kihajló üvegajtájában nemtő-

ként feltűnő Kaszab Anna, mögötte a meleg diószemű Hunyady Sándor, a negédes bájjal billenő nyakú Kuncz Aladár, akik bizony meleg, megszkott, otthonos légkörből, a híres Óvári család Monostori úti örök-vendéglátó házából kukkantottak be hozzánk hazamenet, Kaszab fel a szállodai szobájába, Hunyady meg Kuncz a Majális utcába, ahol „Dadi” nővérénél, a kedves Szabó családnál egy ideig együtt laktak a 6. szám alatt, a kapu alatt balra.

Mondhatom, fényben úszott akkor minden körülöttünk!

2.

A másik karácsony, amelyről nem is én beszélek, hanem amelynek történetét a megszenvedettnek szavaival idézem, sokkal-sokkal szomorúbb. Talán fokozhatom átérzését, ha Goethe soraira emlékeztetek: „Ki kenyerét könnyel sose ette — Ki a gondterhelt éjeket ágyszélen ülve nem töltötte — Az nem ismer benneteket, ti Égi Hatalmak!”

Nagy Karola, e fiatalon, 27 éves korában, 1933. február 27-én elhunyt írónő idegen nagyvárosban, éhesen, elhagyottan átkószált karácsonyestje volt ez. (A „titokzatos, misztikus, végzetes 27-es szám!” — Carlo Lévy *Az óra* című regényében.)

Egyedül mentem az utcán. Szédültem és az anyámra gondoltam. Ő most ott a kisváros sűket ege alatt észrevétlenül letörli azt a könnyet, amely mindig kiszökik, amikor rám gondol. És amikor kimegy az udvarra vagy az apám előtt (hogy ne káromkodják, amiért mindig csak rám gondol), valami megszűröl jövő, gondolatot takaró dalt hümmög. Nem dal ez, csak a könnyeknek artikulátlán dalban való kifejezése.

Én már ezt sem tudom megtenni. Már nem is gondolok semmire, sem messzi nyugalomra, sem kétségbeesett, vergődő gondolatokkal a nyomorra, s különben sincs, aki elől takargassam fájdalmamat. Pedig valakinek úgy el szeretném mondani. Úgy, mint az anyámnak, hogy édes, és ezt egész halcan, de ne légy szomorú, én a tegnap óta nem ettem. Van még négy leiem, de ezt tartogatom, tudod, arra gondoltam, hogy még holnap sem lesz.

Vártam valakit, aki jön és aki mellé mehetek... aki mellé tartozhatom... hiszen karácsony este van. Olyan irigykedve néztem azokra, akik voltak valakivel. Szólni valakihez, egy

hangot kiszakítani a torokból, egy becéző szót hallani... Akárki, ha megszólítana. Bárki.

Megálltam a bulvárd sarkánál... és most merre menjek? Nagyon messze vagyok otthonról, visszafordulok és hazamegyek. Pedig a házigazdám megkérdi megint, hogy elhoztam-e a házbért, és amikor elfordulok, káromkodni fog és megüzeni a cseléddel, hogy estig, de legkésőbb holnap délig költözzem ki, mit fogok akkor megint mondani? De oly rettenetesen fáradt vagyok.

Csak lenne valaki! Elindultam. De egy lopakodó árnyat éreztem a hátam mögött. Hátrafordultam. Egy nagy, lompós, fekete kutya jött utánam. A szemét a szemembe kapcsolta és megcsóválta egy kicsit a farkát.

Vajon kihez tartozik? Elszánt hozzá-tartozni-akarás volt a szemében.

Gyorsan mentem tovább. Egy kutya a hátam megett jön, vajon mit akar? Miért jön? Fekete. Még mindig érzem.

Hátrafordultam. Jön. Felnéz rám és most egész barátságosan rámnevet. Mit akar ez a kutya?

Mimelem, hogy egy plakátot olvasok. Hátha addig elmegy. Nem látom a betűket, nem is nézem, a plakát piszkos. Vajon elment már?

Elindulok. Messziről követ. Megálllok egy útkereszteződésnél. Mit akar ez a kutya? Most talán elhagy?

Félszemmel ránézek. A kutya is félig behunyt szemmel néz, oldalt fordul és visszafelé indul. Gyorsan megfordulok, és amennyire tudom, meggyorsítom a lépéseimet. A következő percben hallom a kutya lágy talpának a neszt a hátam mögött. Hátrafordulok.

— Kusti! — kiáltom. — Menj el! Ne jöjj utánam!

A nagy, fekete kutya néz, néz szomorúan.

— Ne gyere utánam — kérlelem. — Hallod?

És elindulok hamar. Na, most megszabadultam tőle. Miért jött mindig utánam, nem akarom. Én nem akarok meghalni. Fekete kutya, ez az ördög... Igen... Olvastam egyszer, amikor még olvasni tudtam.

De most már nem jön utánam. A fal mellé álltam, odalapultam és hátranéztem. A kutya összehúzta magát, ő is behúzódott egy kapualjba és onnan fi-

gyelt. A szeme fenyegető volt és hű, kutyahű. Azért jön utánam, mert meghalok. Egész biztosan meghalok, jön utánam a kutya...

Egy kicsit körülnéztem. Mit csináljak. Hát meghalok azért, mert tegnap óta nem ettem? Azért, mert nem tartozom senkihez sem? Szaladni kezdtem. Kirohantam egy utcán és akkor eszembe jutott, hogy van még négy lelem. Éppen akkor állt meg egy birzsár, kértem a bársonykaftános kocsist, vigyen el két sarkot. Elindultunk, kihajoltam a kocsiból, ide talán nem követ a kutya. Még egyszer visszaneéztem. A kutya leült a járda szélére és hangosan, fájdalmasan vonított.

Késő este kerültem haza. Szédültem. És akkor egy pohár vízzel lenyeltem öt veronál pasztillát. (Nagy Karola: „Itt voltam”. Egy lélek lángolása és elhamvadása. Benedek Marcell tanulmányával. Budapest, Epocha, 1934.)

Így írta le Nagy Karola ezt a rettenetes, árva karácsonyestét. Nemhiába adta írásának ezt a címet: „Két kutya”. De élete végéig elmondhatta szegény, miként a kínai Ti, Kr. e. 2700-ban, bírái kérdésére: „Az voltál-e, aki vagy?” „Nem voltam az, aki vagyok — felelte Ti —, de mindig az akartam lenni, és nem tudtam.”

Fiókomban őrzöm Henri Barbusse levelét: „Valamennyi országnak egyesülnie kell, egyetlen közös országot kell alkotnia, és nem húzódozom kijelenteni, hogy ez az ára a jövő nemzedékek boldogságának.”

Korunk még középkora sem a történelemnek, az emberiségnek. Valamikor meg sem értik majd ezt a mostani széttagoltságot, és hogy mindenki vak-tában vagdalkozhatott a világban. Az „útlevél”-ről azt fogják kérdezni: egy levél volt, amelyet az útra kellett vinni?

Egységes emberiség, egységes társadalmi rendszer: csakis ezen a talajon virágozhat ki igazán és teljesen a Szeretet, a karácsony gyönyörű Esménye.

ERDÉLYI ZSUZSANNA néprajzkutató:

— Gyermekkoromban a karácsonyt nem éreztem egyértelműen örömnepnek, jóllehet azt hallottuk, úgy tanultuk, hogy Krisztus születésének napja, a szeretet, a család ünnepe. Örömnep. Mégsem tudtam annyira örülni

neki, mert olvastam, milyen gonosz volt Heródes, a zsidók királya. Félelmében (és mérgében) megöletett minden kicsi gyermeket. Tanultam azt is, hogy Szűz Máriának nem otthon született meg a kis Jézus, hanem messze idegében, egy piszkos istállóban. Csak ott találtak szállást neki, nem fogadta be őket a hidegben senki.

A betlehemi születés eseményeinek szomorú és véres mozzanatai keveredtek bennem, s nem értettem, hogy miért e nagy öröm. S miért örültek a pásztorok? Biztos nem tudták, hogy a szép kis Jézus egykor a kereszten fog meghalni.

Karácsonyaim érzelmi kettősségét, Mária könnyes örömét sokáig nem oldottam föl, nyomása alól fölnöve sem szabadultam. Minderre csak jóval később került sor, már néprajzos koromban, hosszú gyűjtőútjaim alatt, analfabéta öregeimmel való találkozások megokosodásában. Hagyományait kutatva megismertem életüket, hitüket, tudati, lelki ábrázatukat, a valóságos és a valószínű felüli világok különös összefüggéseit, Mária alakjának az életükbe való beépítését, bonyolult lelki működését. Mindennek áttekintésében első sorban a lényegre érző alázatos szívűek segítettek, a Mária-szobás, „szent sarok”-os palócok, jászok, a misztikum iránt oly fogékony székelyek, bukovinaiak, moldovaiak is. Ők oldották föl bennem karácsonyi érzelmeim kettősségét, az öröme boruló bánat látszólagos ellentétét akkor, amikor így fogalmazták meg december 24-e lényegét, a betlehemi születés eseményét: *Szenvedeje este*.

Szenvedeje estének nevezik a bukovinai székelyek a „karácsony vigiliáját”, a szentestét.

F. M.-né, 1901, Hadikfalva, ma Felsőháza (Tolna m.) így értelmezi: „Szenvedeje este. Hát így mondjuk, ugye szenvedejin. Mert akkor már szent este (van). Sír a Szűzanya. Keserves. Szóval az a keserűség, hogy nem fogadták be, az a szenvedés... úgy sírtak, hát el voltak keseredve. Azért mondták ugye, hogy szenvedeje, szenvedeje... Ez keserves vót.”

Ki tudja, miért nevezik így? Úgy tetszik, a székelyek Krisztus születése ünnepén nem a keresztnyi világ egyetemes örömét érzékelik első sorban, hanem, gyönyörű meghatározásuk szerint, a szenvedést, az Istenszülő Máriának

a „nehézkés Szüzetskének” esti bolyongását. Mig e sorokat írom, eszembe jutnak azok az erdélyi kántálók és hosszú román kolindák, melyeket karácsony este énekelnek el az ablakok alatt, de amelyekben több nagyheti szenvedés-mozzanat is megjelenik. Ki tudja néplélektanilag, hogy ez az érzékenység milyen közösségi, vagy egyéni belső visszhang folytán vetül ki így a nép költészetében, mint például egy búkkaranyosi kántáló ének gyászjegyeiben is. A költő Bari Károlytól vettem föl az éneket, melyben a népi költés szimbolikus nyelvének jelképpárjában fejeződik ki már a születés percében is előre vetülő szenvedés és halál: / *Karácsonyi éjjelőra, / Megszületett Istenfia. / Megszületett Istenfia, / Az ártatlan kis Jézuska. / Gyerünk mennyünk járszolóhoz, / Boruljunk le a lábához. / Fekete fábul a böcső, / Fekete fábul a járszol.* /

S mialatt öregasszonyaim elképzelései szerint „keserves” történetek apokrif hagyományokból táplálkozó részleteit hallgattam, eltűnődtem a Simeon-jelent zárószavain: „...A te lelkedet is tör járja át — *hogy így megnyilvánuljon sok szív érzése*” (Lukács 2;35. 1967-es római bibliafordítás).

Károli Gáspár ezt a részt így adja vissza: „...hogy sok szív gondolatai nyilvánvalókká legyenek”. Az 1973-as új katolikus Bibliában ez így áll: „...hogy sokaknak kiderüljenek a titkos gondolatai”. A sokféle változat többféle értelmezést tesz lehetővé. Bennem talán a bukovinai „szenvedeje este” meghatározás miatt az 1967-es római fordítás szavai visszhangoznak a legerősebben, jöllehet más irányba visznek, mint a teológiai magyarázat, mely szerint a nevezett résznek ez az értelme: „Az embereket belsejük szerint ítéli meg a szívek és a vesék kutatója, nem pedig a külső látszatra” (az 1973-as Biblia jegyzetei, 1217. old.).

En a magam számára F. M.-né nyomán és a mindenkori F. M.-nek nyomán a „*hogy így megnyilvánuljon sok szív érzése*” gondolat mondanivalóját nem az embereket megítélő Krisztus-jelentésben keresem, ahogy az okos jegyzet sugallja, hanem, meglehet helytelenül, a krisztusi, máriai életutat szemlélő, lélekben, de sokszor a valóságban is azt végigélő emberre vonatkoztatom. Emberekre, akik, ahogy ezt öregeim élete példázza, a szenvedésen keresztül jutnak el az örökös előképig,

Máriáig, végső soron Istenig, így legbelsőbb önmagukig. Mert Mária bennük él, ahogy minden vallásos emberben, különösen az anyákban él, a szenvedést eleve vállalókban, a születéstől a temetésig végigélőkben. Mária érzésein keresztül nyilvánulhat meg sok szív érzése, mert az ő sorsában fejeződhet ki bármely nehéz sors „jászolágya-keresztágya”.

Mária kozmikus méretű, a természetet is gyászra kényszerítő fájdalommal eltörpíti a saját nyomorúságot. Mi az én bánatom a Szűz Anyához képest — mondja az egyetlen fiát üzeni baleset során elvesztett özvegyasszony, — az én fiam csak meghalt, de a Szűz Anyának látnia kellett, hogy mennyire szenved szent fia. Viszont a betlehemi csillag fényében saját gyermeküket legalább olyan fényesnek látják, mint Mária az ő „világéksége” fiát. A saját szegénységük égi igazolást nyer az Istenfiú „rongyos” istállójában.

Ez az egyformaság tudata, a minden anyában élő jobb sors reménye, a szánnalom a bolyongó Mária iránt, kapcsolta az anyák millióit, ez Egyszemhez, ki útközben egyedül, sennyes baromszálláson szülte meg fiát. E szegénységet szépítő, önsorsával békítő betlehemi eseménykör mélyen a tudatba vésődött képsorokban rögzült, amely képsorok viszont bármikor mozgásba hozhatóak a visszaidézés, beleélés, ezzel a szánnakozva megbékélés vágyára. Nemzedékek nagy hitű asszonyainak égi-földi váltásai, belső történései ismeretében követhetjük annak a léleknek útját, aki eljuthatott „az én fiam csak meghalt” háborzongató megfogalmazásáig--nyugalmáig. S hogyan? Mária képpével tudatában és Mária érzéseivel szívében. Így és ily értelmezésben is elfogadható az Írás szava: Mária saját életével, szenvedésével lehetővé tette, hogy — *így megnyilvánuljon sok szív érzése*, azaz rajta keresztül kifejezést nyerhessen sok érzelem: az öröme éppen úgy, mint a bánat, mi több, a vallási szférába vetítve, érdemszerzővé is válhasson.

Bármikor mozgásba hozható képsorok a visszaidézés, beleélés, ezzel a szánnakozva megbékélés vágyára — írom fontebb. Nézzük meg, mit jelent ez a mondat F. M.-né válaszában a fenti összefüggések értelmében. F. M.-né tovább szólna a *szenvedeje este* keserveiről — melyek az övét is idézik, s melyek a saját sorsot az istenanyai

sors síkjára emelik, erőt adó, kegyelemmel járó transzcendens szintre helyezik — így folytatja:

(Hiábavaló hosszú próbálkozás után Szent József) ... azt mondja: „Állj meg, még itt megnézem, ezek rokonyok, hát-ha — aszongya — befogadnak. Nem fogadta bé senki. S tuggya, mikor kimentek, nem vót mit enni, éjjel vót, úgy fé'tette, hogy nehogy megfázzék Mária, kimentek egy istállócskához, odamentek. Hát ugye, az rothadásos piszkos vót, hát elhagyatott... kitakarította hamar kezivel, mindenképpen kaparculta essze a ganyét és osztán esszetakarította annyira, hogy lett egy, csinált egy ágyacskafarmát, elment, szalmát keresett, odarakosgálta szépen s akkor a feje alá es valamit. S osztán — aszongya — elfutok, most hozok egy fazakacskát, mibe főzzünk. Hozok egy tányérkát es, úgy elszaladott. Elment, hogy valami ennivalót, vagy valamit. A Szűz Anya csak imádkozott, érezte, hogy má' most eljön az óra, mert tudta ezetett. Az Úrjézusról meg lelt sugárolva. De hiába, mégis úgy imádkozott, elkészítette a Szűz Anya a ruháit, mindenfélét, mindent elkészített — hanem lássa, mindent egybemondok —, mikor ők mentek el Szent Annától vót készítve sok szép ruha a kis Jézus jövetelire, de nem vitte el! Szent Annáék vettek vót. De nem vitte el, hogy nem, hanem csak ennyit vitt el. Egy ökröt vettek, vittek el s azt a szamarat. S elvittek csak két rendcskét, hármat, olyan alacsonyabbat, mert az Úrjézus nem szeretett felválni, sem a Szűz Anya, tuggya. S olyan alacsonyabb ruhát, olyan pelenkának. Azokot es elkészítette a Szűz Anya, leült oda s mindig előre térgyenállott s akkor megint leült, s megint imádkozott. Imádkozott s Szent József szaladgált erre, arra, mindent, valami ajtócska forma is legyen, hogy ne menjen be a hideg, mégiscsak le tudjon ülni egy kicsit a Szűz Anya. Így tötötték el az üdőt, s akkor utóján a Szűz Anya még a haját es így eleresztette, eleresztette. Közeledett az Úrjézus, eleresztette a haját es úgy imádkozott Szent Józseppel (amit mond, mutatja is, végigcsinálja), s úgy térdénállva sírva imádkoztak s a Szűz Anya es. Úgy imádkoztak. S akkor az Úrjézus, úgy, mert a Szűz Anya, megtudja az Úrjézus tennyi, amit akar. Az Atya Isten megtette ám (a szülésről szól a maga szemérmes nyelvéen) a Szentlélekúrsten által mindenfélét, hogy megszüle-

tett a kis gyerek. Meglett. De úgy maradt (Szűz Mária), ahogy vót! Az biztos! S akkor beletakargatta, odatette, hogy lássák meg, ugye elment az angyal, megjelentette a pásztoroknak. De imádták, úgy sírtak, hát el voltak keseredve, azért mondják ugye, hogy szenvedéje, szenvedéje. Hát ez szenvedés vót, mikor e' nagyon keserű vót a Szűz Anyának, tuggya, hogy ő tudta azt, hogy Isten fiát foglalja magába s mégis senki lélek nem fogadja bé. Ez keserves vót — *nem azért mer' nekem a legkisebb fiam úgy született, az úton.* Az Isten adott erőt rá, hogy én is felvettem s hazavitettem. Na, hát mondja, ki tudta vóna csinálni azt meg, ha az Isten nem adott vóna erőt hozzá? Ez így van, hogy a Szűz Anya ugye mindig, mindig ő bízott (biztatott értelemben). (F. M.-né tizedik kései gyermekét várta, akinek jövetelét különös álom jelezte. 42 éves volt akkor.) S fiúgyermek született nekem, lássa-e. Március 19-én van József s 25-én megszületett a gyerek. József. József hát. Ez született nekem, lássa. Sírtam, nagyon sokat sírtam, mert ugye nagy családdal vótunk s oszt szégyelltem es magam mer' már nagy lányok vótak, s akkor azt mondta álomban egy asszony: »Ugye ljányom, te sírsz sokat azért' az ajándékér', amit az Úristen neked adott. De ne félj, veled leszek utolsó percig.« S úgy is vót, hogy hat kilométerre jöttem haza felé. Na, jöttem haza felé, már ott rosszul lettem, még abba a községbe (falujuktól négy kilométerre — Bukovinában). Jöttem haza felé. Haza felé haladgattam, haladgattam, de az Úristen tuggya, de más senki, hogy mit viseltem el, hogy mennyi fájást. De csak örökké azon sírtam, hogy »Szűz Anyám, hát öregségemre!!!« — mongya — (felém fordulva) tizedik család vót ez nekem. S mondtam, hogy öregségemre ejjen szégyent s így meg úgy, így magamba, de örökké sírtam. Tuggya. S akkor mégis, mikor misére harangoztak be tíz óra tájban, akkor én, vót egy híd, felleptem a hídra, én éreztem, megbocsásson amér' mondom, hogy, hogy az egész csontom repede. Én akkor félre léptem, egy izé, egy szélre, így ment, a kerteknél ment vóna le, osztán, de még mi hol laktunk? Még négy kilométer majdnem. S akkor én té(r)dre léptem, így fé(t)rdre léptem s a gyerek megszületett. (Mutatja, milyen helyzetben.) S mintha elvágták vóna (a köldökzsinórt!). Se nem piszkos nem vótam, se semmi, nem, nem

vótam piszkos. Az Úristen úgy megsegitett, hogy nem kellett senki, má' attól félttem, hogy megesznek a kutyák, akkor ott a tanyán laktunk. Megesznek a kutyák, nincsen itthon (az ura) — oda vót hadi munkára —, szégyellem mondani, ugye a leánykáknak es, mer' vége az életnek, de az Úristennek nagyobb vót az ereje. Hazavittem a kis gyereket. S akkor tettem oda, behoztam neki a kis dunyocskáját, mindenfélét, belé kötöttem s akkor lefeküdtem, s akkor sírtam es, amennyi jól esik. Tuggya, mer' úgy gondoltam magamba, hogy öregségemre éjjen szégyent érni, éjjen szégyent hát hogy lehet??!!!"

Ezek után nem könnyű arra válaszolni, hogy melyik karácsony él legjobban az emlékezetemben. A sok szép és a sok nehéz közül a legszörnyűbb és a legszebb. A legszörnyűbb 1944 karácsonya, amikor a Halál angyala szállt el a város fölött s rettegéssel, félelemmel töltötte el a lelkeket. S a legszebb 1948 karácsonya, amikor első gyermekem vártam. Bár látszólag csak ketten álltunk a fa alatt, valóban már érzékelhetően is hárman voltunk. Fiam heves jelekkel tudatta, hogy ő is közöttünk van. (Hevességét ha nem is magyarázza, de jellemzi, hogy március 15-én született.) — Úgy éreztem, csillog ragyog a mi fejünk fölött is, mely elhomályosítja a karácsonyfa gyertyáit, de nem a bennünk lévő fényt...

GÁL FERENC teológus, a *Hittudományi Akadémia* professzora:

— Különös érzelmek, beszédes romantika gyermekkori karácsonyaimhoz sem kapcsolódott. Talán csak az énekek lendülete és valamilyen családi bensőség emelte a többi ünnep fölé. A középiskolai hittan és más olvasmányaim megsejtettek valamit az isteni és az emberi találkozásából, amit az egyház ünnepelt. De csak teológiai tanulmányaim idején értettem meg, hogy miért van a karácsonyban igazán költészet, öröm, és miért fejeződik ki benne a sóvárgás a béke és a szeretet után. Akkor még a teológiai kézikönyvek mellett illett Szent Tamás *Summá*-jának megfelelő fejezeteit is elolvasni. A római Gergely egyetemen a dogmatikának a Krisztusról szóló részét a barokk szónoknak is beillő P. Filograssi adta elő. Az ő csapongó előadásai mellett Aquinói Tamás logikai

pihenőnek is számított. A *Summa* híres Harmadik Részében a megtestesült Igeről szóló tárgyalás ezekkel a szavakkal kezdődik: „Reményünk kialakulásához egy dologra volt szükség: igazolni kellett, hogy az Isten szeret bennünket”.

Tamás nagyon jól tudta, hogy az ember és a világ esendő, mulandó. Jövője csak akkor lehet, ha a Teremtő méltónak tartja magához. Krisztus itt-léte azt bizonyította, hogy Isten valóban atyánk akar lenni és örök hívást adott. A hívő ember a semmivel, a mulandósággal szemben azért érez talajt a lába alatt. Krisztusban az örök Fiú úgy jött hozzánk, mint gyermek, mint családtag, mint megértő testvér, aki elveszi a világ bűneit, és kész bennünket is átalakítani saját hasonlóságára. Azóta tudjuk, hogy gyengeségünk és halandóságunk ellenére is lehet belőlünk valaki, és teljességet az igazságosság, a szeretet és a boldogság utáni vágyunk. Számunkra a remény nem sóvárgás, hanem támaszkodás az isteni szeretetre. Az egyházban a karácsony hangulata ebből a reményből táplálkozik, s az én karácsonyom is. Nemcsak úgy, mint egyéni emberé, hanem úgy is, mint aki vállalta az evangélium terjesztését és a Krisztusról szóló tanúságtételt.

Tudom, hogy ma a karácsony sokfelé erősen szociológiai színezetet kapott, sőt akárhányszor kimerül ebben a szociológiai színezetben. Hit nélkül is meg lehet ülni a család, a béke és a szeretet ünnepét. De akkor legfőleg magunkat figyelmeztetjük, hogy ezeket az emberi értékeket keresni kell, vagy éppen csak sóhajtoznunk amiatt, hogy ezek az értékek távoli ábrándok. A hívő ember karácsonyában benne van a személyes Isten, s ő engem tesz képessé a szeretetre, a békességre, a megbocsátásra és az örömré. Ezért számomra ez az ünnep nem hangulat, nem költészet, hanem továbbcsengése annak a betlehemi szózatnak, amely a Megváltó születéséről beszélt.

JOÓS ERNŐ filozófus, egyetemi tanár (Montreal):

— Mit jelent számomra karácsony, és melyik karácsonyestére emlékszem még ma is vissza eleven emlékezetrel? Alapjában véve két különböző kérdés. Az egyik túl nehéz, a másik túl könnyű.

Mesélni a múltról a legtöbbünknek könnyű, különösen amikor már öregszünk. Könnyű, mert a mese, még ha nehéz napokat idéz is fel, felment a gondolkodás alól. De valaminek a jelentőségéről szólni szellemi erőfeszítést igényel, s mint minden más vállalkozásba, így ebbe is bele lehet bukni. Ennek ellenére vállalom a kockázatot, hiszen vállaltam az életet, a hitet és minden vele járó kockázatot.

Jegyezzük meg itt, hogy a kockázatnak is vannak fokozatai, még a hiten belül is. Nemde könnyebb Isten létezésében hinni, mint elfogadni Jézust? A teremthöz, vagy a teremtes valamilyen formájához még hitetlen tudósok is eljuthatnak, mint egy logikai vagy egy természetes szükségszerűséghez. De ki hallotta, hogy tudósok tudományos lapokban vagy kongresszusokon a Megváltó és a megváltás szükségszerűségét vitatták volna? Így Istenhez többen eljutnak, mint Jézushoz, mert Istent egy bizonyos fokig racionalizálni lehet. Akik a középkori filozófiában jártasak, tudják, mennyi furfangos okoskodást találtak ki teológusaink, hogy a Szentháromságot megmagyarázzák, tehát racionalizálják.

Annak a kitételnek, hogy Isten úgy szeretete a világot, hogy az ő megszülött fiát adta értünk, nincs logikus magyarázata. A szeretet a logikán túl van, azért magyarázhatatlan. A tényeket le lehet írni, de nem lehet mindig olyan magyarázatot adni, ami szükségszerűségüket alá tudná támasztani. Amikor egy összetört édesanya ráborul bűnöző fiára, akit a rendőrök agyonlőttek, és azt mondja: „Végre visszakaptam a drága fiamat” — akkor a filozófusok kivonulhatnak a teremből. Ez a szeretet meghaladja az értelmet. De éppúgy belefojtja a filozófusokba a szót ez az angyali üzenet: — Mert született néktek a Megváltó, örvendezetek! A legtöbben önigazolással töltjük el életünket, mintha az ész az Isten csak arra adta volna, hogy menetetődzünk. Ideje lenné rádöbenni, hogy a karácsonyi örömszerzés csak annak szól, aki bűnösnek érzi magát, vagyis akinek szüksége van a Megváltóra. A karácsonyi üzenetnek ezt a felét az emberiség szereti elhallgatni. Pszichológusok, filozófusok, politikusok hirdetik, hogy a bűntudat alsóbbrendűségi érzés és karakter-romboló. De a bűntudat nem egyenlő az alsóbbrendűségi érzéssel, íme egy másik irracionális fogalom.

Paul Ricoeur francia filozófus azt írja, hogy a bűntudattal vagyunk beoltva a *Lét-be*. Tehát a bűntudat függő állapot, amely az Abszolúthoz, a Léthez, Istenhez való viszonyunkat lelki élményen keresztül konkrétan, nem racionálisan, igazolja. A karácsonyi képből ez a függő állapot az alázatosságban nyer kifejezést. Az alázatosság egyenlőséget teremt király és pásztor között, s ezt az egyenlőséget jelképezi a keleti bölcsek, vagy a három királyok tisztelete a gyermek Jézus előtt.

Manapság az egész világon, Keleten és Nyugaton, a népek az egyenlőségért és a szociális igazságokért harcolnak. Mond-e nekik valamit a karácsonyi üzenet? Amikor a bénát odavitték Jézushoz, így szólt hozzá: Menj el, bűneid meg vannak bocsátva. Jelezte ezzel, hogy könnyebb gyógyítani, mint a bűnöket megbocsátani. Nem figyelmeztetés ez arra, hogy a szociális bajok orvoslása a lelki bajok istápolása nélkül csak félmegoldás? A nyomorúság nem zárja ki a lelki gögőt. — Karácsony a szeretet ünnepe, hirdetjük a világnak. De van-e szeretet alázatosság nélkül? Van-e alázatosság bűntudat és bűnbánat nélkül?

A kérdés második felére most már könnyű válaszolni: felejtethetetlen marad számomra 1945 karácsony estéje a francia fogolytáborban. Az első karácsony, amit nem családom körében töltöttem, amikor más ajándékot nem kaptam, mint a magyar és német karácsonyi énekeken keresztül ható békességet, amely abban a nagy testi nyomorúságban olyan lelki megkönnyebbülést nyújtott, mint ezek a szavak: Menj el, bűneid meg vannak bocsátva.

*

Ui. Alig hogy megírtam ezeket a sorokat, Rio de Janeiro szegénynegyedén keresztül vitt az utam. A hegyoldalt nyomortanyák lépcsőzetes sorai szegélyezték. A karácsonyi gondolatok egyszerűbb lelkiismereti kérdéssé váltak számomra. A nyomorúság durva valósága megalázza a szép gondolatokat. „Kenyér vagy kegyelem?” — vetette fel bennem a kérdést, mint egy tetemrehívást, szociális felelősségérzésem. De a megalázott alázatosság felbátorított s így vágtam vissza: Miért kell az egyiknek kizárnia a másikat? Legyen ez az én karácsonyi üzenetem, és felejtethetetlen lelki élményem.

J. E.

KADÁR LÁSZLÓ egri érsek:

— Mit jelent számomra a karácsony?

Az üdvösségtörténet legfontosabb és legnagyobb eseménye az Üdvözítő Jézus Krisztus megváltói szenvedése, halála és föltámadása. Ennek a misztériumnak a megünneplése, a húsvét áll a keresztény gondolkodásban az ünnepek csúcán, mint a liturgikus év legnagyobb eseménye. Érzelmileg azonban az emberek, sőt a hívek legnagyobb része a megtestesülés ünnepét, a karácsonyt tartja az esztendő fő ünnepének. Miért? Azért, mert a karácsony ünnepéhez fűződő évezredek hagyományok, kedves szokások, a családi életben betöltött szerepe segítettek elmélyíteni az emberek lelkében azt a fölismerést, hogy az Isten Fia, a második isteni Személy kedvünkért nemcsak emberi természetet vett föl, hogy emberré válva teljes sorsközösséget vállaljon velünk, hanem szeretetében addig ment, hogy tehetetlen, parányi gyermekként, földi édesanyja öléből lépett a világba. Karácsony ünnepét az teszi számomra is egészen emberivé, meleggé, érzelmileg gazdaggá, hogy a megtestesülés fontos és isteni eseményét az Isten szeretete ennyire közel tudta hozni hozzánk, emberekhez. A gyermek Jézus a Szűz Anya öléből felénk tartja kicsi karját azzal a gyermeki és mégis isteni szeretettel és jóságot sugárzó mosollyal, amely feloldja szorongó félelmünket, meglágyítja gögös ellenállásunkat és lángra gyújtja a közönységek hamuja alatt szunnyadó szívünket.

Maga a megváltás is az isteni szeretetnek és jóságnak a műve, de a megtestesülésnek ez a módja, melyet a karácsony ünnepe évről évre megjelenít nekünk, teljesebbé és emberközelivé teszi ennek a szeretetnek kinyilvánítását. „Gyermek született nekünk, Fiú adatott nekünk!” — ujjong az ősi ígéret nyomán az ének, amelyre visszhangként válaszol a karácsonyi dallamok és énekek szinte megszámlálhatatlan áradata. Nem véletlen, hogy a karácsony titka ilyen hosszan tartó és gazdag zengésbe tudta hozni az emberi lélek húrjait. Az Isten felénk kitaruló szeretete és jósága igazán emberien, valódi emberséggel mutatja meg magát nekünk.

Az isteni Gyermek emberközelségét és meleg közvetlenségét fokozza az is, hogy a Szűz Anyával és Szent Józseffel együtt a családi közösség meleg légkörébe vonz bennünket. A gyermek

a családi közösség célja és összetartó ereje, mint a szülők egymás iránti szeretetének megtestesülése, itt, a karácsonyi éj fényében az Istent és embert összekapcsoló szeretetnek válik élő bizonyosságává. De ugyanakkor megszenteli és kegyelem-közvetítővé teszi az emberi családi kapcsolatokat, magát ezt az alapvető emberi közösséget is. Ezért érzem a karácsonyt különösképpen is a Család ünnepének. Az emberi közösség, mint közösség is átéli, hogy a gyermek Jézusban őt is szereti és magáénak fogadja el az Isten.

Meggyőződésem, hogy a keresztény és a papi hivatáshoz szervesen hozzátartozik ennek az örömhírnak, az isteni szeretet bizonyosságának a továbbadása. A karácsony misztériuma segít abban, hogy átéljük nemcsak azt, hogy Isten megbocsát és üdvözíteni akar, hanem annak a valóságát is, hogy ilyen emberközeli, jóságos szeretettel és örömmel akarja ezt megtenni. A karácsony örömhíre megérteti és megéretteti velünk, hogy hogyan és milyen nagyon szeret bennünket az Isten! És ezt a bizonyosságot, ezt az örömhírt szolgálni, továbbvinni és továbbadni, a legnagyobb és legfontosabb hivatás ezen a földön.

De karácsony titka azt is megérteti velünk, hogy ha az Isten Fia a szeretet meggyőzésének ezt az útját választotta arra, hogy Istent kinyilvánítsa a világnak, akkor az általa alapított közösség az üdvösség szolgálatára, vagyis az egyház is, csak a szeretet törvényére épülhet föl. Méghozzá arra a bensőséges, meleg családi légkört sugárzó szeretetre, amelyet a karácsonyi Gyermek teremtett meg maga körül a betlehemi éjszakában. Az egyház közösségeinek, legyenek azok egyházközösségek vagy akár egyházmegyéek is, erre a szeretetre kell fölépülniök, amely a jog és igazságosság alapvető, de önmagukban rideg törvényein túl éltető, eleven, meleg energiával töltik el a közösség életét. Ezt a szeretetközösséget kell a lelkipásztornak, papnak, püspöknek egyaránt szolgálni.

Visszatekintve az átélt karácsonyokra, az ünneplésnek két típusa él bennem. Az elsőbe tartoznak a gyermekkorom és fiatal éveim otthoni, a szülői ház meghitt és meleg légkörében átélt karácsonyestéi. Szüleink áldozatos lelkületű előkészülete; a nagy létszámú család minden kis tagja számára gondosan kiválasztott és megszerzett aján-

dékok a karácsonyfa alatt, már korán megérezteték velem és testvéreimmel, hogy itt olyan szeretetnek az ünneplése megy végbe, amelynek eredete és végső gyökerei a metafizikai valóságba, az Isten szeretetébe nyúlnak vissza. És megtanítottak arra az evangéliumi igazságra is, hogy nagyobb öröm adni, mint kapni, ha tettünk igazi, őszinte szeretetből fakad.

A lelkipásztori évtizedek karácsonyairra a lelkekért végzett szolgálat örömeivel gondolok vissza. Amikor az egyik éjjeli miséről a másikra igyekezve a karácsonyeste kint talált a két filiális falu temploma között a behavazott, fagyos országúton, akkor a teljesnek látszó fizikai egyedüllétben és magányban is betöltött annak a tudata, hogy ezen az éjszakán az Isten gyermekké lett ezért a világért. És a decemberi hidegben szikrázó csillagok a betlehemi éjszaka örömhírét sugározták: az Isten szereti az embert! Majd beérkezve a fenyő illatú kis templom ember-melegébe, a fölcsendülő karácsonyi énekek arról győzték meg, hogy ez az isteni szeretet ma sem árad hiába reánk, ha sokunkban csak gyarló, esendő emberi viszonzásra talál is. Az éjjeli misék minden esztendőben megújuló élménye így lett a lelkipásztori öröm soha ki nem fogyó energiaforrásává.

SINKÓ FERENC újságíró:

— *Mit jelent nekem a karácsony?* Sok mindent. Az apának családi ünnepet, a gyerekkorból hozott hagyományok átadását gyermekeinek. A nagyapának ünnepi találkozót kilenc unokájával. A néprajz kedvelőjének találkozást a Biblia pauperum máig eleven példájával, a betlehemekkel. A história kedvelőjét egész évben foglalkoztatja az ünnep története, alakulása és mindannak története, ami színes koszorúként körülveszi a karácsonyt. A felsorolást folytatni lehetne. Mindez azonban csak külső keret, ama valóban színes koszorú, amely elhervad, értelmét, ízét, erejét veszti, ha a lényeg nem táplálja, amely központját, magját alkotja.

Ez pedig ma is ugyanaz, ami századokkal, évezredekkel ezelőtt: Jézus születése. A színes foglalatban gyémánt-kemény mag, misztérium, a tanítás, amelyet az egyház állhatatossággal kínál a mai embernek is. Azt, hogy az a síró csecsemő, akit a birkaszagú, elhagyott barlangistállóban az elcsigázott,

porlepett názáreti fiatalasszony sírdogálva pólyáz a ruhájából tépett rongyokba — Isten Fia, az emberré lett Második Isteni Személy. Kemény próbatétel a töprengő vagy a büszke ráció számára elfogadni ezt a tanítást, a jó hírnek ezt az üzenetét. Bármennyire táncosan vidámak a karácsonyi énekek, amelyek a jászol emlékét idézik, maga a jászol s a barlang nem sokkal derűsebb hely a születésnek, mint a kereszt a halálnak. Az Isten Fia a teljes elhagyatottság magányában született, és a teljes kivetetheztség magányában halt meg. Jó, hogy az egyház minden évben újra arra készítet, nézzünk szembe a Megtestesülés titkával. Sokszor kell rácsodálkoznunk a jászolra, hogy mind teljesebben táruljon fel mondanivalója; a barlangistállóra, amit az ember öregedő fejlett ért meg igazán: a legigazabb környezet volt születési helyül annak, aki a kereszten akarta megváltani a világot.

— *Melyik volt a legszebb karácsonyom?* Sok szép karácsonyom volt. Minél szegényebb voltam, annál több szépségét tárta fel ez a csodálatos ünnep. Felejthetetlenül szépek voltak gyermekkorom karácsonyai bruegheli hangulatú jeleneteikkel. Pásztorok és koldusok járták a falut s nyomukban láthatatlanul — én úgy éreztem — angyalok. Felnőtt kori karácsonyaim közül a legnagyobb élményt az 1944-es karácsony jelentette. A Ferencvárosban bomba pusztította el a lakásom. Az ötödik kerületben kiutalt szükség-lakásban húztam meg magam. Karácsonyestén ezt is lövés érte. Menekültem nyolchónapos terhes feleségemmel, két kislánnyal vissza a Ferencvárosba romok, halottak között.

SZENNAY ANDRÁS pannonhalmi főapát, a Teológia főszerkesztője:

— *1. Mit jelent számomra a karácsony? Milyen gondolatokat, érzelmeket ébreszt?*

Úgy gondolom, ha valaki évtizedek óta — több-kevesebb eredménnyel — igyekszik ön maga számára olyan gondolkodásmódot, szemléletet, lelkületet kialakítani, amely Isten kinyilatkoztatott tanításából és az erre reflektáló teológiából táplálkozik, akkor az ilyen szubjektív vonatkoztatások felé mutató kérdésre is igyekszik az objektív alap felől elindulni. Szubjektív érzéseimet — régen gyermeki szinten, ma felnőtt

módján — ugyanaz az öröforrás élesíti és táplálja, mint az első karácsonyaimkor. A kis-Jézus-váraskor ezt plántálgatták szüleim is lelkembe. Örülök, mert van Megváltóm, mert a betlehemi Jézusban Megváltó született számomra is. Őszintén elmondhatom, pedig voltak már — külső körülményeimet tekintve — szomorú karácsonyaim, hogy *ennek* minden karácsonykor tudtam örülni. És ha olykor bármily nehéz szívvel igyekeztem is valamiképp részt venni, részt vállalni az „ünneplésben”, karácsony éjjelén, hajnalán és reggelén belsőleg mindig megerősített, hogy újra felkelt számomra az „Igazság Napja” — Jézus. Mindezek voltaképp — mivel ismertem az első karácsony „történetét”, — természetes is volt. A hozzánk érkezett Megváltó — vagy ahogyan karácsonykor emlegetjük: a kis Jézus — embersorsot vállaló Istenként jött el hozzánk. Annak a „kis” Jézusnak ugyanabból az anyagból ácsolták bölcsőjét és keresztjét is. És ez az „én sorsomat” vállaló tudott örülni az örvendezőkkel és könnyezett a szomorkodókkal. És ő azt is tudta, hogy épp azzal szerez számunkra — és számomra — karácsonyi örömet, azt hozza „ajándékként”, hogy velünk él át sok mindent a bölcsőnk-től a sírig.

Most, hogy ezeket elgondoltam, leírtam, voltaképp azt is világosan látom, hogy így „vezettek be” már szüleim is gyermekkoromban a karácsonyvárára. Persze, más stílusban, gyermeknek való módon, de lényegében ezt mondták el nekem.

Azután: bizonyára 'hosszú idő óta nem tudnék örömmel gondolni a karácsonyra, ha azt tartanám, hogy Isten ott trónol valahol fenn az égben, esetleg ott porosodik filozófusok és teológusok öreg föliánsaiba, fogalom-börtönében. Mivel nemcsak hiszem, de hívő tudással is vallom, hogy nem így van, hogy ő itt van velem, velünk — ez minden karácsonyi örömöm forrása —, olykor az ellenkező látszat, vagy a belülről rágó szkepszis ellenére is. A „kis” Jézus számomra ma is Megváltó, sőt isteni embertestvér, barát, bátorító, intő és útmutató. Jól tudom, sokaknak nem adatik meg, hogy karácsonykor a szívük szárnyaljon, esetleg épp akkor fáj valami igen nagyon, de a nehéz órákban mindig elmondhatjuk, elmondhatom magam is: Jézus, te lettél karácsonyi ajándékom, hogy

legyen testvérem akkor is, ha egyedül érzem magam, barátom akkor is, ha nem értenek meg, ha — úgy tűnik — magamra hagynak.

Hát persze, mindezek „csak” gondolatok, de mögöttük — ezt viszont csak én tudhatom, érezhetem — élmények, emlékek is rejtőzködnek. És úgy vélem, mélyebb önfeltárulkozásra ilyen széles körű fórum számomra nem is nyújt lehetőséget.

2. Emlékszem-e egy különösképpen emlékezetes karácsonyra?

Sok szép karácsonyra, de valóban csak egy „különösképp emlékezetesre” gondolok most vissza. Épp azért, mert annyira sajátosan, különlegesen volt szép. És talán nem leszek ünneprontó, ha most nem valamiféle „szent és varázslatos csendre”, vagy hasonló modorossággal kifejezett, megfogalmazott élményre utalok. Ez az emlékezetes karácsony igen nagy mértékben tárt fel számomra a „karácsonyi Kisded” kiszolgáltatottságát. Eszembe juttatta, hogy az értünk emberré lett Isten már a betlehemi barlangistállóban vállalta a sírást, szenvedést — a bölcsőtől a sírig. Főpáti szolgálatom első karácsonyán, 1973-ban a reggeli „pásztorok miséjét” a nálunk élő öreg szerzetesek szociális otthonának betegszobájában mutattam be. A mintegy 50—60 résztvevő közül — a papok ágyban fekvé vagy széken ülve koncelebráltak, a szerzetes testvérek ugyanígy közösen imádkoztak — ma már alig él egy-kettő. Azon a karácsony reggelén legközelebbi már közeli halálát várta. De hogyan várta?! ... Valamikor, egyetemi éveim során Schütz Antaltól hallottuk ismételten: *Qui nescit orare, pergit ad mare* — aki nem tud imádkozni, hát az szálljon tengerre... Schütz „pater” talán valamilyen személyes élményére is gondolt. En ezt ma, azóta a karácsony óta így mondanám: aki még nem élt át igazi karácsonyi áhitatot, aki még nem tapasztalt meg a lelket tükröző arcokon mélységes emberi megnyugvást és bizakodásról tanúskodó örömet, az vegyen részt egy ilyen „elfekvő szoba” karácsonyi miséjén. Előbb bizonyára megrendül, de azután igazi karácsonyi öröm fogja eltölteni. Mert megérzi, kissé talán át is éli, hogy az Isten jelen van. „Mintha köztünk Jézus járna...”

Azon a karácsony reggelén — azóta hasonló határozat eltemetése — a Titok, a karácsonyi Titok került egészen kö-

zel hozzám. A Titkot nem lehet pontosan kifejezni, szavakba foglalni, mégis megkíséreltem elmondani, miért volt különöskepp emlékezetes számomra az a karácsony: mert ott és akkor kezdtem valamiképp felfogni, hogy az emberélet — mindenkié, az enyém is — a járszobban pólýában fekvő gyermek tehetetlenségétől egészen a haláltusáig Jézus szeretetében van beágyazva. A Gyermek azért jött el hozzánk, hogy örömeink és szenvedéseink, életünk és halálunk az ő jóságában és szeretetében találjon értelmet, beteljesülést.

DR. ZSEBŐK ZOLTÁN orvosprofesszor, egyetemi tanár:

— 1918 karácsonya az egész országnak fekete karácsonya volt. A háborút elvesztettük. Minden családnak volt gyászolni valója.

Nem sokkal az ünnep előtt Édesapánk is hazajött a harcterről, négy és fél évi katonáskodás után, kétszeri sebesülést túlélve csontig lesoványodva. Ez idő tájt már csak kukorica-kenyeret ettünk, nem volt hús, nem volt tej s még sok minden nem volt. Akkoriban kis családuknak Édesanyám volt a kenyérkeresője, s azt mondhatom, hogy éppen a víz színe felett tudtuk tartani magunkat.

Már csak néhány napra volt tőlünk az egyre közelebbi karácsony és nyilvánvaló lett, hogy nagyon szerény körülmények között fogunk ünnepelni.

A szokásos fenyőfávasárlás is elmaradt. Nemcsak azért, mert pénzünk se nagyon volt rá, hanem mert ez évben a fenyőfáknak se volt kedvük a hegyekből levándorolni a városokba, a miszámunkra.

Húgommal együtt törtük a fejünket, milyen is lesz ez a karácsony, nem lesz dísz és nem lesz cukorka a karácsonyfán, és nem lesz ajándék a fa alatt?

A tízéves gyermek szívósságával addig nyűgösködtem a karácsonyfa miatt, míg csak Édesanyám azt nem mondta, hogy próbáljuk meg s ha tudunk, szerezzünk fenyőfát. „Menj ki, fiam, Pomázra — mondta —, Veronika barátnőmhöz, talán ott lehet venni karácsonyfát.”

Több se kellett nekem, másnap már a helyiérdekű vasúton ültem s mentem Pomázra. Megkerestem ott Anyám Veronika nevű barátnőjét, egy kedves,

fiatal lányt s előadtam búbánatunkat. Ő hamarosan talált alkalmas embert, aki a közeli erdőből kivágott nekünk egy hosszú tűlevelű erdei, vagy osztrák fenyőt. Nem volt igazi karácsonyfa, de fenyő volt, illatos volt s karácsonyi hangulatot árasztott.

Diadalmasan, ragyogó arccal cipeltem haza, Tömő utcai lakásunkba a megszerzett fenyőt. Most már az évről évre gondosan elrakott karácsonyfa díszekkel — jó részét magunk készítettük az iskolában — feldíszítettük a fát. Teleaggattuk házilag készült szaloncukorral és így illendőképpen vártuk a Jézuska érkezését.

Meghatódottan álltunk a fa alatt, örültünk, hogy apánk életben hazatért, örültünk, hogy együtt vagyunk, de alig tudtam fékezni magamat, hogy kibontsam a csomagot, amelyen az én nevem állt.

Egy pár, nekem gyönyörű méregzöld színű, kötött kesztyű volt benne. Jaj, de nagyon örültem neki, hiszen annyit fázott a kezem az elmúlt telek során, alig győztem dugdosni a kabátzsebembe, amikor iskolába mentem-jöttem.

Rögtön felhúztam, és legjobban szerettem volna le se vetni. Ha lehetett volna, még az ágyba is kesztyűben mentem volna, meg az asztalhoz, az étkezéshez is.

Másnap, karácsony első napjának reggelén, azt mondja Édesanyám: „Eredj, édes fiam, hasogassál gyújtóst, hogy be tudják fűteni a kályhába.” Gyorsan felhúztam a csodakesztyűt, lementem a pincébe, vettem a kisbaltát, hasogattam a fát, a begyújtáshoz való vékony facsíkokat. Pár percnyi munka után valami furcsa érzést éreztem a tenyeremben. Letettem a baltát, szétnyitottam a kezemet és a gyönyörű, új kötött kesztyű tenyerén almányi luk tátongott. A csalánból font, a fonalpótlékból készült kesztyű — minthogy akkor gyapjú helyett csalánból is készítettek fonalat —, nem viselte el a megpróbáltatást. De én sem!

Görcsös sírás tört ki rajtam, odalett a karácsonyi hangulat. A boldogságot a boldogtalanság és a tehetetlenség érzése váltotta fel. Anyám se tudott megvigasztalni, sirattam a reménytelenül elpusztult kesztyűt, a szép, zöld kötött kesztyűmet.

Ma, 61 év elteltével, néha még mindig bánatos vagyok a kesztyű miatt, s amiatt, hogy most már nem a kesztyű miatt vagyok bánatos.

SÁRGOLYÓ-SUHINTÓK

Írta HATÁR GYÖZŐ (London)

— Eredj, te ördögfajzat, eredj! — kiáltott rám öreganyám restelkedő szeretettel, ami nem jelentett egyebet, mint hogy odaintett magához, hogy fülemre igazítsa a báránykucsmát. — Eredjetek, csibéim, be rongyos a sálacskátok, az ujjatlan kesztyűcskétek, aztán megfázást-hektikát ne hozzatok haza nekem, vissza idejében s mindjárt az ágyba!

— Balázska! Jóska! — kiáltottam kisöcsém s kismamám után, akik már a reteszmadzaggal bajmókoltak s majd elejtették az óriás betlehemes iskátulyát. — Várjatok, hé! Igazítsátok meg a szakállam.

Muzsikált a hó a csizmacskák alatt, szilánkos-üvegesen töredezett a tornác ereszenél, ahol nagy nekilödulással végigszáguldottam a „csúszkán” és szerencsésen ülepre hupphantam, de beértem a kompániát; Dániel, Szikora kovácsék Danija már odakünn rohángált. Csillagos ádventi vasárnap este volt, Dani „öregpásztor” a behavazott árok bürüin ide-oda, ide-oda — úgy cikázott, mint a csik; ám a többi nagybotos pásztorról sem lehetett elmondani, hogy ólomból a lába —, hacsak Jóskáról nem, mert kacska volt az istenadta, de azért igen kedves, fitos, fülig mosolygós.

Végig a Kossuth utcán, át a vásártéren, szóródva-sűrűsödve vonult a menet. — Há' térünk be elsőnek? — kurjantott előre Jóska Szikora Dánielnek, aki vezette a betlehemjárást — ángyikádékhoz, Kunékhoz, Kiss cukrászékhoz? — (Fonott ostort hordott betűzve a csizmaszárába Jóska, s attól a világért sem vált volna meg.)

— Oláh Pali báékhoz! — adta ki az ordért nyurgán Dani elől és a betlehemjárók egy kontyvetős, hosszútornácos ház felé irányították lépteiket a Körös másik partján — azt célozva meg ugyan, de előbb rákerülve a hídra. Fura, „púpos” építmény volt, mint a kandúr háta; falubölcsek, patikusok-klerikusok szerint még a török hódoltság korában falazták boltozatját ily éktelen magasra, hogy az ökrösszékér visszagurult rajta s a lovaknak is igen neki kellett huzakodniuk. (Bezzeg amikor meglett ember koromban hazalátogattam — fejem egy sereg ramattyal, oskolával tele, be szánakozva kicsinyeltem a „púposhíd” patkóját; hanem ez már az a szomorú végű s nem ez a gondtalan-szép történet.)

A púposhíd tetejére érve, mindnyájan nekitámadtunk Balázskának, aki vitte — mert kis híja elejtette a remekbe készült templomiskátulyát, melyen három dolgoztunk három nap lélegzet-visszafojtva, mert Dani csak dirigált. S nem is az volt a fő-fő nevezetessége, hogy glóriás Szentcsalád s gyönyörű Kisjézus villogott-ragyogott odabenn (matricából a deklire ragasztva), nem is a mohos jászol, szaglászó barmok-tehenecskék (cérnázott talpacskákon billegve) —, hanem a tornya. Mert annak olyan igazándi templomos tornya volt, hogy minden hajdanvaló toronyépítők megirigyelhették volna; igazi üvegcserep a négy ablakán s hosszú piros templomi gyertya plántálódott bele, nagy lángja ott lobolt-libgett a toronysisak alatt, ahová igazság szerint az öregharang dukál. Egy szó mint száz, azóta se láttam betlehemet, ahhoz foghatót.

— Hinyje a teremtéteket, Jóska, Balázska — vágott feljűk a bottal Dani —, így vigyáztok a betlehemre?! Hallod-e, amíg jót mondok...

De bizony Dániel, a Szikora kovácsék Danija nem mondhatott se jót, se rosszat, mert száján telibetrafálta a hógolyó. A púposhíd téglamellvédjén egy darabon hiányzott a hópárna — épp szemközt az egyik pásztorral, ki magam valék, s ez a pásztor szörnyen iparkodott másfelé nézni, oly közömbösen, hogy az már maga felér gyanúval-rábizonyítással.

— Lajka, te! Megállj, ezt megkeserülöd — böszült fel Dani és egy csataordítással utánavetette magát a zsvány pásztorának. Nagy kergetőzés kezdődött a Körös-parton: Lajka idejekorán elérte a községi jégverem dombját s a körülrohángált fától fáig oly ügyesen, hogy Dani pásztorbottal üthette a nyomát. Szerencséjére addig a többiek Oláhék portája elé értek s Balázska, szörnyű szemtelen-mérges pulykahangon (honnan szedhette vajon ezt a felpaprikázott számárodítást ez a tötömjankó) rákezdedt a ház előtt a kántálójára:

*Uccu te picit szolgáló, ugorj ki a sutbul,
töröld ki a szottyadt csipát szemed világából!
Tepertőből-szalonnából pásztorok számára
hozzál gazdád jószántából s vedd a tarisznyánkba!
Rókusz rocskájába borocskát, betlehembe gyertyáralócskát,
mert Szent József megbotorválnék s nem lát. Igen szőrös.*

Addigra Jóska letette a hóba a betlehemes skatulatoriumot, tornyával-gyertyájával az Oláhék ajtaja felé s szólította az elkalandozókat:

— Dani! Lajka! Fene a jódogotokat, egymagamban énekeljek?

— Jól van, jól, csak fújjad a nótádat — szólt vissza Dániel, máskorra halasztván a bosszút (nyomban megfedkezett róla, ami még a megbocsátásnál is igazibb), és odaállt „öregpásztornak”, hogy vakot-süketet majmolva, megverje a gazda ablakát. Lajkának már csak a bajuszát kellett megkeresnie a sötétben a jégverem mögött; meg is lelte s visszacsapta az orra alá, de a hirtelen iramodástól hasraszánkózott s akkor meg a szakálla szállt le a mellére. Ez azonban madzagon fitygett.

Addigra már Oláhék is kicsődültek egy kis mulatságra, ki a tornácra, ki a ház elé és egyet se fáztak — mert ez is azoknak a régi, csillagos, fehér karácsonyoknak a tudománya volt, hogy sohase fázott senki; s Pali bá, természetes felesége, menyecske lánya, veje s egész házanépe csak úgy gurultak a nevetéstől — soha még ilyen málé betlehemeseket. Csizmaszárába tűzött hosszú ostorával ugyanis mamlasz Jóska, aki kezdettől a helyén volt s váltig a végszavára várt, a döntő pillanatban kiejtette az eszéből a betlehemjárást és elábrándozván, az orrát piszkálta.

— Kacska! Kacska te, kezdjed már — súgta oda fél-ordítva Dani „öregpásztor” —, kezd el, amíg ki nem rúgom a zápfogad, te mulya.

Jóskának se kellett több, szép vastag kolbászhangját kieregetve s tán még haragosabban, mint Balázska — bekántált a tornácra:

*Sok fagyot megértem, derest meg zúzmarást,
de még ily hófúvást — elverte a pallást!
A vén Kiridon is nyájával bajlódik,
tán farkas tépte szét, fogán piszkálkodik.
Farkast emlegetünk — kertek alatt kullog
lám a vén Kiridon, csak élékujtorgott!*

— Öreg vagyok, öreg, már a hamut is mamukának mondom! — kornyikálta (vastag bikahangot mimelve s azt vékonyítva) Dani, miközben móc kucsmáját igazgatta. — Ellopták a legszebbik juhom, kiből vártam háromszázhatvanhat lat meg egy ice-pice faggyút. Hátatokból hadd hasítok kétujjnyi szalonnát, bocs-koromnak szíját.

Minekutána nagy csendesség következett. Oláhék egymásra néztek, a lányok vihorászva, mint akik tudják is, nem is a reguláját s újabb pukkadásra készítették nevethetnékjüket. Csak nem szólalt senki. Nagyvégtére Dániel, némileg kiesve szerepéből, szétkajátott:

— Hány esztendő vagy, öreg: ki mondja?

— Ki, hát ki? — méltatlankodott Balázska — én nem; a Jóska is megtoldotta: — Én sem.

— Lajka, te félmederes, észhez térsz-e már?! Lajka! — nógatta Dani ezen Lajka névre hallgató (nehezen hallgató) pásztort, aki elterpesztett lábbal s épen háttal állt a tisztes-jámor gyülekezetnek, s azzal foglalatoskodott, hogy a szakálla pertlijét pántlikára kösse. Dani fenyegetve megindult feléje: — Lajka, te! „Hány éves vagy, öreg”?!

— Én-e, hogy hány éves vagyok? — fordult hátra Lajka a világ legártatlanabb bűbánatos kénével, szakállát félig beharapva, hogy le ne csússzék, amíg köti. Furcsállta a kérdést.

— Nem te, te birka: én-e, én! Te mondod. Harmadnapja csinálod, mégse mondod. Mondod már?!

— Megkösse, lelkecském?! — hajolt fölébe a szégyenkező pásztornak kövér Zsuzsa néni, Oláhné — csepp vagy te még, gyöngyvirágom, nem korai neked ez a pásztorkodás?

Mire megvolt a pántlika, a pásztornak is megjött a jobbik esze és viharosan elrikkantotta magát (a szerzői utasítást sem feledve):

— Bojtárgyerek kérdi: hány esztendő vagy, öreg?

— No végre, az ég szakadjon rád — vágta rá igen virgoncul a kérdező, majd nyakát hirtelen behúzza, nyúzott gázlómadárként legunnyadt a küszöbre, onnan trombitálta: — Hahogy a Jóisten meg hagyja érni azt az ádventi kukoricapálinkakapálást, arra leszek háromszázhatvanhat meg a hídpénz. Szóljál egyet helyettem is, lopós vagy-e, bojtárgyerek?

— Lopós vagyok, de nagyon.

— S hogyan te?

— Ha nem adják! — vágta ki Lajka a rezet; s azzal egész váratlanul úgy nekibuzdult, mint egy bakakáplár:

O jó jóna, Szent Anna, — ódal, kalbász, szalonna

pásztoroknak jó vóna, — a gazdasszony ha anna!

Antánténa Dominé, — egy puttony bor amellé

mi vóna jobb ma enné' — ki torkunkat megkenné!

Addigra már el is osztották a négy szál kolbászt, hurkát, túrósbélest — Dani harisnyájába még picula is jutott s barackot is nyomtak a sapkahullajtó bikfic üstökere (Kacska Jósának, ki oly ügyetlenül emelgette a nagy lánggal fénylő betlehemet, hogy még nézni sem volt bátorságos). Oláhék már a hosszú copfos lánykákat hívogatták-édesgették, hogy behúzzák az ajtót, Balázska meg Lajkával előreportyázott s egy jégvirágos vendéglőablak alatt bömbölte:

Ahol tornya, jászola

Betlehem szent tábora...

De talán mert valami csudadolgot láttak meg a jégvirágon át, vagy mert próbálgatni kezdték lehetőségeiket, hogy milyen hosszan pipál. (nagy figyelmet igénylő foglalkozás) — félbefejeztették a nótát. Nem volt pedig semmi más oka, mint annak észrevételezése, hogy Dani a Jósával lemaradt és a Noli páék üres telke léckerítésén piszkálódik. Noli páéknak szőlészetük volt, amint mindannyian tudni tartozunk s ha nem, hát ettünk a szőlőjükből, csak nem ismertük e noli-pai, kecskecsesű szőlőkülönlegesség magas származását, s ha ez nem tartozik szorosan a tárgyhoz, fájó szívvel nem mondom el: pesti kényes uraságok voltak, kiknek a szakkönyvektől a filoxeranoszpóráig mindent eligazított a pénzük s az üres telkeiket sem tartották számon szerte a megyében, hát még a csorbát ezek kerítésén. Dani félrehajtotta a léceket, belépett — Jóska mindenütt utána, a vadkerten át ereszkedtek lefelé a folyóra, s mire Lajka, Balázs, a két kistestvér feleszmélt, a két másikkal már ott imbolygott Betlehem világossága a Noli páék kertje sűrű bozótjában.

— Utánuk! — mondta s tette egy szuszra Lajka, ő már iramolt is és félre-csapta a lécfüggönyt. A parton érték őket utol, ott cserkésztek-fürkésztek nagy rejtelmeskedve, míg a Koronához értek, melynek nagykonyhája-fogadósobái s kivilágított szárnyépülete a Körösig lenyúlott. Teljesen úszkált a dér a túlsó part fölött s a gallyak-bokrok zúsmarája fel-felszikkasztott, mint báli ruhán a csillám — ahogy a pásztorok széthajtogatták maguk előtt az ágadzó fénytüskéket. Egyszer csak valami csoszszant-loccsant a csizmácskák alatt, s ki hitte volna? ott iszamlott síkosan velük-alattuk az alföldi gyerekek nyári ismerőse, a Körös-parti agyag. Valahol arratájt öblíthették a partra a nagyvendéglő konyhájának minden forró levét-mosadékát, s a cső melegétől, mint valami hévíztől, felengedett a sár.

Bámészan vizsgálták-tapasztalták a pásztorok az ismerős gyurmát a tenyerükben; Jóska a betlehemes iskátulyát alátélepitette egy sűrű rekettényének s már a kesztyűjét rángatta lefele. Felcsillant a szeme Daninak is ennyi kincs láttán s mint öregpásztor, meg úgy is, mint Első Gézengúz, vezérségére rátarti mozdulattal előhalászta a gyíklesőjét s nem szólt, csak indult az ágak felé.

— Mi az, Dani — kérdezte Balázska, zsenge imposztorjelölt, bizonyos tisztelettel —, tán botot vágsz?

— Azt.

— Milyet? — (Illő bambán.)

— Suhintót.

Meg is lelte az alkalmas ágat s már azt tisztította. Észbekapott a többi pásztor is s veszett kedvében Lajka (kinek akkor még nem kellett sok, hogy kirúgja egy-két ház oldalát) — tenyerébe tapsolt, úgy kiáltotta:

— ...Az ám! Suhintsunk, komák!

Mely suhintáson fölöttébb körülményes és országos fontosságú műveletet kell érteni. A sárgolyó nagysága, aggodalmas gyúrása, kellő keménysége, szakavatott feltűzése a suhintófegyver hegyére; a pálca „hátrahúzása” (mestersuhintóknál „megpörgetése”) s nyújtott karral való elsuhintása — a mozdulat kellő erélye, hetykesége-szépsége és harmóniája mind-mind hozzájárul, hogy az elsuhintott sárgolyó minél messzebbre hordjon s mennél távolabbi célon éktelenkedjék sárpalacsintájával. De persze, a jó pálca aranyat ér.

— Ez aztán a pálca! — próbálgatta saját maga iránti elismeréssel Dániel, pattintgatva-hajlogatva. A többiek is sorra elkérték a bugylibicskát s ki-ki megvágta-lehántotta a maga pálcáját; de most irigy csudálattal sandultak arrafelé, ahol a Dani pálcája suholt. Daninak varázsérintése volt: amíg a kezében tartotta, kíváncsatos-becses és csudálnivaló volt minden — ostor, paritty, papírsárkány; mihelyt letette, kiszórt, ócska lom lett belőle.

— Háj, de jó dagadós! — méltányolta a sártésztát Balázska és nekiállt, hogy meggyúrja a maga municióját. Csakhamar mindenki gyártott egy kupaccal, terpesztett lábának közrevette s megkezdődött a sárgolyósuhintás; Dani némán, a kisebbek nagyokat rikkantva. Magosra suholtak a téli égen a sárgömböcök, némelyik huholva, a Danié süítve, mint a puskagolyó s egyik-másik úgy látszott, eltűnik a csillagok között.

— Hujj, a ragyogóját, eltanáltam a púposhidat — lelkenedett Lajka. — Ezt csináld utánam, hékás!

— Az is valami? — duplázta meg a tétet Balázska. — Ezt nézzed, öcskös! — vetette oda a bátyjának s azzal suholt. Szépen szólt, meg kell hagyni. — No? — förmedt fel kérkedőn Balázs pásztor —, eltanáltam a lámpapóznát vagy nem tanáltam el?!

Nem úgy volt az mondva, mint amit kétségbe lehet vonni; de mással is voltak elfoglalva: suhintással.

— Hinyje, a rezes réz... — suhintotta el a golyót Jóska s egészen belekékülve fejezte be a mondókáját: — ...fánfűtyülő göncölcstillagát!

Amiből nem kell arra következtetni, hogy a göncölcstillagot vette volna célba; bár nem sokkal adta alább.

— Aunyje, e'vót aztán a dobás! — vette észre elismerőleg Lajka. — No, most én jövök...

— Jösszte, majd mit mondok!...

Dani megelőzte — azaz hogy csak szerette volna: túlságosan hátrafohászkodott, a sárgolyó lepottyant a pálca hegyéről s ő az üres pálcával suhintott. Nevettek a mester felsülésén — no, te híres! —, s most Lajka volt a mester. Nekiveselkedett.

— Hsz! zzzapád!

Maga is elcsodálkozott: jó időbe tellett, amíg hallani lehetett a levágódását — mert az esti sötétséget hiába fürkészték, csak találgatásra voltak utalva; ám a gyermeki találgatásnál pontosabb löelemképző s bemérőműszer nincsen. A hangja után ítélve ez legalább a szemközti ház meszelt falának koppant, s azon keződött el a túlparton. A többi pásztor sokatmondón hallgatott.

— Nono — figyelmeztette Dani csendesén —, vigyázz. Még be találod verni ángyikáék ablakát.

Mely gondolat gyönyörűségétől Lajka megreszketett; felvillanyozta s leverte egyszersmind a fájdalmas tudat, hogy ángyikáék ablakát talán csak néhány arasszal hibázta el, holott beverhette volna.

— Hinyje! — lobbant föl a mérge s báránykucsmáját a földhöz teremtette. Hajadonfőtt látott hozzá ismét, s mert olyigen kínálkozott, kucsmáját a sártenger közepébe nyomva, felhasználta lőszeriszáknak s abba hajította a golyókat: gyúrta-köpte-sodorta-hajigálta. Lázasan kezdte ostromolni az alig-derengő házat, beledühülve egészen s rászórva minden municióját; de hadicél lebegett előtte: ángyikáék ablaka, amely valahol a teljesen úszó dërben bujkálva, sárgán világolt. Olyik pásztor már az ötödik-hatodik sapka municiót pufogtatta el, egészen valószínűtlen találatokat emlegetve s jegyezve diadalmi listára:

— Ez az öreg városház tornya vót!

— Ez meg a tollas Salamonék háza!

— Ez elszállt a fatelepig, hékás!

— Ehun a patika, vót-nincs!

— Ehen az állomás, a püspökladányi!

Ami tiszta keptelenség lett volna józanabb pillanatokban, de a megmámo-
rosodott „zuhintók” rózsás álma közel hozott mindent délibábosan — viztornyot,
malmot, magtárat; s tán a kalocsai érseki palota adta volna meg az árát, föl-
dig rombolódván, ha a kisúji vicinális masinája nem fűtől egy hosszú-keserve-
set, figyelmeztetve a kompániát a kései órára — leves bebőrösödésére, bűnös
mulasztott vacsorára.

Dániel kapott észbe elsőnek, a Szikora kovácsék Dani fia s takarodót fű-
vatott. Semennyi se telt bele, a kilencórás vonat után tízet harangoztak s a Kos-
suth utcán szóródtak a pásztorok — bár addigra siralmasan visszavetlettek ör-
dőgfiókává s kinek a kesztyűje, kinek a kucsmája hiányzott. Kacska Jóskától,
Szikora Danitól ott váltak el a nyomda sarkán (kerítése mögött nyomták év-
tizedek óta az ország legszebb bibliofiliáit), s a két testvér hamarosan — csiz-
mácskát lehúzva a tornácon s előretartva — úgy osont el macskatalpon öreg-
anyja hálókamrája előtt s abban a minutumban ágyban volt.

Eppen egy szál kolbászt majsolt dunnája alatt a Lajka
gyerek, amikor összefacsarodott a gyomra s szíve a torkába ugrott. Kinyúlt, hogy
felrázza Balázskát.

— Öcsike... Öcsi te, fenn vagy? — Mi kék? (súgta egy sírós-álmos hang).
— A betlehemünk, te! — Az ám! — Azt meg kinnfelejtettük a Körös partján.
Mi lesz abbul reggelre!

Azon nyomban kiment az álom öcsike szeméből. — Kelünk? — Hát!

Kiscsizmát a kézben előrelógatva, macskatalpon a két törpe árnyék végig-
iramlott a feltéglázott jeges tornácon; betűrték kapcájukat, felrántották a csiz-
mát s loholva vágtak neki az éjszakának. Soha ilyen hosszúnak ez az út a vá-
sártértől a Körös-hídig, soha ilyen meredeknek a púposhíd kaptatója nem tűnt,
mint azon az éjszakán. Átbújtak a kerítés csorbáján — a lécek még úgy vol-
tak félrekapva, ahogy hagyták —, és ijedelmes gyanú fogamzott bennük.

— Ki járt itt azóta?! Itt valaki járhatott...

Semmi kétség, rablóharamiák. Ellopták a betlehemet vagy eltiporták, da-
rabokra törték. Hangok ütötték meg a fülüket... Angyalok beszélgetése? Ba-
lázska elrémült. Az olyasmi — a valóságos Angyaljelenés, kivált ha nem mu-
szikáló angyal — félelmetes és vérfagyasztó. Szótlanul csetlett-bötlött a két mi-
haszna pásztor a Nolipáék túskebokrai közt, kezüket a tüskék felvérezték, szí-
vükben a hűtlenség tövise s a szegyené.

— Látod-e, Balázska? — Hászen csak látnám! Jó helyen járunk, te: ez vót?
— Ez hát, a Nolipáék kertje.

Csak ez a kert sokkal nagyobb volt, mint az a másik, maga a fogcsattog-
tató vadon. Jeges szél dudált; a túlparton a házak koromsötéten hallgattak, án-
gyikáék ablaka sehol s a nagyvendéglőt mintha elnyelte volna a föld, olyan
feketesség borult a tájra. Egyszeriben méltóságos mély bűgással megszólalt a
nagytemplom harangja; Balázska megragadta Lajkát a karjánál s éppen ami-
kor az éjfelet ütötte, valami szentjánosbogárka-félét mutatott a bokrok sötétjén,
mely hol eltűnt, hol elővillogott:

— Ahun-e!

Keresztültörtettek — futva törtettek keresztül a sűrűjén; még a magas csil-
lagok alatt ott zúgadozott az öregharang utolsó kondulása, ahogy a tizenkettedi-
ket elütötte, amikor kibontakozott előttük s ők megpillantották: a tornyos-tük-
rös iskatalutórium, gyerekésszel egybeszerkesztve s rajta arany üstökös, holdak-
napok; gyönyörű Kisjézus, glóriás Szentcsalád villog-ragyog benne teljes fényes-
ségben s pompázatosabban, mint valaha — mert a piros gyertya toronyablak-
tól a toronyajtóig leégett s most bevilágítja az egész betlehemet.

— Istennek hála, csakhogy semmi baja — mondta Lajka s egy darabig a
két gyerek visszaváltozott pásztornak, úgy nézte szótlán, összefogódva. De va-
lahonnan az Oláhék portája előtt elvonulóban tapasztalt, öregebb betlehemesek,
akiket nem csábít el egykönnyen a sárgolyósuhintás — hazatérőben lehettek
éppen s bizonyosan tele tarisznyákkal, mert igen szívesen fújták a tudományu-
kat, legény-tüdővel:

*Eltető világosság
Édes hitet, áldást ad
Ékes Szentháromság!
Esdjünk imát, hozsánát
Egész világ fohászáat
— hangos halléluját!*

Teenagerek karácsonya

„A karácsony elvesztette a gyerekes örömeit. Ma már kicsit beletörődtem, hogy nem lesznek többé igazi szép karácsonyaim. Talán azért kezdtem el gondolkodni a karácsony igazi »énjéről«, mert örülni akartam valaminek” — írja egy 18 éves fiú.

A kisgyerekek önfeladott örömmel fogadják a karácsonyt, a felnőttek örülnek kicsinyeik örömének. A két életkor között járó teenagerek viszont többnyire egyre félszegebben toporognak a családi karácsonyfa körül. A gyereklúziókból már kiábrándultak, de tüskés gyerekerkékenységükkel édeskesnek, talán hazugnak is érzik a felnőttek ünnepi kedvességét.

Gimnazista diákokat faggattam, mit jelent számukra a karácsony. A 14-15 évesek élményvilágában még jelentős szerepe van a *hangulatnak*. A sajátos hangulatot táplálja az otthon a karácsonyfaival és az ajándékokkal, a téli természet, a templom a betlehemmél, az éjféli misével és a karácsonyi énekekkel. „Fehérbe öltözik minden, csikorog a hó.” „A pici karácsonyfa árasztja azt a meleget, amit nem a bőrömnön érzek.” „Az én örömöm, ha láthatom a templom betlehemében a Jézuskát.”

Ez a korosztály még be tud telni az *ajándéktárgyak* örömeivel. „Mindig türelmetlenül várom a karácsonyt, várva, hogy megint kapok valami szép ruhadarabot vagy játékot.” „Ez a karácsony nagy meglepetés volt számomra, mert több olyan dolgot kaptam, amelyről álmodni sem mertem, például két kötet Verne könyvet.”

Akárcsak a hangulat, az ajándék motívuma is eltűnik vagy átalakul a nagyobbak élményvilágában. „Öcsémnek az a fő a karácsonyban, hogy mit kap. Hiába magyaráznám neki, hogy nem ez a lényeg.” Nagyobb örömmé lesz adni, mint kapni. „Szeretek ajándékozni.” Nem maga a tárgy a legfontosabb, hanem az ajándék útján kifejezett szeretet — enélkül nem sokat ér a legértékesebb tárgy sem. „Az örömet az adás és a szeretet összhangja adja.” „A karácsony sokaknál leszűkül az ajándékozássra.” A szeretet figyelme mindenre kiterjed: „Mindenki boldog kíváncsisággal várja a »Jézuskát«. Én szeretem ezt a várakozást. Sokkal jobb, mint az a pillanat, amikor az ember kibontja a csomagokat. Nem szoktam érzelmeimet kinyilvánítani, ilyenkor azonban mindenki azt várja, hogy az ő ajándékának örüljek legjobban.”

A 18 évesek már nemigen tesznek említést az ajándékozásról. Kinőttek belőle, talán szígyellik is, vagy legalábbis keveslik azt, ami tárggyal, mozdulattal, szertartással kifejezhető. „Már nem annyira az ajándékok érdekelnek, mint maga a karácsony, Jézus születése.”

A legtöbb diákember a *családi békességnek* örül ilyenkor. „Nem feszült a légkör, boldog mindenki. Márpedig ez ritkán van sokgyerekes családnál; valaki valakivel mindig veszekszik.” „A munkás hétköznapiakon a család mindig eltávolodik egy kicsit egymástól. Nincs időnk egymásra, mindenki olyan fáradt, hogy inkább pihen, s nincs kedve a másik problémáit megbeszélni.” Ilyenkor viszont „összejön a család, senki sem veszekszik, senki sem bántja a másikat.” „Mindenkinek kedvesebb, mint egyébkor. Egész nap nem hallani egy goromba szót sem.”

A *vallási élmények* közül az éjféli misét, a betlehemet, a karácsonyi énekeket főleg a kisebbek említik. „Nagyon szeretek éjféli misére járni. Ott mindig karácsonyi hangulat van és sok ember.” A nagyobbak inkább befelé fordulva ünneplik Krisztus születésének titkát. „A csend hozzásegíti az embereket, hogy magukba nézzenek.” „Belső csönd és várakozás. Félhomályos, csöndes szobában tölteném el legszívesebben, hisz akkor érezheti át az ember jól az Úr jelenlétét.” „Ez az én lelkigyakorlatom.” „Számadást tartok az elmúlt évről.” Az önvizsgálat megrázó fölismerésekre is vezethet: „Rettenetesen kevés bennem a szeretet. De mi lenne, ha még ennyi se lenne!”

Az egyik negyedikes a következő élményről számol be: „Évek óta üres volt a karácsonyom. Idén éreztem magam újra boldognak, magam sem tudom,

miért. A Szentestén elmentem a barátomhoz, hogy majd elmegyünk valahová szórakozni. Mielőtt elmentünk volna, a barátom mamája gyertyafény mellett a Szentírásból olvasott fel, és utána karácsonyi énekeket énekeltünk. Ezután nem volt kedvünk elmenni, hanem ott maradtunk és beszélgettünk az éjjeli miséig."

A kamaszkor többnyire átmeneti válságot hoz a karácsony élményében is. „Két-három éve még tudtam, hogy mi a karácsony, most már nem.” Aztán, a felnőttkor küszöbén, egyre inkább széthúzódnak a vélemények. Vannak, akikben állandósul a kiábrándult fájdalom: „Régen jelentett valamit, de most már hidegen hagy, nem érdekel. Nekem karácsonykor nem Krisztus, hanem a szeretet kellene.” A többség azonban sejteni kezdi, hogy a karácsony igazi titkát és örömet föltárni kevés egy emberélet is.

A gyermek szüleinek szeretetburkában öntudatlanul is az igazi boldogságot izlelgeti. Számára természetes a karácsony varázsa: a másíkról gondoskodó figyelem, az egymást érő ajándékok és örömteli meglepetések, az ünnep nyugalmas békéje.

A gyermekből felnőtt lesz, a burok szétszakad. A halál, gyakran az élet is, erősebbnek bizonyul a szeretetnél. A szeretet nem természetes és állandó légkör többé, hanem kivételes, rejtett és tünékeny kincs: többnyire alig néhány mély lélegzetvételnnyire telik belőle az élet folyamán. Így aztán sokaknak a karácsony is csak ilyen kivételes, ritka szippantás marad a szeretet ritka, erős hegyi levegőjéből. Érthető, ha a tökéletesre vágyódó fiatalok gyakran éppen ilyenkor kezdenek fuldokolni a kielégületlen szeretetvágytól.

Isten nekünk adta Egyetlenjét: gyermekként ringathattuk Fiát, s ő testvérévé fogadott bennünket. Jézus úgy nézett a tökéletesség magasába, eredetének és jövőjének messzeségébe, a fájdalom és pusztulás mélységeibe, hogy mindenünnen az Atya jósága nézett vissza rá. Benne immár láthatóan és véglegesen körül fogja a világot az Atya szeretete. Emberré lett s emberivé is: mindnyájan megtapasztalhatjuk, sőt eltanulhatjuk tőle s együtt élhetjük vele. Karácsonyunk ezért élő és növekvő: szebbé és boldogabbá lehet a legboldogabb gyermekkarácsonynál is, mert valóban a tökéletes, isteni boldogság előzével teljes.

LUKÁCS LÁSZLÓ

BALASSI ÜZENETE

Két ötös évforduló állt az ideai Balassi-emlékezés előterében: a 425-ik és a 385-ik. A költő születésétől és halálától eltelt esztendő — kerek számban kifejezve, az irodalomtörténet mérlegére helyezve — négy évszázad, amely az első lírai életrajztól, Balassi „maga kezével írott könyvétől” (másolata maradt fenn, a csaknem teljes Balassi-kódex) az utóbbi 25 év gazdag Balassi-irodalmáig (hogy csak a Csanda Sándor könyvét vagy Nemeskürty kismonográfiáját említsük), kor és eszméarányok vizsgálatában a reneszánsz embert helyezi középpontba. Már-már azt hinnők, ha a legutóbbi krónikás, az idegen ajkú Breszt Borisz annyit átért a költő korából, s munkájának — Dévay Miklós deák tolmácsolásában — a történelmi háttér, a pontatlanságok ellenére is figyelemreméltó belső fejlődésrajz adja meg hitelességét, aligha marad újabb ajtó, amelyen belépve ismeretlen termek tárulnak elénk.

Pedig van ajtó is, terem is. Irodalmunk történetének nagymonográfiájában olvashatjuk: „A költő viharos élete és versei szöveghagyományának zavaros volta... egy egész sor biográfiai és filológiai probléma megoldását teszi szükségessé.” (A magyar irodalom története Bp. 1964. I. 4. 480 o.)

A rejtek-ajtók egyikét felpattantó Barlay Ö. Szabolcs kutatásának új eredményeiről: a petrarkista költészet hazai hatásáról, a gyulafehérvári fejedelmi udvar itáliai kultúrájának Balassinál felfedezhető nyomairól már szoltunk e folyóirat hasábjain. A hiányok pótlásában a jövőben is az európai tekintés lesz a meghatározó módszer, mert még aligha mondhatjuk el: ismerjük költőnk világirodalmi helyét. (A megközelítés egyik iskolapéldája éppen Csanda Sándor könyve: Balassi Bálint költészete és a közép-európai szláv reneszánsz stílus. Bratislava, 1973)

Hogyan állunk ma Balassival? A filológus, az irodalomtörténész részletek-

be bocsátkozó elemzésein kívül időnként szükséges a teljes kép bemutatása. Erre alkalom az évforduló, amikor a művelődéstörténész szerepét átvevő szaktudós ismételten megbirkózik az idővel, s megkérdezi: van-e még szava a költőnek korunkhoz? A kérdés egyúttal az értékelés lehetősége: megporosodott művekről beszélhetünk-e, vagy pedig az embert időtlenül bemutató klasszikus alkotásokról?

Az idei Balassi jubileumon is megfogalmazódott: mit üzen korunknak a költő? Eddigi szokásoktól eltérően: ismeretterjesztést és szórakoztatást összekapcsolva kíváncsiság vagy a választ Esztergomban kutatók és előadóművészek. Az üzenet — kétségtelenül — elhangzott. És nem poros művek során.

Ha Custos metszete Esztergom 1595. évi ostromáról egyenesen a Vízivárosra irányítja figyelmünket, nem csupán a topográfiai kíváncsiság vagy a sáncokból bodorodó ágyúfüst az oka. Egy életpálya lezáruló íve — mindössze 40 év-cikkellyel — azokkal a metszéspontokkal is vonz, amelyek Észak-Magyarországon kezdődnek, de egyre sűrűsödnek Európá minden irányában. A középpont: koncentrikus körök eredője, ahová beírható a magyar nyelvű, önálló nemzeti költészet kezdetének fogalma, s távolabb, mind tágulobb ívekre Zrínyi, Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, József Attila és Illyés Gyula neve. Az esztergomi emléknapokon mindenekelőtt Bitskey István irodalomtörténész előadása váltotta ki ezt a vonzást. Az európaiságot és magyarságot felmutató értékelés, Balassi lírájának vonulatában. Amint Custos metszetén a hadműveletek geometriája nyomán bontakozik ki a helyszín, s a Duna hálójá fonja át a támadó és védelmi rendszert, Balassi életművét is valamiféle állandó készenlét határozza meg, távlatok és kicsinyességek sokszor erőszakosan font hálórendszerében, hogy végül is megmaradjon az az állandó csobogás, amely a kényszerhelyzetekből kisodorja ladikját a Folyamra. Az ő eszménye is a teljesség volt, a reneszánsz-harmónia. Amint Bitskey megjegyezte: „Összhang az ember és az őt övező világ, a testi és szellemi szépség között...” A vágyott összhang „antropológiai oka” a be nem teljesülés érzésének, a cél, annak el nem érése fölötti nosztalgia, ami az ember transzcendenciájában gyökerzik a múló dolgok pillanatnyi öröméért, hogy benne ragadjon meg az

örök értéket, a maradandóságot a változásban. Ismert probléma — akár a 19-ik, akár a 20. század elején. S visszavetítve: antik „hagyomány”. Ennek jegyében nyerhetnének megvilágítást Balassi istenes versei, melyeknek helye és jelentősége a lírai életműben sokkal nagyobb jelentőségű, mint eddig hitték: „a szemlélet a megítélt érzélemmel, az átélt, az átérzett gondolattal egészen épített világkép, a változhatatlanra küzdött belső forma viszont itt, e sorsmérő, életértékeket, életérvényt latoló verseiben van jelen...” Németh G. Béla megállapítása — Bitskey idézte — szerény megjegyzésünket az életértékeket egy élettel szembesítő poéta alakjával köti össze, akinek miszerén-jét a költő-barát Rimay vetette papírra a „szép sátoros” táborban.

Jelentkeztek a beíratlan lapok is. Bitskey István előadásának legelején erről tömör számadást adott: „Úgy hiszünk, célszerű lesz a továbbiakban figyelmünket a Balassi-életműnek azon mozzanataira irányítanunk, amelyek a költő európaiságának és magyarságának összeforrottságát, szellemének nyitottságát, poézisének ezzel együttjáró korszerűségét jelzik, mert ezek a vonások mintha még mindig túl halvány színekkel lennének képviselve a köztudatban élő Balassi-képen.” Barlay említett kutatásai kétségtelenül fényt derítettek a költő itáliai műveltségére. A petrarkizmusról szólva azonban felmerül a kérdés: elegendő magyarázat-e Atanagi antológiájának hatása a Júlia-ciklus verbő poézisére, pompás képeire? A probléma a Balassi előtti magyar szerelmi líra léte vagy nemléte. S feladat a drámaíró Balassi portréjának megrajzolása, s ha igazolódna személyében az Eurálus és Lucretia széphistória szerzője, az epikus Balassié. Vítás kérdés „számmisztikájának mélysége és kiterjedése”.

Egyetemes tájékozottsága személyiségének ki-ségét is fölveti. Az alkotó magánéletében, eszméiben sem választható el műveitől. Éppen Balassi az egyike azoknak, akiknek belső hullámai az életmű partjaira csapódnak. Az emberi üzenet mai értékét — érvényét vizsgáló Barlay Ö. Szabolcs az évszázadokig agyonhallgatott, majd agyonkritizált költő nyitottságát (Bitskey is utalt rá) ajánlotta a mai fiatal nemzedék figyelmébe; a velünk együtt vagy körülöttünk élő népek, nemzetiségek kulturális értékeinek megismerését. (Balassi szemléletében feloldódtak a feszültségek például a germán, az itáliai, a török

kultúra között.) Magatartásból eredő tulajdonságnak minősítette az előadó a költő tudatosan vállalt írói hivatását, amely — éppen az ő teljes-ember koncepciójában — az élet totalitására alkalmazható: Balassi vállalta az életet; a bűnt, a bűnhődést, „tusakodott ördöggel”, de „imádkozott Istenéhez”. Bornemisza Péter evangélikusnak nevelte, s a jezsuita Dobokay karjai közt halt meg. Figyelmébe ajánlható Nemeskürty válasza azoknak, akik ma is úgy vélik, anyagi érdekek miatt lett katolikus Balassi: „Azzal, hogy áttért, még nagyobb támadásnak tette ki magát a katolikus egyházjog ítéllete miatt, mely érvénytelennek minősítette házasságát és törvénytelennek bélyegezte gyermekét.” De itt áll nemzedékünk előtt a „nyelvtelentő, nyelvszerető zseni” is. Az érzés nemessége, a szó fantáziát mozdító ereje, a kifejezés pontossága, a dolgok hangulati megjelenítése manapság hiánycikk. A lapos beszélt nyelv az ember zavarára utal, elvesztettség érzésére, éppen a szóbőség súlya alatt. A hazaszeretet fogalmát a „jó Magyarországgal” összekapcsoló költő nem sovíniszta érzést hagyott ránk örökül — hangsúlyozta Barlay, hanem a Pátria szeretetét, patriotizmus, szentimentalizmus nélkül.

Horváth István múzeumigazgató esztergomi panorámája az elgondolkodta-

tás, a valódi patriotizmus fellobbantásának igényével abba a vállalkozásba tartozott, amelyik az írástudók felelőségével szolgál országot, várost, a kultúra érdekében. Az előadóművészek: Rónaszeghy Éva, Havas Judit, Szabó András (vers- és prózamondók), Fodor József (tánc), Kuncz László, Laczó András (ének), Bige József (tárogató-művész), Kiss Tamás (kobzos), a Bakfark Bálint Lant-trió (Kecskés András vezetésével), a Magyar Reneszánsz Rézfúvós Együttes (művészeti vezető: Fekete István) nem csupán az előadók illusztrálását vállalták, hanem önálló műsorokkal teremtettek reneszánsz-hangulatot, s népszerűsítették a Balassi verseket, prózát, táncot, instrumentális zenével földidézve a 16. századot a város történelmi miliójében.

A rendezők, szervezők — Esztergom város Tanácsa, a Dunakanyar Intéző Bizottság, a Komárom megyei Idegenforgalmi Hivatal, az Esztergomi Hanglezeklub koncepciója — szándékuk Esztergom történetének, kultúrájának bemutatása — országosan egyedülálló. Az idei Balassi-emléknapok (a vállalkozás első állomása) tartalmi gazdagsága, rendezési színvonala ígéretes példa a jövőre, s hogy példájukat mások is kövessék.

TÓTH SÁNDOR

VÁRDAI BÉLA SZÜLETÉSENEK CENTENÁRIUMÁRA

A száz éve, 1879-ben született Várdai Béla neve a katolikus újságírás és folyóiratszerkesztés egyik jelentős fejezetét idézi fel; a harmincas éveknek máig is ható katolikus irodalmi útkeresését.

Irodalomtörténeti és esztétikai munkásságát aligha lehetne összefoglalóan jellemezni, hiszen oly gazdag és sokszínű; átfogja az irodalom minden ágát — de annál könnyebb rátalálni alapmagatartására. Katolikus irodalmat akart. Bár igen sokféle folyóiratban láttak napvilágot gonddal megírt tanulmányai és műkritikái (Budapesti Szemle, Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények, Egyetemes Philológiai Közlöny, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny), munkásságát túlnyomórészt ott végezte, ahol legjobban valószínűsíthatta meg eredeti célkitűzését — s ez volt a *Katolikus Szemle*. 1915-től jelentette meg ebben a folyóiratban cikkei, majd 1928-ban a „Szent István Társulat meg-

bízásából”, mint felelős szerkesztő vette át a folyóirat irányítását. Ide köthette őt a Szent István Akadémián végzett munkája is, melynek 1918-tól tagja, majd 1936-tól osztályelnöke lett.

Égész élete töretlen. Az egyetemen Beöthy-tanítvány, s több mint harminc évig gimnáziumi tanár. Mindig megmarad széles körű irodalmi érdeklődése, s kritikáiból kicseng a tanító-nevelő hangja, ahogy a *Salamon Ferencz esztétikai munkássága* című művében (Bp. 1907) megfogalmazza: „A kritikusnak, vagy az ötvenes évek magyar műszavával: ítésznek, nem az iskolamesteri leckéztetés, hanem az irodalmi műnek tanulmányozása a főadata. Műbíráló elsősorban annyi, mint: tanulmányozó. Ha ítélőbírónak tartja magát, a valódi költővel szemben könnyen lesz kicsinyessé, hibavadászóvá, mert elveszti szem elől a költő egész tehetségét és szellemét. Vizsgálódása két irányban hasznos: a közönségre s az írókra. Amazt valódi műélvezetre neveli, helyes magyarázatot adván egy már lá-

tott vagy hallott műnek. ...De segítségével van az írónak is, művészete mind tökéletesebbé és tudatosabbá tételében. ...A hamisság, az értéktelenség leplezésével s velük szemben igazi értékek felmutatásával tesz a műbíráló nagy szolgálatot a nemzeti irodalom jövőjének. Ő maga nem terem irodalmat, lángeszeket, de őszinte, következetes bírálatával teremthet igyekezetet az írókban s kijelölheti a fejlődés követendő egyenes és kerülendő ferde útjait" (im. 61–62.).

Ha végigkövetjük Várdai Bélának a Katolikus Szemlében megjelent — többnyire a „Könyvismertetések és bírálatok” című rovatban szereplő — tanulmányainak sorát, felfedezhetővé lesz korrekt kritikai magatartása, és az a nagy erőfeszítés, amit a katolikus szellemű irodalom megteremtéséért tett. Írjon bár jelentős vagy csak ígéretes költők — Finta Sándor (Kat. Szemle 1932. V.), Városi István, Sík Sándor (K. Sz. 1932. II.), Nagy Miklós (1932. VII.), Harsányi Lajos (1933. X.), Toronyi István (1936. IX.) — vagy prózaírók (Telléry M. Máriától Herczeg Ferencig — 1933. VIII. és X.) kötetéről, vagy tekintsen bár a régmúlt magyar irodalmára, önmagának és a jelennek példát keresve* mindig a katolikus szellemiség érvényre jutását mutatta meg és segítette. „Ars poetica”-ját *Katholicizmus és irodalom* címmel, a — később könyvalakban is megjelenő (Szent István Társulat, 1921.) — Szent István Akadémián elhangzott székfoglalójában fejti ki. Ebből kiderül, hogy ismeri a katolikus irodalom mindig kísértő veszélyeit: „Még kevésbé jelenti jelszónk (ul. a katolikus irodalom megteremtésének jelszava) azt a gyerekeséget, mintha az volna álmunk, hogy íróink, költőink ezentúl csupa kifogástalan erkölcsű vagy éppen pozitív hitéletet élő alakokkal játsszák meg történeteiket” (im. 4. o.). Majd így folytatja: „De nincsen a katolikus irodalom programjában a mindenáron való tendencia, a hitesszmények melletti feltétlen propaganda sem” (uo. 8. o.).

Mit vár akkor a katolikus szellemű irodalomtól? A „katolikus szellemű irodalom előtt is témául az élet egésze áll, bűneivel és szörnyűségeivel együtt,

de úgy kezelve ezeket, ahogy ez megfelel a keresztény szellemnek, mely vezérli: részvétellel, begyógyításra, megszüntetésre törekvéssel, nem pedig kétségbeesésre, sőt erkölcsi anarchiára lázítás ürügyeül használva őket” (uo. 5. o.).

Avatott szemmel tekint a külföldi irodalomra is, ahogy egyik legjelentősebb, a Budapesti Szemlében (1928. 606. sz.) megjelenő, *Benedetto Croce újabb esztétikai művei* című tanulmányából is láthatjuk. Sokoldalúságát bizonyítják műfordításai: angolból (Dickens), olaszból (Manzoni), franciából (II. Rákóczi Ferenc) és latinból (Livius, Sallustius). Említésre méltó a *Mikszáth Kálmánról* írt monográfiája (Bp. 1910.), amely a Mikszáthról szóló életrajzok egyik legjobbika.

Mint a Szent István Akadémia osztályelnöke számos tagavató beszédet mondott (Farkas Gyuláról, Székely Lászlóról, Tóth Lászlóról, Ösz Ivánról, Kállay Miklósról)**, melyek „mindig irodalmi eseményt jelentettek” s az akkori irodalmi élet „megrajzolásánál fontos források lesznek” — ahogy azt dr. Happ József a Várdai Béláról írt életrajzában (Klly. a bp.-i X. ker. áll. Széchenyi gimn. 1938–39-es évkönyvből; 11. o.) írja.

Bizonyára vannak irodalmárok, akik konzervatívnak ítélik Várdai Béla szemléletét, vagy legalábbis egyes írásait mint túlhaladottat utasítják vissza, hiszen ő például még Sík Sándort is megrója Adyról írt elismerő soraiért (1932. II. 151. o.). Válaszképpen ide kívánczik Hevesi Sándornak Oscar Wilde-méltatása, melyben kifejti, hogy milyen a jó kritikus: „Egyoldalúnak kell lennie, hogy mélységes és hatásos lehessen. Ha minden szempontot megért és minden igazságot elfogad, nem lesz szempontja és nem lesz igaza.”

Várdai Béla munkásságát és jelentőségét legjobban az ő Salamon Ferenczről írott, már említett művéből idézve lehetne jellemezni: „A szívén feküdt az igazság, annak kimondása s hozzá való férfias, szent szerelme vezette mindenkor a tollát, ha dicsért, ha elítélt, ha vitázott” (im. 73. o.).

GICZY GYÖRGY

*Ismerteti Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténetének évenként megjelenő kötetait (1931. III., 1932. IV., 1933. III. stb.), elemzi Vojnovich Géza Arany János életrajzát (1938. XI.), Papp Ferenc Gyulai Párról szóló művét (1936. I.) és Négyessy Lászlónak Kazinczy pályájáról írt könyvét (1932. III.).

**Szent István Akadémia Értesítője 1938–39-es évekből.

MEDNYÁNSZKY-TÁRLAT A VÁRBAN

Mednyánszky László nem tartozott a félreismerett zsenik közé. Azonnal feltűnt és nagysága töretlen ma is. — Tájéképköltészete sejtlemességével hatott, igéző fátyolosságával, amelyet valódi köd hiányában a fojtott napfény és még inkább az ő belső látása, lelki és kedélyvilágának vallásos elmerengése hívott életre. — „Nem én élek — vallotta magáról —, csupán része vagyok a környező életfolyamnak. A Természetben éledek, lelek magamra.” — Erről önarc képe is meggyőz. Szemét nem nyitja fel, maga elé, lefelé néz, arckifejezése szerény, rejtőzködő. Igazi lénye, büszke önigazolása a tájképeiben tárul fel sóvárgó életszeretettel és szenvedve részvevő érzékenységgel.

Egyaránt meghihlette az Alföld, a Tátara, az alkony, a hajnalhasadás, a tavasz, a tél és főként a káprázatos ősz. A forró nyár telítettségével, bőségével, roppant erejével inkább leigázta. Fákat, kies völgyek mellett húzódó vízpartokat, havas hegycsúcsokat, messze elnyúló virágos réttel, fent a távolban, ölelkező fenséges mennyboltot felszabadult gyönyörérzéssel örökített meg a vásznain.

A szüntelenül változó természet látványa igézte képzeletét. A tájképben önmagát kereste és fedezte fel. Voltaképpen az embert ábrázolta, aki mindig mindezzel jelen van. Lángeszű kortársa, Csontváry óriás vásznaira nem a tájat festette, hanem a Kozmoszt, a Világmindenséget érzékeltette, azzal azonosult, s mély lélegzetvétellel folytatni vélte a természet alakulását. Mednyánszky tájképein a természet ragyogása, pazar szépsége a művész rajongó alázatát tükrözi, aki parányiségében hódoló boldogsággal ámul a Végtele-nen...

Mednyánszky tájképeivel szorosan összefüggnek — szinte azok kiegészítői és beteljesítői — a mélylélektannal ábrázolt csavargóportrék. Ezek a remekművek részvétől könnyező lemerülések, a tudattalan burjánzó indulataiba. Állati és gyermeki kísértések kavarognak kiszámíthatatlan fejleményre — hol ördögi rosszra, hol angyali jóságra — ösztönözve. Ezekben a csavargó arcokban Mednyánszky a lappangó, soha felszínre nem tört, rejtett indulatait állítja szembe a tájképeiben tudatosított, a Szépségben magára talált valódi En-jével.

HAITS GEZA

EGY TÖRTÉNELMI ELŐADÁS MEG-ÖRÖKÍTÉSE*

Alighanem sokan emlékeznek még a Máté-passiónak arra a csodálatos előadására, melynek során az azóta elhunyt kitűnő muzsikus, Sándor Frigyes vasárnap délelőtt majd este a teljes partitúrát megszólaltatta. Utoljára 1928-ban Lichtenberg Emil vezényletével került sor nálunk hasonló vállalkozásra, tehát majdnem fél évszázadot kellett várni az újabb alkalomra.

Ha vannak a zeneirodalomnak abszolút csúcsai, a Máté-passió bizonyára közéjük tartozik. Egy nagy korszak csodálatos betetőzése e mű, ott vibrál benne a barokk életérzés ugyanúgy, mint a korszak istenélménye, az alázatosság, a rahagyatkozás és a bízalom páratlan ötvözetében. Bizonyos, hogy a János-passió dinamikusabb, lendületesebb, de a Máté-passió művészi kidolgozottsága, zenei szövésének finomsága alighanem páratlan a zeneirodalomban. S van eb-

ben a hatalmas műben valami jelképes: bármilyen rohanó korban, ellentétek feszítő közegében éljünk is, újra meg újra visszatérünk Bachhoz és a Máté-passióhoz, mint a nyugalom őforrásához, az életbe belefáradt, s ezért Istenre tekintő ember e csodálatos vallo-másához. Mostanában, amikor a zenetudományban és az előadóművészetben dúl a harc a „purizmus” körül, amikor alapvető kérdés lett, hogy a kor hangszerein, vagy modern instrumentu-mokon adjuk-e elő a barokk szerzők alkotásait, a Máté-passió valahogy fö-lőtte maradt ezeknek a küzdelmeknek. Mert ez a mű, mióta feltámadt Mendelssohn keze alatt, minden kor szá-mára elhozza a maga üzenetét, mely nem az előadás technikai kérdéseiben re-ve-lálódik, hanem a megszólaltatás aláza-tában és Bach intencióihoz való hűségeben.

Ahogy múltak az évek, amint soka-sódtak a fellegek Európa egén, a Má-té-passió valahogy a béke jelképévé

*Bach: Máté-passió (Hungaroton, SLPX 12069—72)

emelkedett. Bruno Walter, aki századunk legkölteibb lelkű karmestere volt, a második világháború legzivatárosabb esztendejében szólaltatta meg a művet New Yorkban, és a hosszú előkészítő munka során nemcsak arra törekedett, hogy elmélyüljön a teljes mű partitúrájában, hanem hogy megszólaltatása során kifejezze a háború borzalmaiba belefáradt emberiség békevágát, reményét. S nem véletlen, hogy a huszadik századi humanizmus egyik legjellegzetesebb alakja, Pablo Casals nemegyszer említette, hogy életének nagy vágya: saját felfogásában elvezényelni a teljes Máté-passiót. Az a Pablo Casals mondotta ezt, aki Pradesban megteremtette a béke, a szellemi függetlenség zenében úszó szigetét, s akinek az első pradesi fesztivál után Japánból fényképet küldtek Hiroshima aláírásával, mintha azt akarták volna tudomására hozni, hogy Bach örökségének őrzésével és feltámasztásával ha a sebeket nem is gyógyította be, sikerült megteremtenie a pusztulás fénylő ellenpéldáját.

Furcsa és szomorú érzés, hogy e nagyszerű lemezt hallgatva két karmesterre is emlékezzünk: Sándor Frigyesre, aki ezt az előadást vezényli, s aki oly sokat tett a barokk zene kultuszának felvirágoztatásáért és a tragikus sorsú Lichtenberg Emilre, aki talán nem volt kiemelkedő képességű karmester, de intelligenciájával, elmélyültségével a partitúrának sok oly rejtett szépségét tudta a felszínre hozni,

mely a divatos karmester-sztárok előtt bizonyára rejtve marad.

Es egy tenoristára, aki e lemezfelvételt már nem érthette meg, csak sirjához zárandokolhat ki a kegyeletes emlékező a Farkasréti temetőbe. Réti Józsefről van szó, kinek földi maradványai fölött a „csak tiszta forrásból” gondolatot hirdeti az érdekes síremlék. Réti Józsefre emlékezzünk, miközben Zeger Vandersteene-t hallgatjuk. Réti-re, aki a magyar oratórium-éneklésnek kétségtelenül egyik legnagyobb alakja volt, s aki sosem énekesi feladatként vállalta az evangélista szerepét, hanem benső meggyőződéssel; nem véletlen, hogy valahányszor eljutott a Koponyák hegye alá, hangja megremegett, s a törekény tenor szárnyán közvetlenül megéltette tette az emberi történelem egyik legnagyobb tragédiáját, mely ugyanakkor az élet visszaszerzésének, megnyerésének pillanata is volt.

Furtwängler azt mondotta, hogy a Máté-passió minden idők zenéjének legnagyobb alkotása. Amikor Casalsnak beszélgető társa, Corredor említette ezt a véleményt, a muzsikusz így válaszolt: „A nagyságnak ez a mértéke egészen lenyűgöző”. Boldogok lehetünk, hogy ezt a valóban kivételes művet ily nagy élmény formájában hozta el nekünk a Magyar Hangfelfogó Vállalat, s hogy előadóművésztünknek, zenei életünknek egyszeri, kivételesnek hitt alkalmát megörökítve, megállította a kérelhetetlenül múlt időt. (R. L.)

Tájékoztató

SZERKESZTŐSÉGÜNKHÖZ BEKÜLDÖTT, KÜLFÖLDÖN MEGJELENT MAGYAR NYELVŰ ÚJDONSÁGOK:

Sári Gál Imre: Tájak a légihídról; Új versek (Amerikai Magyar Könyvtár, Cleveland, Ohio 1979). Sári Gál Imre költői fejlődésének mintegy összegzését kapjuk két új kötetéből. Nyomon követhetjük, hogyan küzdötte ki magának a tárgyak, a hétköznapi apróságok szinte dokumentarista igényű felsorolásából az igazi költészetet: az emigráns-sors minden tragikumával és személyes újdonságával. Az újabb verseket bemutató kötet rövidebb versei viszont azt példázzák, mint mozdul el lassan költésze az avantgardból — annak szokatlan töredezettségét megőrizve — az oldottabb, lazább lírai attitűd irányába, mely az „újvilág” tárgyi valóságából éppoly eredmé-

nyesen merít témát, mint a költő emlékeiből és nem palástolt nosztalgiaiból. Különösen izgalmas költői kísérletet mutat be a Tánca a Húsvétszigeten című ciklus, mely alcíme szerint „balett versben”. Szó és mozdulat szintézise egyben költői továbbfejlődése lehetőségeit is reprezentálja. Sári Gál Imre lírája korántsem befejezett még: további meglepetéseket, izgalmas kísérleteket éppúgy ígér, mint a hagyományos értelemben vett „befejezett”, képekben gazdag verseket.

Békó Gellért: Abel Japánban. Valaha a Japánban működő misszionárius vértanú volt. Ma áldozatos, önfeláldozó munkások léptek helyükbe, akik bizony szinte minden egyéni vágyukról lemondva vállalják e nagy hivatást minden gondjával-bajával, nehézségével. Teljesen más gondolkodás és hagyományok talajába kell meggyökereztetniük

a keresztény európai gondolkodást, illetve meg kell találni annak a módját, mint lehet azt egy más kultúrtörténeti dimenzióba ágyazva hozzáférhetővé tenni a japán ember számára. A személyes sors érdekes fordulatain túl ez a hallatlanul izgalmas és a kereszténység jövője szempontjából igen jelentős kísérlet adja Béky Gellért munkájának feszültségét. A szerző teológusként dolgozik Japánban — frásait lapunkban is közöltük —, s azon túl, hogy színesen, érdekesen leírja az ottani kis közösségek életét, bepillantást enged műhelymunkájába is, melynek leglényegesebb része épp e sajátos adaptációs tevékenység. Az egzotikumot kedvelő olvasó is sok örömet lel eleven, hiteles leírásaiban, aki azonban komolyabb, mélyebb gondolatokkal lát műve olvasásához, és a kereszténység jövőjének, továbbfejlődésének lehetőségeit mérlegeli, az is sok impulzust meríthet a vonzó könyv lapjairól.

Szirmai Endre: A magányos óriás, II. kötet. A hajdani neves író-szerkesztő, Szirmai Károly életének dokumentumai még sok izgalmas meglepetést tartogatnak. Ezúttal első elbeszélését és levelezésének újabb darabjait jelentette meg Szirmai Endre. Valamennyi dokumentum annak bizonyossága, hogy a neves vajdasági író rendkívül emelkedett irodalmi elveket vallott, s a kisebbségi sorsban élő irodalom legfontosabb tartalmának az igazi minőséget tekintette. Ez a következetes etikai tartás és meg nem alkuvó esztétikai igény emelte annak idején a kor jelentős folyóiratai közé a Kalangyát, s ez teszi Szirmai Károly életművét az „ötágú síp” egyik szépen, ékesen szóló, értékes részévé. Babits Mihály, Schöpfung Aladár, Sík Sándor és Veres Péter levelei — hogy csak néhány kiragadott példát idézzünk — jelzik, hogy a hazai magyar irodalmi köztudat integrálta Szirmai Károly működését, magáénak vallotta irodalmi elveit.

Hetényi Varga Károly az alább felsorolt antifasiszta ellenállók s az üldözések idején embermentő tevékenységet folytató személyek életrajzán dolgozik, és ezért minden rájuk vonatkozó adatot, visszaemlékezést szívesen fogad. Címe: Hetényi Varga Károly, 7300 Komló, Zrínyi u. 10.

Arany Imre ajkarendeki plébános. Elhurcolták.
Benkő István EMSzO-titkár. Dachauban hurcolták. (Életrajza elkészült)
Berencz Ádám lapszerkesztő. Letartóztatták. (Életrajza elkészült)
Bernovits Vilma hitoktató. Kivégezték. (Életrajza elkészült)
Eglis István EMSzO-titkár. Dachauban hurcolták.
Ervin Gábor dr. hittanár. Kivégezték.
Gáspár Béla ref. lelkész. Kivégezték.
Gusztáv Béla hittanár. Kivégezték.
Izay Géza S. J. Letartóztatták.
Jambrik Oszkár O. S. C. Elhurcolták.
Kálló Ferenc tábori esperes. Kivégezték. (Életrajza elkészült)
Király József csicsói esperes. Elhurcolták.
Korniss Gyula egyetemi tanár. Elhurcolták.
Kögl Severin O. S. B. Letartóztatták.
Magass Miklós dr. EMSzO-titkár préport. Letartóztatták.
Makray Lajos szekszárdi plébános. Elhurcolták.
Nagy Kornél ref. lelkész. Koncentrációs táborban pusztult el.
Nyéki Kálmán dr. teológiai tanár. Elhurcolták.

Perr Viktor nemzetgyűlési képviselő. Elhurcolták.
Pontiller Ödön O. S. B. Kivégezték.
Pór József bonyhádi apát. Elhurcolták. (Életrajza elkészült)
Pungucz Antal (?). Elhurcolták.
Püspök Pál szekszárdi káplán. Elhurcolták.
Remete László ev. hittanár. Kivégezték.
Salkaházi Sára szoc. testvér. Kivégezték. (Életrajza elkészült)
Sándor Dénes hittanár. Letartóztatták.
Shvoy Lajos székesfehérvári püspök. Elhurcolták.
Simon László kollégiumi igazgató. Elhurcolták.
Somlyai Ambrus ősi plébános. Kivégezték.
Somogyi Antal dr. kisbéri lelkész. Elhurcolták.
Tiefentháler József dr. kollégiumi igazgató. Elhurcolták.
Uhl Antal párizsi lelkész. Letartóztatták. (Életrajza elkészült)
Varga Béla lelkész. Letartóztatták.
Varsányi Mátyás ev. lelkész. Kivégezték.

*

E számunkba terveztük Hetényi Varga Károlynak *Salkaházi Sára* szociális testvéréről szóló tanulmányát, különös tekintettel arra, hogy Salkaházi Sárát 1944. december 27-én hurcolták el a nyilasok s feltehetően ugyanezen a napon halt mártírhálát más üldözöttekkel, ártatlanokkal együtt. Anyagtorlódás miatt a tanulmány közlését 1980 januári számunkra halasztottuk.

RÉSUMÉ

L'écrit de Mgr. József CSERHÁTI, évêque de Pécs, paru sous le titre *Dialogue et unité*, constitue l'article de fond de notre numéro. Nous en relevons les passages suivants: „Du moment que la société a ses exigences envers les membres d'Eglise, les autorités gouvernementales doivent, à leur tour, assurer, dans une mesure aussi large que possible, la liberté requise et offrir les garanties nécessaires pour que ces membres d'Eglise, les fidèles, puissent assumer leurs tâches dans l'édification de la société, sans contredire leur conscience ayant pour base le système des valeurs de la religion chrétienne. La toute première condition en est l'estime qui est aussi due à l'homme croyant, du fait que lui aussi, il est citoyen. On ne pourrait nier que dans ce domaine, de déplorables fautes et méprises ont été commises dans le passé, troublant les esprits, voire même causant, parfois, d'amères déceptions. Désormais, de part et d'autre, on est d'accord pour reconnaître les préjudices occasionnés, le retard subi dans le développement des rapports; toutefois, en corrigeant les fautes, on pourra certainement aller de l'avant.”... „Les chrétiens cherchent, sans conteste, à trouver leur place dans la société socialiste et dans ces conditions, ils s'attendent à ce que les valeurs que la religion présente pour la morale, pour l'éducation soient reconnues comme des valeurs positives par la société dans sa totalité. Alors que des millions de chrétiens sont invités à apporter leur contribution spécifique à la construction de la société socialiste, l'unité réclame que l'on cesse d'exposer la religion comme un phénomène tout négatif et de n'en faire qu'une critique unilatérale. De nos jours où l'on fait des efforts sérieux pour mettre au point les conditions de la coexistence et de la coopération, il est de la plus haute importance d'admettre le principe du pluralisme; c'est que c'est là le principe qui, proclamant la pluralité des conceptions du monde, réalité n° 1 de notre temps, permet d'unifier nos efforts pour faire prospérer notre pays.

L'Eglise se sent responsable de l'unité de la société qui est l'une des préoccupations majeures de nos jours, unité pour laquelle György ACZÉL, vice-président du conseil des ministres, a plaidé avec tant de force persuasive dans son article publié en Octobre 1976, sous le titre *L'Etat socialiste et les Eglises*, dans la revue VILÁGOSSÁG. En effet, les divergences des conceptions du monde — tout particulièrement, les conception adoptées par une profonde conviction personnelle — risquent de créer des facteurs de division, à moins qu'on arrive à les surmonter par la solidarité vécue dans le travail accompli, pour des objectifs communs, sous un climat de liberté et de responsabilité. La question qui se pose à l'Eglise, c'est de savoir si elle peut effectivement venir à l'aide de la nation en lui apportant son service moral; puis, si elle peut entraîner ses fidèles — dont le nombre se chiffre par des millions — à prendre part, en toute loyauté, dans la construction de la communauté de la nation; puis, si elle est à même de donner une orientation positive, susceptible de renforcer l'unité de la société, de la nation.

Conformément aux enseignements du Concile, les chrétiens sont appelés à soutenir activement les efforts sociaux et politiques, déployés au service du bien commun et du relèvement culturel du peuple. C'est „...la foi même, compte tenu de la vocation de chacun, leur en fait un devoir plus pressant.” (Constitution sur l'Eglise et le monde, n° 43) Ils doivent s'engager moralement à promouvoir les progrès sociaux, l'essor culturel et à envisager les nouvelles dimensions qui permettent à l'homme d'accomplir son épanouissement. C'est précisément sur ce point-là que, dans son article précité, György ACZÉL a encouragé l'Eglise à risquer la tentative d'un rapprochement plus net: les chrétiens ne doivent pas hésiter à retenir telles conclusions de la philosophie mar-

xiste qui, concernant les nouvelles structures sociales, peuvent s'accorder avec la conception chrétienne sur le monde et sur l'homme, sans porter atteinte à l'intégrité de cette dernière. Ces conditions une fois remplies, rien n'empêche plus, en principe, le rapprochement."...

„Dans cette coopération, on ne saurait jamais perdre de vue le principe qui lui sert de base: le service de toujours de l'humain qui implique aussi la reconnaissance de valeurs religieuses. L'Eglise doit faire plus ample connaissance du type de l'homme des temps à venir, type qui s'incarne dans l'homme communautaire et que le socialisme n'a pas manqué de revêtir de nombreux traits neufs et qu'à son tour, l'Eglise est aussi appelée à façonner par la contribution que ses membres sont susceptibles d'y apporter. Il est à demander à l'Etat de reconnaître en toute circonstance l'engagement sincère pris par les croyants pour la cause de la nation et de leur prêter son concours pour qu'ils ne soient pas contraints à renier leur identité et leurs convictions chrétiennes. Ce concours est exigé tout naturellement par la politique d'alliance, si elle veut être vraiment sincère, aussi bien que par les objectifs concrets qu'elle propose et ne manque pas de contenter les croyants tout autant que les non-croyants. L'Eglise, tant les prêtres que les fidèles, qui en font partie, que doivent-ils encore faire pour fournir des preuves plus convaincantes de leur loyauté des trois dernières décennies? L'Eglise ne saurait être l'ennemie du régime! Le capital moral ramassé par plusieurs, pour ne pas dire par la majorité devrait suffisamment rassurer la société socialiste pour qu'elle enregistre sans alarmer l'erreur de certains, les quelques cas épars de manque de solidarité qui risquent encore de se produire. Si l'on est autorisé à considérer le rapprochement entre l'Etat et l'Eglise comme un fait acquis, dans le stade actuel de la stabilisation, il est à souhaiter que l'Eglise ne continue pas à être tenue en suspicion, en tutelle, mais qu'elle puisse se remettre debout et qu'elle se permette d'avancer d'un pas plus ferme vers ses fidèles, y compris même les jeunes."

Par la suite: Prof. Heinz SCHÜRMANN: *La Responsabilité des chrétiens pour le monde à la lumière du Nouveau Testament* (traduit de l'allemand en hongrois). — József VAS fait connaître les débuts de la célébration de la naissance de Jésus. — Un écrit de János PILINSZKY sur Béni FERENCZY, l'éminent sculpteur hongrois, décédé en 1967. — Extraits du Journal de Béni FERENCZY.

La rédaction de VIGILIA a organisé une enquête au sujet de la fête de Noël auprès des personnalités de la vie intellectuelle hongroise, telles que: Mgr. László KÁDÁR, archevêque d'Eger, Mgr. András SZENNAY, archiabbé de Pannonhalma, le Prof. Ferenc GÁL de l'Académie de Théologie catholique de Budapest, Sándor BENAMY écrivain, Győző HATÁR poète, le Prof. Zoltán ZSEBÖK radiologue, Ernő JOÓS philosophe, Zsuzsanna ERDÉLYI et Sándor BALINT ethnographes, Ferenc SINKÓ journaliste.

Sándor DALLOS (récit) ainsi qu'Irma SZABÓ, Márton KALÁSZ et Tamás TÚZ (poèmes) représentent les belles-lettres dans notre numéro.

INHALT

Der einführende Essay unserer Nummer wurde von József Cserhádi Diözesanbischof von Pécs unter dem Titel „Dialog und Einheit“ geschrieben. Der Autor stellt unter anderen fest: „Wenn den Gläubigen, den Mitgliedern der Kirche gegenüber eine gesellschaftliche Erwartung sich meldet, dann muss die Regierungsmacht eine weitgehende, gesicherte Freiheit garantieren, damit die Mitglieder der Kirche, die Gläubigen, im Besitz ihres moralischen Bewusstseins, das sie von dem Wertgebiet der Religion erhielten, ihre Rolle und Aufgaben beim Aufbau der Gesellschaft widerspruchlos annehmen können. Voraussetzung für dies ist eine auch dem religiösen Menschen gebührende staatsbürgerliche Anerkennung. In der Vergangenheit geschahen auf diesem Gebiet Versäumnisse und Missverständnisse, die nicht nur störend, sondern auch enttäuschend wirkten. Heute werden schon auf beiden Seiten Rückstände registriert, aber mit einer Korrektur der Fehlgriffe können wir mit Sicherheit weiterschreiten"... „Die christlichen Menschen suchen zweifelsohne ihren Platz in der sozialistischen Gesellschaft und erwarten darum, dass die ethischen, erzieherischen und fortschrittlichen Werte der Religion auch von aussen her, von Seiten der ganzen Nation anerkannt werden. Eben deswegen wäre es wünschenswert, dass man im Interesse der Einheit mit der früheren einseitig negativen Präsentation der

Religion endgültig aufhöre, da es sich doch um einen besonderen Beitrag von Millionen von Christen zum Aufbau der sozialistischen Gesellschaft handelt. Es scheint heutzutage besonders wichtig zu sein, dass wir neben einer aufrichtigen Suche der Zusammenarbeit, eines der fundamentalsten, konstruktivsten Prinzipien der heutigen Welt, den Pluralismus als eine wichtige Wahrheit akzeptieren und die Tatsache und Berechtigung von mehreren Weltanschauungen anerkennend uns in der Gesamtheit der menschlichen Kontakte für den Aufschwung des Vaterlandes einigen.

Die Kirche bewusst von ihrer Verantwortung für die gesellschaftliche Einheit von der heutzutage oft gesprochen wird und für die auch der stellvertretende Ministerpräsident György Aczél so überzeugend eingetreten ist in seiner Studie in der Zeitschrift Világosság: „Der sozialistische Staat und die Kirche in Ungarn“. Die weltanschaulichen Differenzen, besonders wenn sie von tiefer persönlichen Überzeugung entspringen, könnten auch einheitsstörende Faktoren werden, sollte es nicht gelingen sie im Geiste der menschlichen Freiheit und Verantwortung und in der gemeinsamen Arbeit für gemeinsame Ziele, zu übersteigen. Die Frage ist, ob die Kirche im moralischen Dienst der Nation eine Hilfe leisten kann? Kann sie mittels der Millionen ihrer Gläubigen einen positiven und aufbauenden Beitrag im Interesse der gesellschaftlichen und nationalen Einheit leisten?

Entsprechend der Lehre des Konzils müssen die Gläubigen jenen gesellschaftlichen, politischen Bestrebungen, die dem Gemeinwohl und der geistigen Erhebung des Volkes dienen, aktiv unterstützen. Die Gläubigen sind eben durch den Glauben besonders verpflichtet, entsprechend ihrer persönlichen Berufung (*Gaudium et Spes* 43). Sie müssen im Interesse des gesellschaftlichen Fortschrittes, der kulturellen Entwicklung und der Entfaltung der humanen Werte eine moralische Verpflichtung auf sich nehmen. Im zitierten Essay drängte György Aczél besonders auf diesem Gebiet die Akzeptierung des Risikos einer mutigeren Annäherung: die Christen sollen es wagen von den neuen gesellschaftlichen Strukturen und von den marxistischen philosophischen Herleitungen so viel zu akzeptieren, wie viel sie mit dem christlichen Welt- und Menschenbild vereinbaren können. Einer derartigen Annäherung steht bei den erwähnten Vorbedingungen nichts im Wege...

„Die Zusammenarbeit kann die grossen prinzipiellen Linien, den ständigen Dienst des Humanum nicht verlieren und da ist auch die Anerkennung der religiösen Werte inbegriffen. Die Kirche muss näher kommen und auch mit dem eigenen Menschenmaterial das Menschenbild der Zukunft anreichern, das gemeinschaftliche Menschenbild, zu dem das sozialistische Menschenbild so viel neue Züge beisteuerte. Der Staat soll das aufrichtige Standhalten der religiösen Menschen für die Sache der Nation anerkennen und soll ihnen behilflich sein, damit sie ihre christliche Überzeugung und ihre evangelikale Identität nicht aufgeben müssen. Diese Hilfe ist eine logische Folge der Aufrichtigkeit der Bündnispolitik und ist imstande Gläubige und nicht Gläubige zu beruhigen. Was soll die Kirche, was sollen die Kirchenmänner, Priester und Laiengläubigen noch mehr tun, um 30 Jahre Loyalität noch überzeugender zu beweisen? Die Kirche kann nicht Feind des Systems sein! Das bisher von Vielen oder sogar von der grossen Mehrheit gesammelte moralische Kapital dürfte genügend sein damit die sozialistische Gesellschaft die Verirrungen oder periphere nicht Identität von einzelnen vertragen kann. Wenn von staatlicher Seite die Annäherung an die Kirche in grossen Zügen als eine beendete Prozedur zu betrachten ist, dann sollte auch die Kirche auf dem Boden der erreichten Stabilität stehend sich aufrichten können, sie soll nicht unter ständigem Misstrauen und Befürwortung stehen, sie soll mit grösser Selbstsicherheit ihre Hände nach ihre Gläubigen, auch nach den Jungen ausstrecken.“

Weitere Beiträge: Heinz Schührmann: Christliche Verantwortung für die Welt im Lichte des Neuen-Testamentes. — József Vas: Die älteste Weihnachten.

Die Redaktion der *Vigilia* richtete eine Rundfrage an Repräsentanten des ungarischen Geisteslebens, unter ihnen an Erzbischof László Kádár, Erzabt András Szennay, Theologieprofessor Ferenc Gál, an den Schriftsteller Sándor Benamy, den Dichter Győző Határ, den Professor Zoltán Zsebők, an den Philosophen Ernő Joós, die Folkloristen Zsuzsanna Erdélyi und Sándor Bálint, und an den Journalisten Ferenc Sinkó mit der Bitte ihre Erlebnisse in Zusammenhang mit dem Weihnachtsfest zu schildern.

HUNGAROTON HANGLEMEZ AJÁNLAT

KARÁCSONYI KONCERT

Bach: Korárelőjáték, BWV 700

Gergely Ferenc — orgona

Magyar Gregorianum

Schola Hungarica

Vezényel: Szendrei Janka

Bach: Pastorale, BWV 590

Lehotka Gábor — orgona

Corelli: g-moll concerto grosso

„Karácsonyi” Op. 6 No. 8

Tátrai Vilmos, Bardócz Margit — hegedű,

Dénes Vera — gordonka

Magyar Kamarazenekar

Liszt: Angelus Domini — részlet a Krisztus

című oratóriumból. Andor Eva, Réti József

Budapest Kórus, Kodály Zoltán Leánykar,

Magyar Állami Hangversenyzenekar

Vezényel: Forrai Miklós

SLPX 12099

ára: 70,— Ft

KARÁCSONYI ORGONAZENE

Bach: In dulci jubilo, BWV 729,
Vom Himmel hoch da komm' ich
her, BWV 700

Zipoli: Pastorale

Daquin: X. Noel

Franck: Pastorale, Op. 19

Reger: Gloria in excelsis

Couperin: Et in Terra pax

Lisznyai-Szabó: Két magyar pasztorál

Koloss: Partita

Gergely: Improvizáció karácsonyi
dallamokra

Gergely Ferenc — orgona

SLPX 11548

ára: 70,— Ft

MAGYAR GREGORIANUM

A karácsonyi ünnepkör dallamai

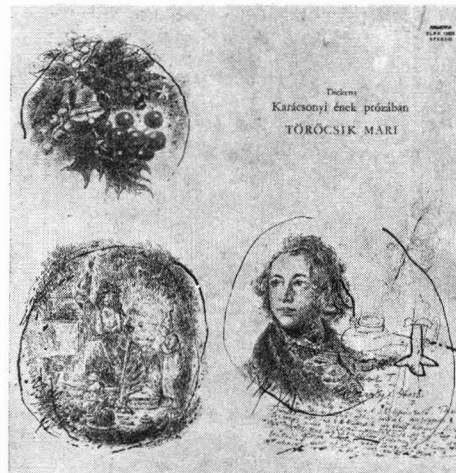
Schola Hungarica

Vezényel: Dobszay László és

Szendrei Janka

SLPX 11477

ára: 70,— Ft

DICKENS

KARÁCSONYI ÉNEK PROZÁBAN

Fordította: Benedek Marcell

Atdolgozta és rendezte: Maár Gyula

Elmondja: TÖRÖCSIK MARI

LPX 13855

ára: 70,— Ft

Gancz Miklós munkája